

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra dějepisu a didaktiky dějepisu

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vznik, vývoj a druhý život pověsti o Daliboru z Kozojed
Historical Origins, Evolution, and Afterlife of the Bohemian Tale of
Dalibor of Kozojedy

Josef Kales

Vedoucí práce:	PhDr. Jiří Hnilica, Ph.D.
Studijní program:	Učitelství pro střední školy (N7504)
Studijní obor:	N AJ-D (7504T213, 7504T216)

Rok odevzdání: 2015

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma *Vznik, vývoj a druhý život pověsti o Daliboru z Kozojed* vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha 17. 7. 2015

.....
podpis

Autor předkládaného textu vyjadřuje touto formou zvláštní dík vedoucímu práce, PhDr. Jiřímu Hnilicovi, Ph.D., za poskytnuté cenné připomínky a rady při výběru tématu práce a během její tvorby; současně vyjadřuje upřímnou lítost nad množstvím neméně cenných a snad i potřebnějších rad a instrukcí, jež nestihly v autorově těkavé mysli zakořenit a vydat včasné, a přece uzrálé plody.

Slova obdivná spíše nežli děkovná si zaslouží blízcí rodinní příslušníci a známí, již byli tvůrčímu procesu zejména v jeho posledních fázích snad až příliš nablízku.

ABSTRAKT

Tématem předkládané diplomové práce je historický i posmrtný „druhý život“ vladyky Dalibora z Kozojed, v roce 1498 odsouzeného větším zemským soudem Království českého ke ztrátě hrdla za vynucené převzetí ploskovické tvrze v Litoměřickém kraji i s jeho poddanými. Text zkoumá motivy, jež k činu vedly, a na základě pramenů úřední, narativní i beletristické povahy sleduje vývoj pověsti o Daliborovi od 16. do 19. století. Těžištěm „druhého života“ mýtu je období českého národního obrození a literárního romantismu, během něhož se společné zemské česko-německé dědictví legend a pověstí postupně mění v českou národní historizující tradici, využívanou mimo jiné k obraně české kulturní sféry vůči německé. Práce zkoumá vývoj společenské i ryze literární role Dalibora na pozadí popisovaného procesu.

KLÍČOVÁ SLOVA

Dalibor z Kozojed, Daliborka, jagellonské Čechy, 19. století, druhý život pověstí, české národní obrození, německá romantická literatura v Čechách

ABSTRACT

The present thesis focuses on both the actual and the posthumous life of the late 15th c. esquire Dalibor of Kozojedy, beheaded in 1498 by verdict of the Superior Land Court of the Kingdom of Bohemia for capital felony of hostile takeover of a manor house of Ploskovice in the Litoměřice region, including the pertaining peasantry. The text analyses the motives leading to the act and extracts diplomatical, narrative, and literary sources in order to portray the evolution of the tale of Dalibor in the course of 16th through 19th century. The 'afterlife' of the myth is rooted in the period of Czech National Revival and literary Romanticism, which foreshadows the gradual reshaping process of the then Bohemian mythological heritage as commonly shared by the Czechs and Germans into an instrument promoting the Czech national historical tradition, used for defending the Czech culture's milieu against the German one. The thesis explores the aforementioned process as a background for textual instances of the mythical Dalibor's engagement in both society and literature.

KEYWORDS

Dalibor of Kozojedy, Daliborka, Jagiellonian Bohemia, 19th Century, Czech myths, Czech National Revival, Bohemian German-language romanticist literature

Obsah

Obsah.....	6
Úvod.....	7
Námět a struktura práce.....	7
Metodologický a bibliografický rozbor práce.....	8
1. Pramenná báze jména Kozojedy.....	14
1.1. Toponymum Kozojedy v raných pramenech.....	14
1.2. Záměnnost jména Kozojedy a Konojedy.....	16
1.3. Antroponymum z Kozojed v raných pramenech.....	19
2. Předkové Daliborovi (1300-1470).....	27
2.1. Dalibor nejstarší z Kozojed, domnělý hrdina od Kresčaku.....	27
2.2. Kozojedští v Poohří a Polabí mezi lety 1350 a 1470.....	30
3. Daliborova rodina (1470-1500).....	38
3.1. Purkrabí Aleš z Kozojed, otec Daliborův.....	38
3.2. Aleš, Dalibor a Jan: rodinný spor o majetek.....	42
3.3. Dalibor a Dorota z Kozojed na Novém Městě.....	45
4. Zločin a trest (1496-1498).....	52
4.1. Časová datace.....	52
4.2. Březen 1498: Rozsudek a poprava.....	55
4.3. Panství Ploskovice v době pohusitské.....	63
4.4. Roboty Václava Adama z Drahonice.....	67
5. Posmrtný osud Daliborův.....	73
5.1. Reflexe v novověkém právu: trestání poddaných Daliborem.....	73
5.2. Reflexe v novověké historiografii: Dalibor pokušitel lidu.....	76
5.3. Reflexe v novověké frazeografii: Dalibor tesklivý hudec.....	81
6. Vzestup mýtického Dalibora v romantické literatuře	88
6.1. Česká a německá prozaická recepce vlasteneckých pověstí.....	88
6.2. Daliborská látka v historizující romantické poezii	91
6.3. Beletrizace daliborské látky ve 30. letech 19. stol.	96
7. 1848-1900: Střípky Daliborova druhého života	102
7.1. Ozvěny daliborské látky v německé literatuře.....	102
7.2. Dalibor v českém hudebním nebi.....	103
Závěr.....	107
Seznam použitých informačních zdrojů.....	110
Prameny nevydané.....	110
Prameny (edice, ediční řady, literární díla)	110
Tištěné slovníky, příručky a inventáře.....	114
Online slovníky a databáze.....	115
Literatura.....	115
Seznam obrázků.....	122
Seznam tabulek.....	124

Úvod

Námět a struktura práce

„V Čechách v současné době není domácí pěvec, který by náročný Daliborův part zvládl na výtečnou.“¹

Pozdně středověký vladyka Dalibor z Kozojed vystupuje na jevišti *theatra mundi* pouhých osm let. Na scénu je poprvé uveden rodinným majetkovým sporem v roce 1490, v němž po jeho boku alternují otec Aleš a bratr Jan. Kariéru pak zakončuje o šest let později svou životní rolí protřelého svůdce poddaných; náročný part na provinční scéně zástavního panství severočeských Ploskovic je dobovou pražskou kritikou po počátečním váhání přijat až s ročním zpožděním. Teprve v roce 1497 je angažmá zemským soudem právem doceněno jako historické, vpravdě bezprecedentní: protagonista si v postních dnech roku 1498 odnáší nejvyšší udělovanou trofej, popravu stětím.

Předkládaná práce mapuje čtyři století společenských, literárních a historiografických počinů, jež Daliborův ploskovický výstup stvořil, inspiroval, či alespoň tematicky ovlivnil. Má dva tematické vrcholy: část první v rozsahu kapitol 1-4 rekapituluje historický obraz a rodinné a širší genealogické zázemí Dalibora z Kozojed v podání dobových úředních a narativních pramenů. Metodologicky se opírá o prosopografickou rešerši, jež aspiruje na úplné vytěžení dostupných zdrojů.² Stat' je časově dovedena přibližně do roku 1520 a je pojata jako faktografický substrát, na nějž se v dalších stoletích vývoje pověsti pilně ukládají čerstvé vrstvy. Každý nový sediment se přitom liší mocností, tvárností i barvou - a vždy je po určitém období tektonického klidu spolu se sousedními nánosy znovu převrácen a přetvořen. Tento druhý, posmrtný život Daliborův je předmětem studia druhé části práce v rozsahu kapitol 5-7. Ta je na rozdíl od první části pojata výběrově: soustředí se na žánrové a časové

1 Cit. Josef Průdek, operní režisér, in: (ier), „Na libereckou scénu se vrací opera Dalibor“, MF Dnes, 5.11.2004.

2 S výjimkou pramenů úzce regionálních, např. farních kronik.

okruhy, v nichž se daliborská látka sama o sobě, či naopak její interpretace, proměnily nejrazantněji. Vrcholem je v obou ohledech romantické období první poloviny 19. stol. s jeho dozvukem, souvisejících zejména s operou *Dalibor*. Pojednání také z tohoto důvodu končí na přelomu 19. a 20. století, kdy se vývoj legendy samé a pojetí Daliborovy mýtické osoby završuje.

Metodologický a bibliografický rozbor práce

Historické pozadí pověsti o Daliborovi překvapuje absencí odborného monografického zpracování.³ Je to dáno především úsporností soudobých pramenných dokladů o vladkovi samotném z doby před požárem Pražského hradu v roce 1541; ty se omezují na tři intabulované zápisy dvou soudních procesů z let 1490 a 1498 a letmé záznamy o majetkových transakcích v pražských městských knihách. Zíbrtova bibliografie k heslu *Dalibor z Kozojed* uvádí v roce 1900 devatenáct hesel, v nichž převažují souhrnné, populárně naučné časopisecké články o věži Daliborce a kalendářové publikace.⁴ Syntézy z jagellonského období českých dějin mezi F. Palackým (1865) a P. Čornejem (2007) věnují povstání na Ploskovicku jeden či dva odstavce, zpravidla zařazené do výkladu o socioekonomické transformaci éry pozdního středověku, pauperizaci nižší šlechty či rozmachu pohusitského lapkovství. Josef Macek ve své rozsahem stále nepřekonané tetralogii z 80. let případně upozornil, že „spíše než do historie lidových vzpour patří boj Dalibora z Kozojed po bok zápasů šlechtických opo- vědníků, hájících svérázně a všemi prostředky nároky na majetek“.⁵ Tematickému zařazení mezi zchudlé loupeživé šlechtice, pololegální aktivisty typu Jiřího Kopidlanského a jiné zemské škůdce se žádný medailonek Dalibora z Kozojed v posledních dvou dekáдах již nevyhnul.⁶

3 Alespoň takového, jakého se dostalo Janu Sladkému Kozinovi (jehož historický obraz je vlivem lidových pověstí velmi blízký Daliborovi) prostřednictvím pojednání Jaroslava Kramaříka či Eduarda Maura; viz J. Kramařík, Kozina a Lomikar v chodské lidové tradici, 1972, resp. E. Maur, *Paměť hor*, 2006, s. 175-198.

4 Č. Zíbrt, *Bibliografie české historie, díl třetí*, 1900, s. 197.

5 J. Macek, *Jagellonský věk v českých zemích, sv. 2 – Šlechta*, 1994, s. 105-106.

6 V této nelichotivé společnosti figuruje i zřejmě úplný souhrn známých biografických dat o Daliborovi (jenž přesto nepřesáhne tři strany) z pera Jindřicha Francka (J. Francek, *24. 10. 1517. Svatováclavská smlouva*, 2006, s. 17-20.

Zvláštní skupinou jsou populárně naučné publikace, které pověst o Daliborovi, tradičně v podobě kanonického Jiráskova zpracování, komentují a na jejím základě metodou detektivního bádání před čtenářem rekonstruují historickou realitu. Jak Brabencovo (1959), tak Ivanovovo (1976) podání nabízejí dostatečně široký, informovaný a vzájemně se shodující pohled; určitou potíž představuje absence poznámkového aparátu a s tím související nemožnost odlišit autorské „detektivní“ spekulace a hypotézy, jakkoli poučené, od zřejmých a prameny prokazatelných faktů.⁷ Tento nedostatek (spíše editorský či žánrový nežli badatelský) si předkládaná práce slibuje v první části v co nejširší míře napravit.

Tentýž závazek stojí i za důvody, proč práce věnuje dosti úsilí a prostoru rekonstrukci Daliborova vladyckého rodu. Tomu se žádná odborná studie doposud nevěnovala, a dosti překvapivě tak na tomto poli dominuje regionální publikace z pera Václava Sábla.⁸ Rodák ze Smilovic nedaleko Kozojed na Lounsku sestavil do té doby širě nepublikovaná fakta o rodovém sídle vladykova rodu a řadě jeho vzdálených příbuzných; spolu s vyprávěním o Daliborově procesu a pověsti (které již nové informace nepřinášejí) tvoří bez nadsázky jedinou biografii všeobecně známé osobnosti. Druhá a zčásti třetí kapitola této práce jdou z velké části ve stopách Sáblovy publikace (tematicky, nikoli metodicky) a rozšiřují ji. Cílem prosopografické rešerše úředních a narativních pramenů byla identifikace co možná největšího počtu šlechticů, kteří svůj rodový původ odvozují od tvrze v Kozojedech na Lounsku, a dají se tak označit jako blízcí i vzdálení příbuzní Dalibora z Kozojed, přestože ne ve všech případech nutně muselo jít o přímou vladyckou linii.⁹ Protože predikát (či spíše domicil) z *Kozojed* je ve 13.-15. století široce zastoupen napříč regiony i pramennými žánry a existence většího množství obcí jména Kozojedy snadnou identifikaci jednotlivých držitelů obce ztěžuje, byla rešerše i demonstrace jejích závěrů provedena velmi

7 Jedná se o kapitoly z publikací J. Brabenec, *Po stopách starých pověstí českých*, 1959, s. 209-216, a M. Ivanov, *Český pitaval aneb Královraždy*, 2009, s. 138-158.

8 V. Sábl, *Daliborovy Kozojedy a hrad Dřevíč*, 1973.

9 Ani kozojedská tvrz (resp. hrádek, neboť se nenacházela v intravilánu vsi) se nedočkala historické, tím méně archeologické studie nad rámec heslové zmínky v kastelologických souborech; diplomatické důkazy o jejím držení Daliborovými předky jsou jen nepřímé. Lokalizaci hrádku vzhledem ke vsi, blízkého hradiště Dřevíče i dvorce Rychvaldu nabízí J. Kypta et al., Osamocený dvůr s opevněným sídlem v pozdním středověku: Rychvald u Dřevíče (okr. Rakovník) a jeho analogie, in *Archeologické rozhledy*, 2012, sešit 3, Praha: Archeologický ústav AV ČR,

důsledně. Cílem kapitol 1-2 je identifikovat jednotlivé předky Daliborovy na pozadí ostatních, nepříbuzných držitelů majetků v jiných vsích jména *Kozojedy*, vzájemně odlišit jednotlivé rodové, popř. vlastnické linie a přiblížit majetkovou pozici a sociální prestiž Daliborova rodu.

Kapitola třetí přibližuje majetkové a geografické zázemí nejužší Daliborovy rodiny. Hlavními prameny jsou zde registra komorního soudu a knihy pražských měst. Až na výjimky se jedná o edičně vydané zdroje a kapitola si slibuje toliko sjednocení doposud útržkovitých faktů do jediného přehledného souboru. Účelem je zde naznačit, do jaké míry je vladykova motivace převzít ploskovickou tvrz dána jeho osobní finanční situací a jak se na ní podepsaly předpokládané charakterové vlastnosti, což je klíčové pro posouzení věrohodnosti mýtického pojetí „Dalibora - zastánce poddaných“. Čtvrtá kapitola se věnuje Daliborově převzetí tvrze v Ploskovicích, jeho vztahům s Adamem z Drahonice a rozboru vlastního procesu před zemským soudem; ten má ukázat, v čem Daliborův trest v očích stavovských soudců spočíval a nakolik je mýtické topos rytíře mučedníka, popraveného za práva prostého lidu, jen projekcí přání a tužeb selských vrstev obyvatelstva z pozdějších dob, kdy vznikala daliborská pověst.

Druhá část práce se již zabývá vznikem pověsti o Daliborovi a jejím druhým životem. Cílem páté kapitoly je rozebrat jednotlivé role, jichž vladyka posmrtně nabývá v jednotlivých registrech (judikatura, kroniky, lidová rčení) a jež se ve společenském „narrativu“ ubírají vlastními, překvapivě mimoběžnými cestami. Šestá a sedmá kapitola analyzují hlavní z těchto cest, jež zanechá otisk v romantické próze a poezii a daliborskou pověst trvale a nezvratně promění a v literárním a společenském vnímání ji privatizuje pro potřeby umělecké imaginace, popř. vlasteneckého historismu.

Metodologickým vzorem pro druhou část je koncept tzv. „druhého života“, jenž nahlíží na dobové aktualizace starších dějinných látek metodami užívanými v (synchronní) sociologii, popř. historické antropologii; v souladu s postmoderním metodologickým obratem je současně pozvedává, přinejmenším jako objekt vědeckého zájmu, na úroveň prvotní, „historické a objektivní“ pozitivisticky, popř. marxisticky

chápané pravdy. Osoby dávno zesnulé a události pohřbené nánosy času se analyzují prostřednictvím sémiotických uzlů, „míst paměti“, jež zpravidla postrádají historicky nepřerušené zakotvení k reálné události.¹⁰ Konstituují se proto sekundárně, často na základě slovesné či obecně umělecké tvorby, vrstvené často celá staletí.

V českém prostředí se studium druhého života (*Nachleben*) ujaloby spíše periferní odvětví, a programově se tak rovněž vymezovalo vůči „objektivní pravdě“, pod níž byly ovšem vedle abstraktního konceptu spatřovány i velmi konkrétní projevy vydavatelské politiky státu a jím osobovaných „národních“ tradic. Hlavním reprezentantem byla tzv. táborská symposia pod patronátem Františka Šmahela z přelomu 70. a 80. let minulého století; z tohoto podhoubí se po roce 1989 vyvinula svébytná skupina historiků, jejímž hlavním přínosem české historiografii je právě orientace na společenskou reflexi dějinných událostí a „druhé životy“.¹¹

Tuzemská historiografie přispěla ke studiu druhých životů českých mýtů mnoha příspěvky. Daliborovi nebyla tato pocta dopřána, přesto je přihlédnutí k těmto zpracováním přínosné nejen z hlediska metodologického, ale i proto, že společensky či ideologicky podmíněná stereotypizace mívá podobu určitých šablon, aplikovaných na široký a často nečekaně různorodý vějíř tradic, osobností a mýtů. Již zmiňovaný Macurův soubor esejů (viz pozn. 18 na s. 12) o českém obrozeneckém snění je inspirativní i tím, že normativní funkci mýtu přisuzuje literárním textům; právě ty generují razantní proměny posmrtného Dalibora v bilingvní obrozenecké době, kdy jazyk ovlivňuje charakter, cílovou skupinu, a tím i sociální prestiž a mýtotvorný potenciál každého vydaného díla. Nakladatelství H&H přispělo během 90. let minulého století do diskuse o historismu 19. století třemi knihami z pera Vladimíra

10 Taková místa paměti, coby kolektivní, záměrný, selektivní intelektuální konstrukt, dokonce v rámci tvorby „velkého příběhu“ existují v určitém dynamickém protikladu k paměti „žité“. K tomu blíže S. Raková, „Místa paměti na přelomu tisíciletí: výzvy a proměny jednoho konceptu“, s. 25-27, in M. Hlavačka, A. Marès, M. Pokorná et al., *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha: Historický ústav, 2011.

11 K této početné skupině autorů (spjatých nejen s táborskými symposii), z pohledu nakladatelů i knihkupců 90. let nepřehlédnutelné, patří Petr Čornej, Ivana Čornejová, Zdeněk Hojda, Jiří Pokorný, Jiří Rak a další. O vývoji tuzemské historiografie ve vztahu k „místům paměti“ velmi přehledně D. Olšáková, *Česká místa paměti mezi dědictvím a tradicí*, in *Dějiny – teorie – kritika*, 2/2012, s. 262-277.

Macury, Jiřího Raka a Zdeňka Hrbaty.¹² S daliborskými mýty mají v těchto souborech souvislost zejména texty o idealizaci českého venkova, jeho obyvatel a „chaloupek“, idealizaci šlechtice coby lidumila a ochránce poddanstva. o mýtotvorném významu literární mystifikace, a konečně o Janu Kozinovi.¹³ Chodským hrdinou se ještě podrobněji zabývá Eduard Maur v knize *Paměť hor* (2006), která je jakousi vzorovou publikací zaměřenou na „druhé životy“, chápané i skrze projevy živé kultury, ceremonie a ritualizované společenské performace. Do této kategorie žánrově „vzorových“ prací patří i monografie o druhém životě a kanonizaci Jana Nepomuckého z pera Víta Vlnase (1993).¹⁴

Pro konstitutivní období daliborského mýtu, přibližně ohraničené léty 1800-1870, jsou navíc přínosné i kulturněhistorické studie o proměnách „vlasteneckých“ témat a jejich recepci oběma jazykovými skupinami na území Čech. Je to především základní přehledová publikace z pera Jana Křena (první oficiální vydání 1990).¹⁵ Národními stereotypy a jejich konstrukcí ve sledované době se ve své třetí části zabývá jinak spíše „protikonstruktivistická“ kniha Miroslava Hrocha (2009).¹⁶ Konečně nejnovějším příspěvkem k tématu proměny zemského patriotismu v etnický nacionalismus, jenž se ve zpracování daliborské látky výrazně odrazil, je sborník z provenience Historického ústavu pod vedením M. Hlavačky (2014).¹⁷

Modelovým příkladem „druhému životu“ je případ kněžny Libuše, jenž má s daliborským mýtem mnoho společného a na rozdíl od něho byl systematictěji prozkoumán.¹⁸ Libuše s Daliborem postupují, ještě jako mýtické figury v duchu

12 V. Macura, *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*, 1999; dále J. Rak, *Bývali Čechové... České historické mýty a stereotypy*, 1994, a konečně Z. Hrbata, *Romantismus a Čechy. Témata a symboly v literárních a kulturních souvislostech*, 1999.

13 (viz pozn. 3 na s. 7).

14 V. Vlnas, Jan Nepomucký. Česká legenda, 1993

15 J. Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918*, 2013.

16 M. Hroch, *Národy nejsou dílem náhody*, 2009, s. 172-189, 232-258.

17 M. Hlavačka a kol., *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*, svazek 2, 2014, s. 9-50.

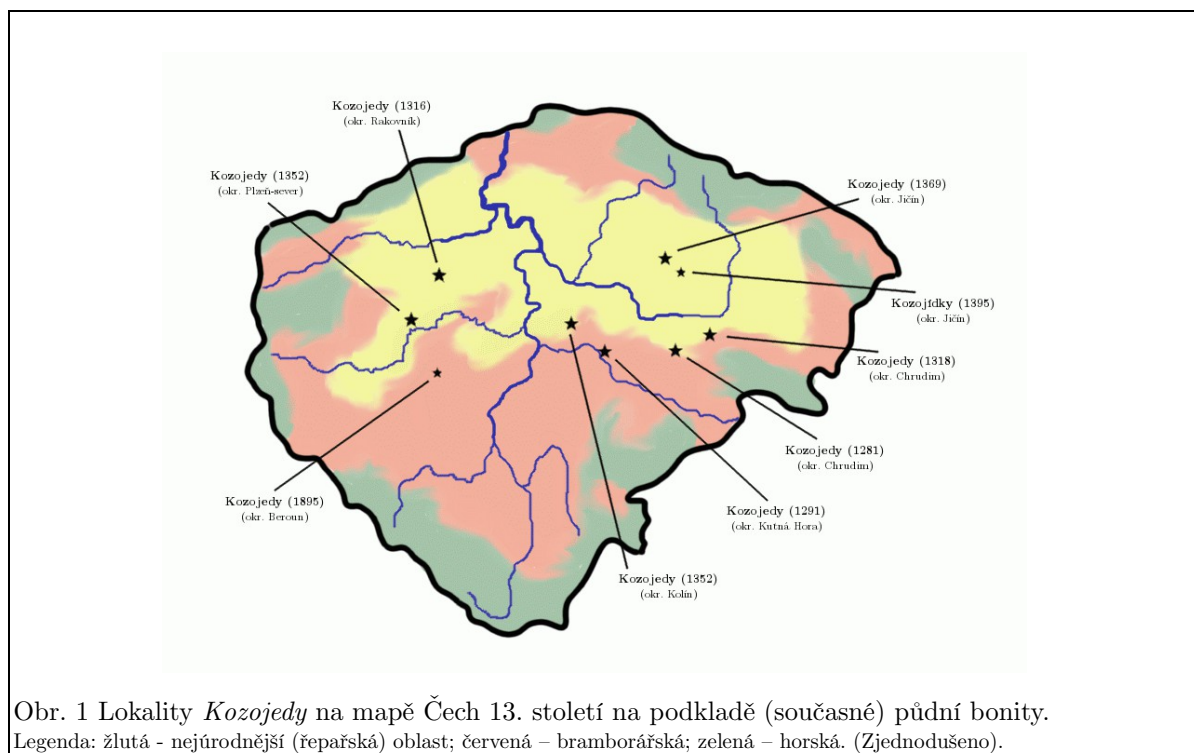
18 Mezi základní díla patří studie F. Graus, „Kněžka Libuše – od postavy báje k národnímu symbolu“, in *ČČH XVII*, 1969, 6. s. 817-844. Stěžejní z hlediska studia druhého života je velmi hutná stať V. Macura, „Sen o Libuši“, in *Český sen*, 1999, s. 88-96. Téma s důrazem na německou osvícenskou a romantickou literární tradici 19. století nejnověji rozpracoval L. Futtera, *Německá píseň o české Libuši*, 2015.

zemskeho patriotismu, ruku v ruce německou literární tradicí prvních dekád 19. století, jež v obou případech předcházela té české.¹⁹ Naopak od konce 60. let se budováním kulturní identity kompenzovalo vědomí nedostatečné svrchovanosti národně politické (odkud je odvozován bonmot, že zatímco Maďaři stavěli parlament, Češi Národní divadlo). Dalibor i Libuše jako mýtické obrazy byly, bez ohledu na své počáteční etnický neutrální kořeny, dány cele do služby posilování české národní identity. Tento obrat v případě Dalibora studuje šestá kapitola práce jako metodického východiska využívá právě uvedených kulturněhistorických studií o libušském mýtu, tj. soustředí se jednak na obsahové průniky a rozdíly v české a německé tradici, dále na proměnu daliborského mýtu jako celku v čase, a konečně na dobové společenské motivy k aktualizaci starších historických vrstev pověsti. Z německé vlastenecké mytologie (z pražské i vídeňské kulturní scény) se Dalibor v pobřeznové době nevratně vytrácí a s počátkem 20. století mizí z německé literatury i jako literární symbol. Spolu s ním pomíjí v témže období i časový záběr této práce.

19 Macurova charakteristika proměny exotické a smyslné „německé“ Libuše v její český, státnický a důstojně pojatý protějšek, odpovídá také obratu, jež během několika dekád 19. století vykonal Dalibor; od mstivého, urozeného, nespoutaného divocha z lesů postoupil k nebeskému patronu a ochránci českého dědictví, reprezentovaného muzikantským talentem (viz s. 96 a násl.). Viz V. Macura, Český sen, 1999, s. 90.

1. Pramenná báze jména *Kozojedy*

1.1. Toponymum *Kozojedy* v raných pramenech

Na konci 14. století hostí česká kotlina sedm lokalit jména *Kozojedy*, jež prameny zachytily v menších obměnách téhož toponyma.²⁰ Všechny leží v úrodnějších oblastech středního a dolního povodí Ohře, Labe, Vltavy a Berounky se stabilním osídlením, jež předcházelo vnitřní kolonizaci pohraničí (obr. 1). Přehled všech lokalit s historickým toponymem *Kozojedy* v pořadí podle roku první zmínky spolu s jejich charakteristikou a správním zařazením je pro stručnost uveden v tab. 1 na str. 15.²¹

20 Užitými pravopisnými formami (v latině i češtině) jsou v pořadí četnosti *Kozoged*, *Kozojed*, *Kozogied*, *Kozoyed*, *Cozoged*, *Cosoged*, *Coseyied*. Varianty nejsou specifické pro konkrétní lokalitu.

21 V tabulce nejsou moravské Kozojedy (lat. *Chozayed*, *Cozoged*, *Cosogied*), moravská vesnice zřejmě v dn. okr. Hodonín; odtud Bolek z Kozojed (*ZDO*, s. 38). V roce 1312 je v držení kláštera v Oslavanech: „...*Cozoged cum pratis, silvis et omnibus pertinentiis suis ... Monasterio beate Marie virginis in Ossla.*“ (*CDM VI*, s. 46-47).

Tabulka 1 - Přehled lokalit *Kozojedy* v Čechách

doloženo	lokalita	katastr (2015)	okres (2015)	pasáž poprvé dokládající lokalitu	kraj (c. 1500)	panství (c. 1830)	
1281	Kozojedy (les u břehu řeky Doubravky)	? Heřmanice u Vilémova (781924)	Chrudim	1281: "...cum silva dicta Kozojed, et utroque littore fluminis prohibiti, nomine Dubrawitz" (<i>RBM II</i> , s. 539); prodej obce Heřmanice klášteru ve Vilémově.	Čáslavský	-	
1291	Kozojedy (poplužní dvůr)	Rataje nad Sázavou (739677)	Kutná Hora	1291: "...Hroznatam dictum de Wzicz sine de Rataij (...) predicti Hroznate ac filiorum ipsius videlicet: Hradisce, Kozojedi, Malovidi, Jezonici..." (<i>RBM II</i> , s. 1195-1196); 1320: „Jacobus .. induxit Hincconem de Kutna super bona Stiborii in Cozogied.“ (<i>RTV</i> , s. 28, č. 143).	Kouřimský	Rataje	
1316	Kozojedy u Loun (ves či tvrz)	Kozojedy (671894)	Rakovník	1316: „Dalebor de Kozoged conqueritur super Petrum de Hrzywycz (...) quia fecerunt sibi dampnum cum suo posse per excussionem in Kozoged, hereditate sua.“ (<i>RT I</i> , s. 14)	Žatecký	Cítoliby	
1318	Kozojedy u Chrudimi (ves)	Lány u Bylan (616583)	Chrudim	1318: „Actor commissit causam Wlachnoni de Kozoged, sine Hynczi se Popowcze.“ (<i>RTV</i> , s. 39)	Chrudimský	Medlešice	
1352	Kozojedy (ves)	Kozojedy u Kralovic (671932)	Plzeň-sever	1352: „Kozoyed 15 gr.“ (pololetní platba desátek, děkanát rokycanský; <i>RDP</i> , s. 87).	Rakovnický	Plasy	
1352	Kozojedy (ves)	Kozojedy u Kostelce nad Černými Lesy (671886)	Praha-východ	1352: „Kozoged 9 gr.“ (pololetní platba desátek, děkanát kouřimský; <i>RDP</i> , s. 50).	Kouřimský	Černý Kostelec	
1369	Kozojedy u Jičína, Hrubé /Maiori/ Kozojedy (ves)	Kozojedy u Žlunic (797677)	Jičín	1369: „Kozoged 15 gr.“ (pololetní platba desátek, děkanát bydžovský; <i>RDP</i> , s. 93).	Hradecký	Dymokury	
1395	Kozojídky (ves)	Kozojídky u Vinař (782165)	Jičín	1395: „...intromittere de hereditatibus de Zhunicz, in Kozogiedkach toto, quidquid ibi habet...“ (<i>AČ XXXV</i> , s. 21).	Hradecký	Dymokury	
1895	Kozojedy (ves)	Kvaň (678082)	Beroun		Podbrdský	-	

Svojí formou a způsobem lexikální motivace je toponymum *Kozojedy* – a tedy i jednotlivé lokality samé - starší než prameny, jež existenci míst dokládají (ty jsou z přelomu 13. a 14. století); místa zakládána a pojmenovávána později už substantivně-verbální strukturu typu *Tato-bity*, *Mrcho-jedy* nevykazují. Z ryze toponomastického hlediska (izoglosy toponym podle postupu osídlení v čase) lze předpokládané „Daliborovy“ Kozojedy na Lounsku (okres Rakovník) velmi zhruba datovat do 12. až 13. století, přestože první listinná, navíc jen nepřímá zmínka je až z roku 1316.²²

Motivace toponyma *Kozojedy* je dle tradiční interpretace hanlivá: bydlí tam lidé, kteří jedí kozy.²³ Hledisko etymologické tedy naznačuje, že Kozojedy byly v prvé řadě vsí a až později se jméno přeneslo na případný dvůr či tvrz a do domicilu Kozojedských.

1.2. Záměnnost jména *Kozojedy* a *Konojedy*

Setrvalou nejistotu v hledání skutečné kolébky protagonisty Smetanova Dalibora dosti kuriózně dokumentuje právě současná operní produkce a publicistika. Namísto hypotéz, ze kterých Kozojed odvozovat hrdinův původ, operuje s možností, že pocházel z Konojed, a jeho předkové tak preferovali odlišný druh masné stravy.²⁴

22 Nejstaršími Kozojedy, pomineme-li selektivní a zpravidla opožděné pramenné doklady, jsou zřejmě Kozojedy (okr. Jičín) v údolí Cidlíny (osada typu 1-5); ostatní leží těsně na hranici (Kozojedy, okr. Rakovník) či za hranicí tzv. nejstaršího sídelního území, osídleného již před první pol. 12. stol. Nejstarší vsí pojmenovanou uvedeným typem toponyma jsou Kurojedy (1177), nejmladší pak shodou náhod Kozojedy (okr. Beroun, 1895), u nichž je motivace k pojmenování již přezdívková (anachronická nápodoba toponym starých lokalit). Viz V. Šmilauer, *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, 1960, s. 74-75, 335.

23 Do kategorie jmen, posměšně označujících vlastnosti obyvatel, zařazuje všechna toponyma *Kozojedy* bez výjimky A. Profous, *Místní jména v Čechách*, sv. 3, 1954, s. 353. Výjimkou se zdá být anoikononymum *Kozojedy* u nejstarší datované lokality, lesa či stráně u Heřmanic (1281), kam se naopak kozy hnaly na pastvu, a namísto potravy tak nevědomky představovaly pasoucí se činitele děje. Mnohem pravděpodobněji však lokalita označuje zaniklou ves, po níž zůstalo už jen jméno. Toho se drží místopisná encyklopedie; srv. A. Sedláček, *Místopisný slovník historický království Českého*, 1909. Stráň se podle něho pomístním jménem *Kozojedy* označuje ještě v roce 1577.

24 Nové, přepracované libreto *Dalibora* z roku 2008 (na starý Smetanův nápěv) uvádí obsazení v podoobě „*Dalibor, šlechtic z Konojed*“, viz P. Drábek et al., *Bedřich Smetana: Dalibor*, 2009, s. 3). Tendenci potvrzuje např. článek bývalého ředitele ND Jiřího Srstky, jenž přídomek *z Kozojed* bez dalšího přímo zavrhuje jako „notoricky nesprávné označení“ (J. Srstka, *Operní esej*:

Nejde jen o žánrovou lapálii či literární licenci. Toponyma *Kozojedy* a *Konojedy* se shodují lexikální motivací, v pramenech blízké provenience a datace pravidelně koexistují vedle sebe a často jsou z pravopisného hlediska záměnná. Ve sledovaném období 14.-15. století tak například vedle osmi Janů z Kozojed (včetně dvou zvaných též Ješek) prameny zmiňují ještě tři Jany z Konojed (jeden z nichž se též zove Ješek).²⁵ Objektivní obtíže, jež z této záměnnosti mohou vyplývat, jsou ovšem výzvou v prvé řadě pro paleografa či editora (někdy nezdolanou, například uvedením osoby na nesprávném místě v rejstříku edice); z vnitřního kontextu pramene bývá i v těchto ojedinělých případech zřejmé, o který rod či místní příslušnost se jedná. Konečně současný výskyt antroponyma z *Kozojed* a z *Konojed* v jednom jediném prameni nemá na správnost interpretace vliv.²⁶ To platí i pro prameny z oblasti Kostelce nad Černými lesy v Posázaví, jež pospolu popisují blízké lokality Kozojedy a Konojedy.²⁷

Přesto to Dalibora z Kozojed do Konojed posmrtně osudově, byť nesprávně táhne. Jiráskova pověst líčí, že „*v sousedství vladyky ploskovského žil tenkrát na své tvrzi mladý zeman Dalibor z Kozojed*“.²⁸ Pro naplňování svérázných sousedských vztahů je ves (a snad bývalá tvrz) Konojedy u Úštěka na Litoměřicku, vzdálená od Ploskovic jen 12 kilometrů, o celých 33 kilometrů příhodnější než rodové sídlo Daliborových

Smetanův a Wenzigův Dalibor, 2009). Podobně recenze k témuž počínu z pera tehdejšího šéfredaktora Divadelních novin, dle níž jméno „prý historicky správně zní z Konojed“ (J. Herman, *Dalibor v novém libretu*, 2009). Dalibora do Konojed umísťuje, zřejmě nedopatřením a osamocen, již spisovatel Joseph Schiffner (viz s. 89).

- 25 Uvedené osoby dokládají (výběrově) *LC I/2*, s. 44, *RT I*, s. 445, *AČ XXVI*, s. 124. Pramenný korpus, užitý pro potřeby rešerše antroponym z *Kozojed* (viz kapitola 2.3 na s. 8) byl pro jistotu paralelně vytěžen též pro kontrolní rešerši osobně svobodných držitelů domicilu z *Konojed* v téže časové šíři. Celkem je doloženo 13 takových osob, zpravidla náležejících k rodu, držícímu tvrz ve Zlenicích u Prahy. Žádná z nich nemá s rodinou Dalibora z Kozojed prokazatelnou místní, vlastnickou či příbuzenskou spojitost.
- 26 V soupisu požadavků na vojenské vybavení do války proti Šlikům v roce 1505 tak vedle sebe zcela přehledně figuruje „*10 pěších a wuoz*“ od Albrechta z Konojed a o něco skromnější příspěvek dvou pěších a (části) vozu od Kordule z Kozojed (*AČ VI*, s. 318-320). Na čáslavský sjezd v březnu 1440 se – rovněž zcela způsobně a beze zmatku – vypravují Pavel z Kozojed, Mikuláš z Kozojed a Jan z Konojed, všichni navíc z Chrudimského kraje (*AČ I*, s. 255). Ani získání Zlenic po Janovi a Markvartovi z Konojed - a současné přijetí ročního platů na Kozojedech v témže roce - nepůsobí současnému badateli o nic více vrásek nežli spokojenému nabyvateli, Zdeňkovi z Postupic (*AČ III*, 509, 552).
- 27 Konfirmační knihy uvádějí v jediný den roku 1413 ve věci kostela v Udašíně faráře z Kozojed i jeho kolegu z jen šest kilometrů vzdálených Konojed (*LC VII*, s. 92).
- 28 A. Jirásek, *Staré pověsti české*, 1894, s. 212.

předpokládaných předků; svým názvem pak mnohem vhodnější nežli dvojnásobně vzdálená Mneteš, pramenně doložené sídlo Daliborovy rodiny (viz kap. 3). Dějinné osudy Konojed se přesto s Daliborem, přinejmenším v zádumčivých písemných pramenech, zcela mýjejí.²⁹

Rovněž sfragistické doklady konojedskému původu Dalibora oponují. Otisky pečeti českých Konojedských se v dochovaných listinách a databázích z nich svedených nezachovaly, kdežto moravský Jan Libňovec z Konojed disponuje figurou dochované pečeti Daliborova otce Alše zcela cizí.³⁰ Jako novodobý, ahistorický počín v duchu tradice založené právě na topografické blízkosti Konojed je nutno vnímat kuriózní nástěnné vyobrazení erbu v grottě v suterénu ploskovického zámku (obr. 2); pod erbem, tradičně (a mylně, stejně jako např. v Krškově filmu *Dalibor* z roku 1956) přisuzovaným Daliborově rodině, je nápis *Dalibor z Konojed*.³¹

Obr. 2. „Daliborův“ erb, novodobá přemalba grotty v zámku Ploskovic.

- 29 Ves *Conoiedi* je součástí mnoha zboží, jež měl Spytihněv II. věnovat litoměřické kapitule při jejím založení kolem roku 1057. Zakládací akt obsahuje přípis z pozdější doby, jenž dosáhl široké popularity jako nejstarší staročeská věta a jenž zmiňuje i blízké Ploskovic (RBM I, s. 52). Teprve k roku 1538 je ve výpovědních registrech doložen první obyvatel (úštěckých) Konojed jednoznačně šlechtického původu, vladyka Vilém Konojedský z Pojetic a na Konojedech (AČ XXX, s. 65). Zemané a vladykové z Konojed, známí ze 14. a 15. století, všichni přísluší k jiné, zlenické vlastnické linii, původem z Konojed v Posázaví.
- 30 Jan Libňovec z Konojed (Koňojed) je doložen kolem roku 1374 na Lidměřicích (*Ludmaricz*, býv. ves u Moravského Krumlova), srv. CDM X, s. 247; na pečeti má figuru s kbelcovou přilbou se žernovem a kosým pruhem (KPPSO, MZA v Brně, fond A 1 Stavovské listiny 1212-1847, sig. 6, i.č. 115). O pečeti Daliborovy linie, zobrazující trojici kos, pojednává kap. 3 a 4.
- 31 Jedná se o rustikální přemalbu nejspíše z roku 1940. Viz M. Horyna, J. Eliáš, *Ploskovic, grotty v suterénu zámecké budovy, stavebně-historický průzkum*, 1975, s. 29-30.

1.3. Antroponymum z *Kozojed* v raných pramenech

Tato kapitola shrnuje genealogické a topografické vztahy mezi osobami, obdařenými v úředních písemnostech 13.-15. století domicilem z *Kozojed*. Výsledek zevrubné rešerše výskytu těchto jmen a prosopografické identifikace jejich nositelů je vyveden do tab. 2 (s. 12-13).³² Jména jsou zde seskupena (vždy v chronologickém pořadí pramenného doložení) do tří velkých skupin podle toho, zda daný šlechtic přísluší ke Kozojedům na Lounsku (#1-22), na Jičínsku (#23-41) či na Chrudimsku (#42-47). Souhrn osob nezařaditelných je připojen na závěr tabulky (#48-58).³³

Většinu osob uvedených v řádcích #1-22 blíže představuje kapitola 3; urozenci, příslušející k jiným lokalitám Kozojedy, jsou jako nepodstatní pro téma práce dále pomínuti. V tabulce jsou jejich jména přesto v celém rozsahu vypsána spolu s vybranými pramennými odkazy, aby i ona šla v případě nutnosti zpětně dohledat a aby bylo zřejmé, na pozadí jaké synchronní množiny urozenců s často nejednoznačným domicilem z *Kozojed* vladycký rod Dalibora z Kozojed v Čechách 14.-16. století vystupuje.

Tabulka ve shodě s tímto záměrem pomíjí přes čtyři desítky jmen jedinců, kterým dějiny a zkoumané prameny přiřazují domicil z *Kozojed*, třebaže je nesporné, že se o urozence či osoby disponující svobodným majetkem nejedná. Mezi zjevné příklady patří nemajetní obyvatelé vsi (sedláci, řemeslníci, plátcí poddanských dávek) stejně

32 Pramenný korpus pro rešerši antroponym tvoří následující edice a ediční řady: *Archiv český I-XXII, XXVI-XXXVII* (soudní registra, listáře a diplomatáře, knihy provolací DD, trutnovské desky manské, dopisy apod., c. 1287-1626), z českých a moravských zemských a ze dvorských desek *RTI-II* (kvaterny půhonné a trhové DZ, c. 1287-1541), *DD VII, ZDB+ZDO* (1348-1466), *KP I-VI* (1374-1493), registáře a diplomatáře *CDB III-VII* (1231-1306), *RBM II-VII* (1253-1363), *RBMV I-V/2* (1378-1419), *CDM II-XIII* (1200-1407), *SČPLL I-III* (1378-1526), z dokumentů církevní správy *AI I-VII* (1373-1424), *LC I-X* (1354-1436), *LE I-VI* (1358-1405), *RDP*; z narativních pramenů *FRB I-VII*, *SLČ* (c.1378-1527), *FRBSN*, z právnických svodů *CIB I-IV/5, CIM I-III*; z ostatních edic pak zejména listář *LL I-IV* (1418-1462), urbáře *DRCB*, z městských knih *Libri civitatis III-V, Urkundebuch Saaz, Seznamy měšťanů pražských I, I-1,4* (1324-1550), *O statcích obcí pražských*. Pro nevydané obnovené vklady do DZV a DZM v období po r. 1541 P. Burdová, *Rejstřík k deskám zemským I, sv. 1-2*. Z webových databází pak zejména *KAS* (oskenované kartotékové lístky A. Sedláčka) a sfragistická databáze *KPPSO*.

33 Jedná se o jména, jejichž prosopografické pole je příliš úzké, dále o osoby, jež lze při zachování metodické přísnosti tentativně přisoudit více Kozojedům naráz (a nejedná se přitom o lounskou, „Daliborovu“ větev).

jako osoby se vsí spjaté toliko výkonem správní či pastorační funkce (rychtáři, faráři apod.).³⁴

Ani u osob či skupin osob „intabulovaných“, spjatých s konkrétním rodovým sídlem, není vždy zřejmé, zda za označením *z Kozojed* hledat domicil, anebo (dědičný) predikát v pozdně středověkém významu; tehdy je třeba počítat s prvním případem. Kde se například držení Kozojed, ať už tvrze či nějakého zboží ve vsi, mezi postupnými vlastníky *z Kozojed* mění spíše prostými koupěmi, zástavami, odúmrtními řízeními apod., lze těžko z pouhé shody v domicilu uvažovat na souvislou šlechtickou linii.³⁵

S rodovou kontinuitou v pravém smyslu lze počítat v případě, kdy dva a více šlechticů pečeti shodnou či znakově příbuznou pečeti. Takto jsou přímo svázáni pouze vladyka Jan Puškař *z Kozojed* (#10) a Aleš *z Kozojed*, Daliborův otec (#17).³⁶ Spojením jejich příbuzenských a topografických relací je možné přibližně rekonstruovat jejich společné předky až do počátku 14. století a rod vladyků *z Kozojed*, rozrozený v oblasti dolního Poohří a Polabí, spojit se vsí Kozojedy na Lounsku (v dnešním okrese Rakovník). Tímto rodem se zabývá třetí kapitola. Doloženou užší rodinou Dalibora (#17-20, šedá pole) se bude se zřetelem k soudním procesům vladykovým podrobně zabývat kapitola čtvrtá.

34 Příkladem prvních za všechny budiž např. Formánek *z Kozojed* (70 grošů) a Novák *z Kozojed* (52 grošů), na něž si purkrabí na Ratajích v roce 1515 vedle dalších poddaných stěžuje, že ke sv Havlu „*těch platuov zouplna dobyti nemuož*“ (AČ XV, s. 119). Příkladem druhým pak „*Thomas plebanus in Kozogied*“ (AI I, s. 269). Z hraničních, sporných případů byl naopak zařazen např. Nácek *z Kozojed* (#50), u nějž lze z kontextu potvrzování úřadu faráře předpokládat vyšší společenský status: „... *famosorum Johannis suo, Petri et Cunssonis fratris sui nomine ac Naczkonis de Kozoged, commissarii orphanorum*“ (LC VI, s. 245)

35 Například mezi Vlachnem *z Kozojed* (#42) a Vlachnem *z Kozojed* (#44), jež od sebe dělí jedno století a jež spojuje domicil téže tvrze a dvora u Chrudimi, není vzdor jménu a působišti zřejmě žádné rodové spojení; zboží v mezidobí padá na krále jako odúmrtí a dvakrát změny držitele z řad zcela nepříbuzných osob (AČ XXXI, s. 346). Vlacheň mladší *z Kozojed* se navíc častěji podepisuje jako *Wlachen ze Slatiny*, např. jako signatář zápisu z čáslavského sněmu v r. 1421 (AČ III, s. 227).

36 Naopak Mikuláš Kozojedský *z Hrádku* (také proto přiřazený ke Kozojedům jičínským) užije v roce 1480 v Mladé Boleslavi pečetidlo zcela odlišné (příčné břevno). Viz KPPSO, záznam 7774, listina z 18.1.1480 (SOkA Mladá Boleslav, fond MÚ Mladá Boleslav, sg. IAb1, zprac. A. Benešová).

Za rodovou linii lze též považovat příbuzenstvo vladyky Jana Sulka z Kozojed (#39-41), jehož tři generace jsou mezi lety 1472-1520 doloženy v Trutnovských manských deskách; v Podkrkonoší ani v okolí rodového sídla v Chotěvicích (okr. Trutnov) žádné Kozojedy nejsou, a jedná se tedy o větev, původně přináležející k jiným Kozojedům.³⁷ Jan Sulek v jedné soudní při o manské povinnosti se svým představeným, hejtmanem Fridrichem ze Šumburka, ukazuje „majestát od Jana Slepého i jiné listy, kteréž má po kmenu svém“.³⁸ Manský soud k privilegii slepý nebyl a zčásti k němu přihlédl, nemaje pochyb o jeho pravosti. Ta by snad mohla ukazovat na příbuznost chotěvické větve s lounskými Kozojedskými, nejen proto, že první známý reprezentant lounský, Dalibor z Kozojed (#1), je podle tradice družníkem krále Jana (viz s. 15), ale především proto, že v časech vlády Lucemburkovy ještě není jiných Kozojedských, hodných označení za „kmen“ a disponujícími královskými majestáty, doloženo. Soudobých dokladů ovšem není ani o vlastní Sulkově větvi, jež by přitom v době získání dispensu z manských povinností snad již měla na trutnovském manství působit. Jelikož je však téměř jisté, že chotěvický vladyka u soudu mával podvrhem, nelze mít jeho rodovou příbuznost s lounskými Kozojedskými rozhodně za pravděpodobnou, natož prokázanou.³⁹ Nabízí se spíše možnost, že rodina v rámci české kolonizace pohraničí přesídlila z oblasti Kozojed na blízkém Jičínsku. Se zdejšími držiteli navíc sdílí zálibu v užívání jmen *Sulek* a *Mikuláš* (srv. #23, 35, 38).

Z tabulky, lépe řečeno úředních záznamů ji konstituujících, lze vyvodit několik následujících poznatků - spíše statistické nežli analytické povahy. Vladycký rod lounských Kozojedských v průběhu 15. století i se svými předpokládanými rozrody

37 Zápisy trutnovského manského soudu z let 1455-1539 (*AČ XV*, s. 344-508) tvoří jediný dochovaný vydaný zdroj, v němž se o větvi trutnovských Kozojedských lze dočíst (s výjimkou jediné zmínky v registrech komorního soudu, viz *AČ VII*, s. 566). Jan Sulek vystupuje v desítkách zápisů nejen jako objekt práva, ale též ve své úřední funkci přísedního mana při soudu, a lze z nich o jeho ekonomických, rodinných i společenských poměrech vyčíst mnoho. Přesto zůstal tento rod, v lokálním měřítku nikoli bezvýznamný, celozemskými prameny oslyšen. Podobných rozrodných větví Kozojedských, jejichž podobně úzké pramenné pokrytí ovšem čas zastřel, mohlo být samozřejmě více.

38 *AČ XV*, s. 370.

39 Hypotéze na první pohled nahrává ves Čermná, kde má Jan Puškař z lounské větve vlastnická i patronátní práva (*LC IX*, s. 127), stejně jako později Jan Sulek z Trutnovska (*AČ VII*, s. 566). Jedná se ovšem o dvě různá sídla. K tématu genealogických falz v 15. století včetně té Janovy se nejnověji vyjadřuje R. Šimůnek, *Reprezentace české středověké šlechty*, 2013, s. 290-293.

na Roudnicku, Litoměřicku a snad i Ústecku přesahuje význam jiných zemanských či vladických rodin, příslušejících rodově, pobytem či majetkově k jiným Kozojedům v Čechách; především z pohledu jejich početního zastoupení, jejich rodového trvání (celé sledované období, tj. 1316-1530) i sociální prestiže (správcovské a purkrabské úřady na nejméně čtyřech lokalitách včetně korunního Křivokláta). Majetková základna rodu jako celku však - z pohledu deskových transakcí i nahodilých zmínek o vybavenosti domácnosti - není prokazatelně rozsáhlejší, než u Kozojedských z Jičína či Chrudimska.

Pomineme-li všeprostupující jméno *Jan*, jímž se při započtení variant *Janoš* či *Ješek* pyšní hned osm jedinců ze čtyř lokalit, zjevná obliba a frekvence jmen *Aleš*, *Dalibor*, *Václav* a (snad) *Dorota* u lounského rodu nemá u ostatních skupin obdobu a může svědčit o určité rodové identitě; zřejmě ji nelze - zejména pak pět nositelů jména *Dalibor* z celkem patnácti známých mužských držitelů - odbýt jen jako prostou náhodu.

Svébytnost lounské „Daliborovy“ rodové linie oproti ostatním může vyniknout také na úrovni politicko-konfesijní orientace. Sporé zmínky o držitelích Kozojed u Chrudimi dokumentují průběžnou participaci v politických institucích kališnických a v době polipanské na straně Hynce Ptáčka z Pirkštejna a Jiřího z Poděbrad.⁴⁰ O profilaci nižší šlechty z Kozojed na Jičínsku je zpráv méně; ves sama spadala do zájmového vlivu Čenka z Vartenberka a Sulek z Kozojed (#23), jenž zde na tvrzi bydlel, dostal od budoucího nejvyššího purkrabího v roce 1405 pole u Nového Bydžova.⁴¹ Lze tak předpokládat ne-li osobní, tak alespoň politickou příslušnost držitelů Kozojed do okruhu Čenka, mnohonásobného oportunistického konvertity: Kozojedy jsou dále, spíše jako epizoda v duchu nahodilosti válečného tažení nežli

40 Jedná se o vztah determinovaný spíše příslušností k regionu či šlechtickému dominiu nežli rodovou náboženskou orientací. Vlacheň je signatářem zápisu z čáslavského sněmu z roku 1421 (*AČ III*, s. 227). O dvě desetiletí později vzniká spolek východočeských landfrýdů za účasti Mikuláše a Pavla z Kozojed, delegátů chrudimského kraje (*AČ I*, s. 255). Shodou okolností vlastnil hejtman spolku, Hynce Ptáček z Pirkštejna a z Ratají, spolu s ratajským panstvím ve 40. letech snad i nedaleký dvůr Kozojedy (okr. Kutná Hora), jež později držel i Ptáčkův zeť Viktorin z Poděbrad (*RT II*, s. 422).

41 Viz J. Kašpar, *Šlechtičtí rodové v Novém Bydžově*, 1906, s. 596). Přestože se Sulek ze vsi odstěhoval, ještě v roce 1434 je po něm známa („na Kozojediech blíž Weselé Sulkových“, *AČ I*, s. 417).

systematické strategie, vypáleny spolu se 60 obránci při Žižkově odvetném tažení na Čenkovovo zboží v roce 1423.⁴² Z doby polipanské je dokumentována účast Bohunka a Václava z Kozojed (#36-37) ve vojsku Poděbradské jednoty, obsazujícím Prahu v roce 1448.⁴³

Kozojedští z Lounska naproti tomu (s jedinou výjimkou) procházejí prameny bez soustavné spojitosti s radikální i umírněnou utrakvistickou stranou.⁴⁴ O dvou představitelích původem z lounských Kozojed, již v 15. století přesídlují do Roudnicka a Ústecka, lze dokonce předpokládat katolickou linii. Jan Puškař (#10) má v roce 1418 patronátní právo nad kostelem v Lipové u Děčína a uchovává si je i při uvádění dalšího faráře v roce 1427 poté, co již v Děčíně sídlí, zřejmě ve službách Zikmunda z Vartenberka, známého protivníka Jana Žižky.⁴⁵ V dlouholetých purkrabských službách Jana Zajíce z Háznburka, katolického přívržence Matyáše Korvína, byl Aleš z Kozojed z roudnické větve (ř. 14), otec Dalibora z Kozojed (+ 1498).⁴⁶ Jako nesporný ukazatel rodové identifikace jsou ovšem náznaky možné konfesiční orientace jedinců (jež mnohdy neznamena nic většího než aktuální preferenci politickou), samy o sobě nedostatečné.

Ze sledovaných pramenů vyplývá důležitý závěr. Pro příslušnost Dalibora z Kozojed právě k lounskému rodu nelze snést přímého důkazu; listinné doklady jednoznačné

42 „....strages facta est circa Horzycz, ubi Zyzka dominum Czenkonem cum suis hostiliter debellavit, eidem currus et arma bellica auferendo“ (text CT1, FRB, s.n., sv. 2, s. 24.); nepřiliš významnou zprávu o vypálení nepřiliš významné tvrže Kozojedy včetně obránců uvádí na poč. 17. stol. luteránský historik Zacharias Theobald: „....Den Sitz Kozoged belägert unnd den 30. Aprilis mit sturm erobert; alles was darinnen von Menschen gefunden, tyrannischer weis ermordet.“ (Z. Theobald, *Hussiten Krieg, Erster Theil*, 1621, s. 221.)

43 Viz F. Palacký, „Jména pánů a panoší ve vojště p. Jiřího z Poděbrad, při dobytí Prahy“, *ČČM*, 1827, č. 3, s. 81).

44 To platí i pro žatecko-lounský svaz. Nejvíce veřejně činná osoba rodu, Prokop z Kozojed, zastupuje město Louny jako ubrman v pozemkovém sporu s klášterem v Postoloprtech (*AČ VI*, s. 24). Veřejně vystupuje ještě v roce 1422 (a jeho manželka žije až do 40. let), ovšem v Lounech již doložen není (*AČ III*, s. 495). Zmíněnou výjimku představuje zmínka o Dorotě z Kozojed, jež kupuje mešní víno pro utrakvistický kostel (viz též pozn. 120).

45 1418: „Johannis Pusskarz de Kozoged in Zalezlicz residentis“ (*LC VII*, s. 262); 1427: „famosi Johannis armigeri de Kozogied dicti Paskan residentis in Theczin“ (*LC IX*, s. 127). Viz též s. 21. O tažení husitů na Děčínsko, vypálení Děčína, předpokládané účasti Žižky na obležení Vartenberkova hradu Panny v roce 1423 píše J. Pekař, *Žižka a jeho doba*, 1992/4, s. 126.

46 Aleš byl purkrabím v letech 1475-1477 purkrabím na Budyni a poté na tvrzi v Mšeném, viz *Hrady XIV*, s. 19.

ztotožnění rodiny Alše, Jana, Dalibora a Doroty z Kozojed (skupiny, v níž známe konkrétní příbuzenskou vazbu) s držiteli tvrze či vsi Kozojedy na Lounsku nenabízejí. Prosopografický rozbor pramenů ovšem poskytuje nepominutelný důkaz nepřímý: držitelé domicilu *z Kozojed*, vázaného k jiným než lounským Kozojedům, nemají s Daliborovou rodinou jediný společný prvek (topografický, příbuzenský, vlastnický apod.). Nezřídka jde navíc spíše o nahodilé držitele zboží, a nikoli o souvislou rodovou linii, jež je v 15. století nejvíce patrná právě na Lounsku a Roudnicku, tj. v areálu, kde později sídlí či drží majetek užší rodina Daliborova.

	Tabulka 2 – Přehled svobodných nositelů antroponyma z <i>Kozojed</i> podle příslušnosti k danému sídlu (14.-16. stol.)							
#	jméno	titulatura, povolání, úřad	doložení v pram.	lokality Kozojed	domicil (sídlo, bydliště)	držení majetku, vazba na místo či osobu, známost	pramen (edice/str.) ⁴⁷	doch. pečeť
1	Dalibor z Kozojed (<i>Dalebor</i>)		1316	Louny		Hořany (u Loun), Petr z Hřivic, Smil z Mšeného	RT1/14-15, RTV/12	
2	Pakoslav z Kozojed (<i>Pakosla</i>)	příbuzný Dalibora	1316	Louny		Hořany (Louny)	RT1/14-15	
3	Aleš z Kozojed (<i>Alsso</i>)	manžel Žofie,	1383-1394	Louny	Kozojed	Lisovice (Slaný), Třebice	AČ31/352., AČ36/565	
4	Dalibor z Kozojed (<i>Daleborius</i>)	? správce kláš. v Doksaněch	1383-1401	Louny		Doksany, Lisovice, Třebice	AČ31/352., LE6/330	
5	Alena z Kozojed		1391	? Louny		Kuneš z Neveklova, Jan z Řípu a Neveklova	RT1/541, AČ19/502	
6	Jan (Ješek) z Kozojed (<i>Jessko</i>)		1389-1393	Louny		Nečmice, Divice, Vinařice (Louny)	DD7/121-122	
7	Dalibor z Kozojed na Záležlicích	panoše	1397-1412	Louny	Zálezlice	Pokratice, Račiněves (Litom.), Dučice (Rakovník)	AI5/319-320, DD7/47, RT2/91	
8	Prokop z Kozojed	ubrman v Louněch, purkrabí Budyně	1406-1422	Louny		Kvilice (Slaný), Bedřich na Vinařicích (Louny)	AI5/134, AČ3/495, AČ6/24,	
9	Žofie z Kozojed	žena Alše	1416	Louny	Kozojed		AČ36/565	
10	Jan Puškař z Kozojed	panoše, vladka	1411-1429	Louny	Zálezl., Děčín	Čermná, Lipová (Děčín), tvrz, Jílové u Děčína, Lipová	LC7/262, LC9/127,	2
11	Janoš z Kozojed		1437	Louny		Hořešovice (Louny), Libušín (Kladno)	RT2/164	
12	Dorota z Kozojed	ieptiška	1443	Louny		Panenský Týnec	F. Štědrý, Farní osada Smolnická, 1896, s. 8	
13	Zdimír z Kozojed	manžel Elišky	1436	Louny			AČ26/553	
14	Eliška z Kozojed	žena Zdimíra, sestra Jana st.	1436	Louny	Nové M. Pr.	dům na Koňském trhu	AČ26/553	
15	Bětko z Kozojed	sestra Jana st.	1464	Louny		dům na Novém Městě	AČ26/553-4	
16	Jan z Kozojed	urozený pan, purkrabí (Křivoklát)	1454-1464	Louny		dům na Novém Městě, Jeneč (Kladno), Eliška z Hřískova (Louny), Zavidov (Louny)	AČ1/426, AČ26/553-4, AČ26/370	
17	Aleš z Kozojed	panoše; purkrabí (Budyně, Mšené)	1456-1490	Louny	Mneteš	Malíkovice (Slaný), Mneteš (Roudnice), Dědibabv (Mělník), Ploskovice (Litom.)	ve zvláštní kapitole	2
18	Dalibor z Kozojed	syn Alše	1490-1498	Louny	Mneteš, Praha	Mneteš, dům na Novém Městě	ve zvláštní kapitole	
19	Jan z Kozojed	syn Alše	1490	Louny		Mneteš	ve zvláštní kapitole	
20	Dorota Vančurová z Kozojed	teta/sestřence Daliborova	1496-1500	Louny	Louny, Praha	dům na Novém Městě, Louny	ve zvláštní kapitole	
21	Václav Dalibor Sypen z Kozojed	vladvka, bratr Kateřiny	1519-1525	Louny		Malíkovice (Slaný), Zdislav na Tuřanech, Smečno, Bořita z Martinic	AČ32/177,253,491,511, DD 62/416 , AČ 33/376	
22	Kateřina z Kozojed	vdova po Smilu z Vchynic	1522-1544	Louny		Hořany, vinice u Slaného, Jan Kotlář (Praha), Měřín	AČ26/27, DZV 83	
23	Sulek z Kozojed	panoše	1375-1413	Jičín	Koz., Bvdžov	Čeněk z Vartenberka (1405)	AČ1/417, AI1/129,143,172, AČ35/49, RT2/100	
24	Luxa z Kozojed	panoše	1378	Jičín		Tomáš, kozojedský farář	AI1/294	
25	Ješek Lemberk z Kozojed	panoše	1378	Jičín	Kozojed	Čeněk z Vartenberka, Ctibor z Česova (Jičín)	AI1/292,302,304	
26	Přibík z Kozojed	panoše, vir famosus	1391-1408	Jičín	Kozojed	Kozojed (tvrz i dvůr)	AI5/124, RT1/514, LE5/652,720	
27	Kuňka z Kozojed	žena Václava	1392-1397	Jičín		Chotělice (Hr. Král.)	AČ31/27-28	
28	Václav z Kozojed a z Hořiněvsi	manžel Kunkv	1392	Jičín		Kozojed (dvůr)	AČ31/27-28, RT1/566	
29	Aleš z Kozojed (<i>Alsso</i>)	panoše, bratr Heršův	1395-1411	Jičín		statek Sekeřice (2 km od Kozojed), Chotělice, Sekeřice (Jičín)	AČ31/36, AI6/83, AČ35/7,11,48,117,469,497	
30	Hereš z Kozojed (<i>Herso</i>)	bratr Alšův	1400-1411	Jičín		statek Sekeřice (2 km od Kozojed)	AČ31/36, AČ35/469,497	
31	Ctibor z Kozojed		1400	Jičín			AČ35/88	
32	Anna z Kozojed		1397	Jičín			AČ35/26	
33	Vratislava z Kozojed		1403	Jičín		Stošek ze Slavhostic (Jičín), Matváš z Bvdžova (Jičín), Tomáš ze Žlunic (Jičín)	LC5/90	

⁴⁷ Kde je pramenných zdrojů více, jsou uvedeny jen ty ilustračně nejvýmluvnější, klíčový zdroj je pak tučně. V soupisu jsou zkratky pramenných edic (viz legenda v závěru práce).

34	Beneš z Kozojed		1406	Jičín		Václav, farář v Kovani (Ml. Boleslav)	A15/303	
35	Mikuláš z Kozojed		1408	Jičín		Kozojedv, Příbík z Kozojed	LE8/82.	
36	Bohuněk z Kozojed	ve vojsku Jiřího z Poděbrad	1448	Jičín			ČČM 1827.č. 3. s. 81	
37	Václav z Kozojed	ve vojsku Jiřího z Poděbrad	1448	Jičín			ČČM 1827.č. 3. s. 81	
38	Mikuláš z Kozojed	panoše. dom. Jiřího Kopidlanského	1480-1508	Jičín		Hrádek nad Zámostí, Kolomutv. Jitka z Milečína, pomocník Jiřího Kopidlanského	AČ6/319. AČ28/ 759	1
39	Jan Sulek z Kozojed	vladyka, man; manž. Jitka z Chotče	1472-1513	? Jičín	Chotěvice	Chotěvice (Trutnov), Fr. z Pernštějna (Trutnov); synovec vlad. Zilvar z Pilnikova	AČ7/566. AČ15/350-361.369. 370.373-413.423-439	
40	Mikuláš z Kozojed	strvc Jana Sulka	1483	? Jičín	? Chotěvice		AČ15/416	
41	Kateřina z Kozojed	dcera Jana Sulka	1515-1520	? Jičín	Chotěvice	Chotěvice (Trutnov), Jan z Wartenberka na Hostinném /Trutnov)	AČ15/450. 459-460	
42	Vlacheň z Kozojed		1318	Chrud		Zaječice, Trojovice (Chrudim)	RT1/37.	
43	Otík z Kozojed a ze Svinčan		1387-1414	Chrud		Tuněchodv, Slatiňany, Mikeš z Čankovic, Kozojedv, Vlachen z Kozojed	AČ31/345-6. Hradv 1/ 148.188	
44	Vlacheň z Kozojed		1414-1437	Chrud		Slatiňany, Bořice, Mikeš z Čankovic, Otík z Kozojed, Petr Skála z Nelechova	AČ1/414-415. AČ3/227	
45	Mikuláš z Kozojed		1440-1451	Chrud		Kozojedv (dvůr), Medlešice (Chrudim), Pavel z Kozojed, Jan z Konojed	AČ1/160.255. KAS A10D/1372	
46	Pavel z Kozojed		1440-1454	Chrud		Kozojedv, (dvůr), Medlešice (Chrudim), Mikuláš z Kozojed, Jan z Konojed	AČ1/160.255	
47	Jan Vlačický z Kozojed	bratr Jiřího z Pouchobrad	1454-1462	Chrud		Kozojedv, Třešice (H. Kr.)	AČ2/473. AČ5/274. AČ3/ 560 , Hradv 1/188	
48	Ctibor z Kozojed		1318-1320	?		Hynek z Kutných Hor	RT1/29. RTV/143	
49	Sifrid z Kozojed		1359	?		1359 mše „za duši jeho a jeho předků“, Kamenice, Bechyně	LE1/19	
50	Náček z Kozojed		1403	?		Pešek z Petrovic	LC6/245	
51	Jan z Kozojed	bratr Machny	1436	?		plat v Chrastu (? u Chrudimi)	KAS A09A/665	
52	Machna z Kozojed	sestra Jana	1436	?			KAS A09A/665	
53	Klára z Kozojed		1438	?		příbuzná Jana Veselka z Chlumu	DD 15 f. 349	
54	Martin z Kozojed		1450	?		Oldřich z Rožmberka	LL 4/28	
55	Kordule z Kozojed		1505	?			AČ6/320	
56	Asina z Kozojed		1524	?		Jan Mičan z Roztok	AČ33/152	
57	Bohuněk Kozojedský z Kozojed	urozený vladyka	1530	?		poddaní ve Strážově (Klatovv)	AČ11/15	
58	Alžběta z Kozojed		1543	?			KAS A02D/883	

2. Předkové Daliborovi (1300-1470)

2.1. Dalibor nejstarší z Kozojed, domnělý hrdina od Kresčaku

"Nejednou zahrál Dalibor starou tu notu o králi Janu, o mladém Klimberku a Plichtovi ze Zerotína, o Bavoru Strakonickém, o všech těch českých pánech a zemanech, kteří zhynuli se svým králem u Kresčak jako praděd uvězněného hudce."⁴⁸

Lidové i beletrizované pověsti znají rytíře **Dalibora z Kozojed** (#1), jenž zemřel půldruhého století před šlechticem téhož jména, svým údajným potomkem. Dějinnou proslulost "pradědovi" nezajistila smrt na popravišti v Praze, nýbrž při sebevražedném jízdním útoku v bitvě u Kresčaku 26. srpna 1346. Vedle výše citovaného díla Jiráskova nebývá účast Dalibora z Kozojed v kampani ve jménu *fleur-de-lis* cele zpochybňována ani v literatuře faktu.⁴⁹

Doboví francouzští kronikáři se přitom, jakkoli nepřekvapivě, při popisu Janových jezdců omezují na obecná označení jeho *rytíři*, *jeho druhové*, *jeho přátelé* apod., aniž by rozlišovali rytíře z Čech od rytířů z Porýní; těžiště královny jízdy z hlediska početního i politicky reprezentativního navíc tvořili spíše druzí jmenovaní.⁵⁰ Se soupisy jmen padlých z řad české nobility pak přicházejí prameny tuzemské provenience, jejichž autoři měli jistě na paměti domácí politické ohledy. Od 14. století tak počet i pestrost zastoupení rozličných šlechtických rodů v kronikářských relacích z pikardského bojiště postupně narůstá. Současníci bitvy František Pražský stejně jako Beneš z Weitmile jména rytířů neuvádějí, anály opata Neplacha z 50. let

48 A. Jirásek, *Staré pověsti české*, 1894, s. 214

49 Nejznámějším zástupcem je jinak faktograficky důsledný popularizační rozbor M. Ivanova z r. 1976 *Český pitaval aneb Královraždy*, 2009, s. 143.

50 Tak současník událostí Jean Le Bel uvádí bez dalšího „*le vaillant roy de Bohême ... commanda, sur la teste à coper, à ses chevaliers, qu'ilz le menassent si avant, comment que ce fust, qu'il poeut ferir ung cop d'espée sur aucun des anemis*“, (viz M. L. Polain, ed., *Les Vrayes Chroniques de Messire Jehan le Bel*, Tome Second, 1863, s. 93. Podobně Jean Froissart užívá v popisu i fiktivních dialogů před útokem jen obecných oslovení: „*Signeur, vous estes mi homme et mi ami et mi compaignon. A le journée d'hui, je vous pri et requier très especialment que je puisse ferir un cop d'espée.*“ Jmenovitě uvádí pouze krále Jana a jeho syna Karla (Jana v dotyčné pasáži navíc jako „Charles de Lussembourch“). Viz komentované vydání kroniky, S. Luce, ed., *Chroniques de J. Froissart*, Tome Troisième, 1872, s. 177-179.

14. stol. pak zmiňují (správně) toliko Jindřicha z Rožmberka a Jana (snad Bítovského) z Lichtenburka.⁵¹ Jediný dochovaný rukopis této kroniky má však o sedm řádek níže záměrně vynechané místo pro jména dalších „níže psaných“ dvou až tří osob, jež měly spolu s králem padnout.⁵²

Žádný další šlechtic ovšem na stránkách kronik hrdinně nepadá - i Hájkova kronika zůstává střízlivě jen u Rožmberka a Lichtenburka⁵³ - až do okamžiku, kdy humanista Prokop Lupáč z Hlaváčova do svého narativu *Historia o císaři Karlovi* (1584) zařadí anonymní staročeskou píseň *O bitvě u Kresčaku*. Ta českou účast v bitvě obohatí rovnou o šestnáct nových jmen včetně Dalibora z Kozojed; ten se rozjíždí do útoku vedle Závíše z Jimlína, oba „*hnasta v nepřátelský sbor / mužně beze všeho strachu*“.⁵⁴ Celá skupina jmen je vyjmuta z prostředí heroické epiky a v podobě relace z bojiště přetrvává v historiografii další dvě století. Po stoletích třech ji August Sedláček navrácí do jejího žánrového rodiště coby pověst.⁵⁵

Oba šlechtice však vedle pověsti spojuje také topografie: rodová sídla Jimlín a Kozojedy na Lounsku leží jen 9 km od sebe. Přestože jediný soudobý Závíš z Jimlína je letmou zmínkou doložen až v roce 1367,⁵⁶ jeho předchůdci erbu trojitého zahnutého háku a téhož predikátu zde působí nejméně od 13. století a co do majet-

51 Pasáže zmíněných kronik viz edice *FRB IV*, s. 443, *FRB IV*, s. 513-514, *FRB III*, s. 482. Za průkaznou se zpravidla považuje účast (a smrt) toliko Jindřicha z Rožmberka, Jana z Lichtenburka a z Jindřicha Klingenberka (toho dokonce přímo v Janově suitě spolu s Jindřichem z Basileje). K tomu a k české účasti v bitvě u Kresčaku vůbec (již bohatě nad rámec potřeby této práce) se vyjadřuje J. Šrámek, *K otázce smrti Jana Lucemburského*, 2007, s. 67-81. Srv. Z. Žalud, *Několik poznámek k české účasti v bitvě u Kresčaku*, 2004, s. 227-240.

52 Na tuto již dříve známou skutečnost (srv. *FRB III*, s. 482, pozn. 58) upozorňuje, omylem přitom zaměňivši Jindřicha z Rožmberka za otce Petra, Lenka Bobková, *VDZKČ IVa*, s. 204-205. Dotyčná Neplachova pasáž zní: „*Johannes, rex Boemie, ... cum multis nobilibus regni Boemie, scilicet filio domini Petri de Roznberk et filio domini Henrici de Lichtenburk et aliis multis ... cum infrascriptis nobilibus, scilicet* [vynechané místo] *in Francia occiditur...*“ Rukopis kroniky je datován až k přelomu 14. a 15. stol., nejde tedy zřejmě o Neplachův autograf; vynechané místo činí asi 2x6 cm, tj. přibližně 50 písmen; nanejvýš 3 jména. (*Manuscriptorium*, dok. č. XXIII.F.195, f. 39r).

53 V. Hájek, *Kronika česká*, 1541, f. 314.

54 *FRB III*, s. 240. Báseň získá uvedený název až v jubilejním Hankově vydání z roku 1848, kde se na ni Lupáč odkazuje jako na „staré rythmy z jednoho starého spisu o králi Janovi“ (P. Lupáč, *Historia o císaři Karlovi, toho jména Čtvrtém, králi Českém*, 1848, s. 63).

55 Objevuje se o století později v *Poselkyni příběhů českých* (Beckovský, 1700, s. 532) a o další století později v *Chronologische Geschichte* (Pubitschka VI, 1784, s. 309-310). Ze Sedláčkova

kového vlastnictví jsou sousedy Kozojedských. Jistý Dalibor z Kozojed totiž v roce 1316 spoluvlastní Hořany - 3 km jižně od Jimlína a 7 km od Kozojed - a spolu se svým příbuzným Pakoslavem z Kozojed žaluje Petra, Přibíka a Oldřicha z Hřivic i s dvěma tucty obyvatel vsi Hřivic, kteří jej obírají o majetek a přes pole konají nájezdy na hospodářské zvířectvo, mouku i neživý mobiliář. Nešlo o lapálii; žalovaná náhrada škod v rámci obou půhonů přesahuje úctyhodných 160 hřiven 15lotového stříbra, což svědčí buď o Daliborově bohatství, anebo jeho přehnané důvěře v zemský soud.⁵⁷

Dalibor, v roce 1316 pro svůj věk i společenský původ způsobilý k podání k zemskému soudu, mohl být o 30 let později fyzicky i ekonomicky schopný účasti na vojenském tažení do Francie; byl by vrstevníkem tehdy padesátiletého krále Jana.⁵⁸ Časová blízkost však nezaručuje totožnost, už s ohledem na nadprůměrnou četnost křestního jména Dalibor v rodě Kozojedských.

Dalibor pohání v roce 1316 rovněž Smila ze Mšeného kvůli dluhu za koupeného koně v žalované výši deseti hřiven.⁵⁹ Povaha žaloby naznačuje jistou osobní známost, ani ta však neukazuje na majetkové či služební působení Kozojedských v oblasti Mšeného a Roudnicka, kam se část rodu zřejmě přesouvá zřejmě až ve druhé polovině 15. století. O dalším majetku Dalibora ani o jeho přímých potomcích nejsou doklady.

textu je zřejmá přímá inspirace básní z Lupáče včetně shodných obrazných vyjádření. viz A. Sedláček, *Sbírka pověstí historických lidu českého v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 1894, s. 83-84. Pověst symbolicky, ač nechtíc osudově spojila protivníky z roku 1498, Dalibora (mladšího) z Kozojed a Adama Ploskovského z Drahonic: u Kresčaku měl podle ní spolu s pradědem popraveného padnout též Bavor ze Strakonic, předek Drahonických.

56 Podle výpisu z trhových desek prodává blíže neurčené zboží „*hospitali in pede pontis*“, tj. zřejmě pražským křižovníkům (*RT I*, s. 434).

57 Dvě po sobě následující žaloby v knihách půhonných vyčíslují škodu takto: „*Perdicio equis, pecoribus, diversis domesticis rebus: Super Petrum C mar. arg., super Przibek X mar. arg. minus lotone. (...) Perdicio siligine, feno et diversa annona: A Ulrico L mar. arg., a quolibet aliorum pro IX mar. arg.*“ (*RT I*, s. 14-15). Na vladcké poměry se jedná se o značné sumy; za 200 hřiven se v té době dala pořídit celá vesnice s mlýnem i platy; celoroční příjmy z urbury v posledních létech vlády Václava II. se odhadují v řádech pouhých jednotek tisíc hřiven, viz J. Žemlička, *Království v pohybu*, 2014, s. 368.

58 Jeden z obou půhonů podává Dalibor sám, nikoli prostřednictvím tajemného Pakoslava (jehož zmocnění tak nelze vysvětlit výlučně případným Daliborovým mládím či právní indispozicí).

59 „*...super Smil de Msseneho pro debito X mar. arg. minus lotone, quod sibi tenetur pro equo, quem emptum sibi non persoluit.*“ (*RTV*, s. 12).

Dnešní obec Kozojedy (okr. Rakovník) datuje svůj listinný počátek nepřímě, tj. právě podle Daliborova domicilu z roku 1316; ves samotnou ani přilehlé vladyské sídlo, existovalo-li ovšem, do té doby v pramenech nenajdeme.

2.2. Kozojedští v Poohří a Polabí mezi lety 1350 a 1470

V průběhu 14. a 15. století se zastoupení rodu Kozojedských v úředním materiálu znatelně rozšiřuje; důvodem není jen větší počet dochovaných pramenů a rostoucí snaha šlechty o zlistňování již nabytého majetku, ale v několika případech také předpokládané větvení lounského rodu a stěhování jeho příslušníků do nových lokalit. To je právě případem rodiny Dalibora z Kozojed, jež působí od 70. let 15. století na Roudnicku a (v osobě Daliborově) na Litoměřicku a s předpokládanými rodovými majetky na Lounsku včetně Kozojed samých je, s určitou výjimkou Doroty z Kozojed, pojí pouze nepřímé příbuzenské vazby. Cílem kapitoly je uvedené vazby přiblížit, a (nikoli samozřejmé) zařazení Daliborovy rodiny do genealogického okruhu lounských Kozojedských obhájit.⁶⁰

S dobou vlády Václava IV. se kryje život **Dalibora z Kozojed** a jeho bratra **Alše** (#3, 4). Oba jsou doloženi v trojúhelníku mezi Slaným, Mělníkem a Litoměřicemi, v budoucí oblasti majetkového a služebního působení rodu. Oba vystupují v roce 1383 v případech odúmrtí na dvoře v Lisovicích, svolaných v nedalekém Slaném.⁶¹ Dalibor bývá uváděn jako administrátor kanonie v Doksanech (1403), zde je ovšem jméno doloženo bez predikátu.⁶² Badatelsky slibnější je ovšem bratr Aleš, lépe řečeno smrt jeho (tehdy již ovdovělé) manželky Žofie v roce 1416. Z kratičkého zápisu o nastalém odúmrtím řízení se dovídáme velmi cenný poznatek, že pár žil na počátku 15. století stále na rodovém sídle v Kozojedech u Loun, což nelze se

60 Téma práce dovoluje z osobností (z #1-16 tab. 2) pominout jedince, jež do takových vazeb nevstupují ani nefigurují v pozdějších daliborských pověstech (jak činí Dalibor „od Kresčaku“). Některé z těchto osob, v tabulce jinak v úplnosti uvedené, spolu s dalšími, jejichž příslušnost k rodu je ovšem přinejmenším sporná, přibližuje (za cenu hrubší selekce pramenné základny odpovídající žánru) regionální monografie V. Šábla, *Daliborovy Kozojedy a hrad Dřevíč*, 1973, s. 11-16.

61 „*Offka de Trziebyzie (Třebíz u Slaného) et Kaczka de Rziepniczie (u Litoměřic) sorores predictae commiserunt causam earum Henrico de Rziepnicz, Wenceslao de Trziebyzie, Daleborio at Alssoni fratribus de Kozogied*“ (AČ XXXI, s. 352).

62 „*Daliborius provisor monasterii Dozanensis*“ (LE VI, s. 330-331).

srovnatelnou jistotou říci o žádném z pozdějších Kozojedských. Dále pak, že Žofiino obvěnění činí sto kop grošů a soud je přiřkl jako odúmrtí králi.⁶³ Částka není na poměry nižší šlechty bezvýznamná a Aleš ji musel pro manželku držet, popř. na ni zapsat statky v dané výši; lze předpokládat, že vlastnil či spoluvlastnil více majetku než pouhý dvůr.⁶⁴ Alšovi potomci nejsou jmenovitě známi, pokud mezi ně ovšem nepatří některá z osob uvedených níže. Padnutí vdovského věna na krále existenci (zejména mužských) potomků nikterak nevylučuje.⁶⁵

V týchž časech působí na Lounsku **Prokop z Kozojed** (#8); ještě před rokem 1406 jej soudní akta pražské konzistoře uvádějí jako purkrabího na Budyni nad Ohří.⁶⁶ Zaručuje se za dluh šestnácti kop grošů dvou vladyk z Běsna u Rakovníka.⁶⁷ Dva roky nato vystupuje ve Slaném jako arbitr ve sporu mezi farářem ve Kvílicích a panoší Přechem z nedaleké Třebíze.⁶⁸ Rok 1412 je pro pilného rozhodce (ubrmana) ve znamení pozemkového sporu města Loun s klášteřem v Postoloprtech „*o trávnicku o ten, kterýž leží mezi vsí Lenešicemi i mezi dědinú aneb miestem jemuž Kujem říekajť*“.⁶⁹ Záznamy mlčí o Prokopových osudech v jednom z pěti „vyvolených měst“ během husitských bouří. V regionu působí i nadále, neboť v listopadu 1422 jej prameny dokládají jako svědka na svatbě spolu s Bedřichem z Prostiboře sezením

63 „*In villa Kozogied Zophia quondam Alssonis de ibidem decessit. (...) Cuius centum sexagene gr. dotales ad d. regem legitime sunt devolute.*“ (AČ XXXVI, s. 565).

64 „Velký panský dům“ v nedalekém Rakovníku se v roce 1405 prodal za 24 kgč, tržní hodnota domu na prestižním trhu Starého Města Pražského v téže době zřídka převýšila 100 kgč (Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst I*, s. 425).

65 Alšův majetek nedědí manželka, nýbrž potomci (srv. např. nalezené právo z odúmrtního řízení z r. 1382, AČ XXXI, s. 171, č. 54). Na ty se naopak matčino věno nevztahuje (a může tedy spadnout na krále), zejména pokud byli již svými vlastními pány. K tomu Všehrd: „*Pakli s dětmi nechlebí [tj. nehospodář], by pak i při nich byla, když věna svého nezapiše a v tom umře, věno její na krále připadá*“ (Všehrd V/17, CIB III/3, s. 224).

66 Vodní hrad na Ohří vlastní Háznburkové tehdy stejně jako v době jagellonské, kdy purkrabský úřad v letech 1475-1477 zastává Aleš z Kozojed ve službách Jana III. Zajíce (viz s. 24). Alšův syn Dalibor je popraven v roce 1498 za pych vůči Adamovi z Drahonice na tvrzi v Ploskovicích. Adam odkazuje Ploskovicé panství Zdeňku Lvovi z Rožmitálu, jenž Budyní, tehdy v rukou Jana IV., Zajícova vnuka, občas projíždí; v roce 1514 Jana, „svého strýce milého“, dopisem pověřuje součinností právě při přebírání nechvalně proslulého ploskovského zboží (AČ VII, s. 75). Osudy Kozojedských, Drahonických a Háznburků jsou v 15. století úzce svázány.

67 „*...Prokopius de Kozogyed olim purkrabius in Budyna se creditorem predictarum XVI sexag. gr. constitutaf*“ (AI V, s. 134).

na Vinařicích a Alšem Hříčem z Pozdně.⁷⁰ Věno nevěsty se rozkládá na zbožích na Slánsku a Kladensku; Vinařice a Pozdeň jsou pak vsi v přímém sousedství Kozojed. Můžeme tedy předpokládat, že Prokop, přes své úřední angažmá v Budyni na počátku století, stále udržuje známosti a vztahy v místě svého rodového sídla. Deskový zápis o svědčení svatby je vůbec poslední dochovanou pramennou zmínkou o Prokopovi, tou dobou již nejméně padesátníka: je dobře možné, že se z veřejného života v okolí radikalizovaných Loun po vzoru mnoha dalších zástupců nižší šlechty stáhl do bezpečného zázemí svých známostí v okolí Kozojed.⁷¹ Svědčení na svatbě spolu se dvěma blízkými sousedy, svou povahou spíše soukromá než ex officio událost, tomu přinejmenším neodporuje.

Vrstevníkem Prokopovým byl panoše již poněkud nepřekvapivého jména **Dalibor z Kozojed** (na Zálezlicích, #7). Zná se s vladyckým rodem Kamýckých z Pokratic na Litoměřicku. Po smrti Jindřicha z Pokratic, který vedle cídění kyrysu⁷² podnikal též ve víně, se Dalibor v roce 1407 spolu s Jindřichovým synem stává poručníkem tří Kamýkových sirotek mj. ve věci držení a příjmů ze šesti vinic, z nichž čtyři jsou přímo v Pokraticích a jedna v Křešicích.⁷³ Obě vsi jsou pouhou hodinu chůze od Ploskovic.

O pět let později (1412) Dalibor napadá čtyři měsíce staré rozhodnutí dvorského soudu, dle něhož byly dvory a polnosti v Křešově a Račiněvsi, zabavené odbojnému

68 „*Dictae partes ... compromiserunt ... Prziecho in Johannem de Kladna vel Procopium de Kozogied ... quos arbitros promiserunt statuere ... in Slana*“ (AI VI, s. 289). Sousedící vsi Kvílce a Třebíz jsou 13 km od Kozojed.

69 Meandry Ohře u Lenešic dodnes zvané *V Kůjmě* jsou posety chmelnicemi. Lokalita nepostrádala ekonomického významu ani pro postoloprtské benediktiny, rozhodčí řízení se vede pod základem 500 kop grošů (AČ VI, s. 23-24).

70 AČ III, s. 495.

71 Cele to odpovídá hypotéze o spíše katolických vazbách lounského rodu Kozojedských (viz výše s. 11).

72 Jindřichovo jméno *Henricus dictus Harnussmeister* (AI V, s. 318) je zřejmě přezdívkou či pozůstatkem starší rodové tradice nežli reálně vykonávaným úřadem královského správce zbrojírny.

73 „*... in omnibus vineis dictorum orphanorum, primo in vinea dicta Krstena, alia que situata est in Krzessicz, tercia in Pocraticz que dicta est Zobynska, quarta situata est in Pocraticz retro ortum pomerii...*“ (AI V, s. 319). Václav Sábl uvádí, že jedním ze tří sirotek byl Mikuláš Chudý, budoucí zakladatel lobkovického rodu (V. Sábl, *Daliborovy Kozojedy a hrad Dřevíč*, 1973, s. 13). Ten byl ovšem v roce 1407 již známou osobností, sotva potřebnou poručnictví, a v prameni je uveden v jiném kontextu a již jako „*famosus vir Nicolaus dictus Chudy*“ (AI V, s. 235).

Kunešovi z Křešova, přiznány jako odúmrtí králi.⁷⁴ Obě vsi jsou na Roudnicku; Račiněves jen 4 kilometry od Mneteše. Dalibor je tedy zájmově i majetkově rozkročen přesně v týchž dvou lokalitách (blízké okolí Mneteše i Ploskovic) jako později rodina jeho slavnějšího jmenovce, vězněného v Daliborce.⁷⁵ Ač se patrně jedná o náhodu, plynoucí z velké výběrovosti zmínek v zachovaných pramenech, dokumentuje to pravděpodobný přesun (či spíše rozrod části) lounských Kozojedských na Roudnicko a Litoměřicko během celé první poloviny 15. století.⁷⁶

Dalibor tvoří, co do pramenných dokladů, vhodný spojovací článek mezi novým působištěm a lounskou rodovou základnou. Ještě před svým litoměřickým angažmá „viničným“ se angažuje na Slánsku ve třech sporech (1400-1407) s Markvartem z Královic a Mikulášem z Třtic.⁷⁷ Klíčový je však jeho průběžně uváděný domicil a sídlo, Zálezlice. Obec shodného jména, jediná v Čechách, leží dnes na Mělnicku; v 15. století se tak ovšem nazývala i ves v Dučickém dolíku nedaleko nynějších Přerubenic, dnes zahlazená poli. Od rodového sídla Kozojed ji dělí jen vrchol Dřevíče a pár set metrů lesa.⁷⁸

V předpokládaném rodě je tento Dalibor prvním, jemuž úřední pramen výslovně uvádí nižší šlechtický titul panoše. Dochovaná titulatura ve tvaru *Daliborius de Kozoged residens in Zalezlicz* tak dovoluje označení z Kozojed, přinejmenším

74 „*Daleborius de Zalezlicz nomine Mixiconis de Hoholicz defendit hereditates in Krzessow et Raczynewes, dicens se habere melius ius ad dictas hereditates.*“ (AČ XXXVI, s. 546). V. Sábl přepisuje jméno vsi chybně jako Křečov (V. Sábl, *Daliborovy Kozojedy a hrad Dřevíč*, 1973, s. 13).

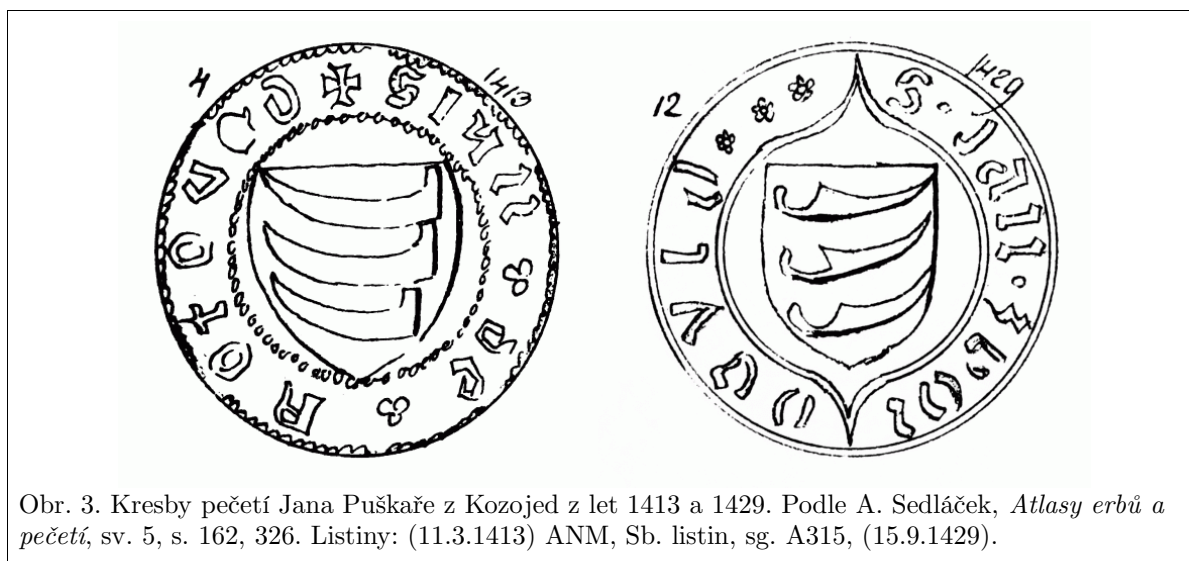
75 Mneteš držel a užíval Aleš z Kozojed, otec popraveného Dalibora (viz s. 26).

76 Samozřejmě pokud zde Kozojedští nebyli již dříve, což prameny neuvádějí.

77 Trojice register v první knize půhonné (DD VII, s. 47); domicily *de Kralowicz* a *de Trztycze* poukazují na vsi, vzdálené od lounských Kozojed 17, resp. 8 kilometrů.

78 Ves (neznámého držení) se jménem Zálezlice v této lokalitě uvádí F. Roubík mezi léty 1318 a 1436; zanikla nejpozději spolu s dvorem v r. 1542. Viz F. Roubík, *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, ČSAV, Praha 1959, s. 41. Nazývána rovněž Zálezly a Cuřelice, v zemských deskách pak Zulezlice. (F. Velc, *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém*, sv. XX, Praha 1904, s. 437. Rekonstruované půhonné knihy každopádně k létu 1318 zachycují žalobu Protivena ze Zálezlic (*de Zalezlicz*) na Zdeňka a Předvoje ze sousední vsi Přerubenic, kteří mu do Zálezlic chodí kácet stromy a pošlapávat pšenici („... *succisione silve et conculcacione tritici et diverse annone in hereditate sua Zalezlicz*“, RT I, s. 39). Dalibor zde žádné majetky doložené nemá.

počínaje tímto Daliborem, považovat u lounských Kozojedských za šlechtický predikát, a ne pouhý domicil.⁷⁹

Touž titulaturu a též sídlo v Zálezlicích jako Daliborovi dochovaly konfirmační knihy – opět bez doložení místních majetkových poměrů - o šest let později (1418) rovněž u jeho příbuzného, panoše **Jana Puškaře z Kozojed** (#10). Ten již tou dobou sedmým rokem působí současně na Děčínsku, kde má mj. patronátní práva nad kostelem v Lipové.⁸⁰ V této oblasti má zřejmě více zboží, neboť o devět let později dosazuje duchovní v Lipové, z titulu majetkového vlastnictví též v 3 km vzdálené Čermné, a v Děčíně dokonce sídlí.⁸¹ Celkem u tří listin, vydaných v Děčíně či souvisejících s místním hradem v držení Zikmunda z Vartenberka mezi lety 1411 a 1429, se dochovala Kozojedova svědecká znaková pečeť. Nejstarší z nich, z vosku přírodní barvy a přivěšená v misce, zobrazuje nad sebou tři kosy špičkou vpravo a ostřím vzhůru.⁸² Další dvě dochované pečeti (1413 a 1429) mají ve štítu touž figuru,

79 *Dalibor de Zalezlicz armiger*, tj. panoše (AI V, s. 232). Vedle *Daliborius de Kozoged residens in Zalezlicz* (AI V, s. 318) se objevují varianty *Dalibor de Kozoged alias de Zalezlicz* (DD VII, s. 47) a *Dalibor de Zalezlicz* (RT II, s. 91).

80 „*Francisci vac. ad present. Johannis Pusskarz de Kozoged in Zalezlicz residentis*“ (LC VII, s. 262).

81 „*... ad present. famosi Johannis armigeri de Kozogied dicti Paskan residentis in Theczin patroni*“ (LC IX, s. 127)

82 Jedná se o hlavní, osobní pečeť. V opisu je majuskulí „S.IAn De KOSSOIeD“ (KPPSO, č. záz. 20621). Prokázaný původ toponyma *Kozojedy* nedovoluje pečeť označit za mluvící pečeť v přímém smyslu. Soudobé šlechtické pečeti se znakem kozy či kozla ovšem nebyly nijak vzácné. Na jihu Čech je doloženo více než dvanáct převážně vladckých rodů, pyšících se v erbu kozlem (M.

se špicemi kos vpravo či vlevo; jejich nákres je na obr. 3 (s. 34). Vladykovým příjímím Puškař (v lat. textu v podobě *Pusskarz*) se na počátku 15. stol., na úsvitu palných zbraní, označovali v první řadě slévači děl, popřípadě hákovnic či jiných píšťal, řídčeji též školená obsluha těchto nákladných a cenných výrobků.⁸³ Narozdíl od prachaře, jehož řemeslo v očích sousedů zavánělo nebezpečím, a sanytrníka, jehož pracoviště přes dvorek zavánělo hnilobou, je vlastnictví (spíše než řízení) kovolijecké huti společensky přijatelné a současně kapitálově dostupné i pro nižšího šlechtice.⁸⁴

Se společenskou prestiží úřadu křivoklátského purkrabí si nemusel dělat hlavu Puškařův jmenovec **Jan z Kozojed** (#16),⁸⁵ Hrad Křivoklát spravuje nejpozději od roku 1454, což je letopočet, kdy je kdysi vyhořelý a několikrát dobytý hrad (nakrátko) vykoupen zpět do korunního vlastnictví a kdy byla založena křivoklátská manská kniha. Ta uvádí Jana jako hejtmána mezi lety 1454-1461. V roli purkrabího klade do dvorských desek manskou ves Hlivojedy na Rakovnicku.⁸⁶ Úředník se podepisuje jako Jan starší z Kozojed. O případném Janovi mladším nejsou pramenné doklady; s ohledem na zeměpisnou a zejména časovou vzdálenost je snad možné vyloučit Jana doloženého v roce 1490 na Roudnicku, bratra popraveného Dalibora (viz s. 29). O vlastnických poměrech Jana z Kozojed v překvapivé hojnosti zpravují zachované radní manuály Menšího a Nového Města pražského.⁸⁷ V roce 1464 zde urozený pán (*generosus dominus*) kupuje dům. Když – zřejmě nedlouho poté – podle

Kolář - A. Sedláček, *Českomoravská heraldika I*, 1902, s. 178).

83 *ESSČ*, heslo *puškař* [20-01-2015]. Výraz ekvivalentní něm. *Bühsemeister* (< lat. *pixidarius*) si svůj význam řemeslníka drží ještě v roce 1515: „*Petr puškař slil dělo desíti loket zdýkl...*“ (Winter, sv. I, s. 269). Příjímí v podobě *Puška* pak nosí na Moravě Ješek Puška z Rychvaldu (*Jescone dicto Puska de Rychwald*, *ZDB I*, s. 121). Přezdívky Jana z Kozojed se zřejmě netýká druhý, v jeho době již řídčeji užívaný význam slova *puška*, tj. pouzdra či nádoby např. liturgického účelu; srv. Vavřince z Březové překlad Mandevillova cestopisu (rukopis z r. 1445): „*dsska czztwerohranata s sedmnaczi drahymy kameny a gedna pusska z Jaspisowehe kamene*“ (F. Šimek, ed., *Cestopis t. zv. Mandevilla*, 1911, rkp. A z roku 1445, kap. 48).

84 Puškař ovšemže může být už skutečným konatelským příjímím, nesouvisejícím již primárně s výkonem povolání (srv. pozn. 54). Predikace *Puškař z Kozojed* není u jiné osoby dochována. Blíže k motivaci, úloze a vývoji šlechtických příjímí v této době R. Šimůnek, *Rodová jména, příjímí a rodové tradice české šlechty v pozdním středověku*, 2005, s. 116-142.

85 Odlišný od staršího Jana (Janoše z Kozojed (#11)).

86 *AČ I*, s. 426. K záznamům v manské knize nejnověji E. Šimicová, *Křivoklátská manská kniha z let 1454-1566*, 2004, s. 23-81.

87 Vydány v rámci souboru J. Teige, *Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, díl A-K*, in: *AČ XXVI*.

přípisku umírá, závěti přisoudí jeho sestře Bětce nejen 40 kop grošů na této nemovitosti, ale dalších 300 kop rodinného majetku. V transakci vystupuje i Janova druhá sestra, ovdovělá Eliška (*relicta de Hrziesskow*).⁸⁸ Ta může, ale s ohledem na časovou mezeru a víceznačný výklad pramene nemusí být totožná s Eliškou, zaopatřenou vdovou po Zdimírovi z Kozojed; ta bydlí již v roce 1436 na Koňském trhu.⁸⁹ Jan z Kozojed nemá v poděbradské době hluboko do kapsy: ani ne dva roky před koupí pražského domu neváhá dát 304 kop za tvrz s dvorem, poplužím, loukami, rybníky a platy ve výši 8 kop ve Velké Jenči (Jeneč u dn. Hostivice).⁹⁰ Na tvrzi zřejmě nebydlí a pořídil si ji snad jako zdroj pozemkové renty; té si ovšem mnoho neužil, neboť se rychloobrátkové investice před svou nedalekou smrtí pravděpodobně zbavuje. Tvrz s navlas podobným příslušenstvím v Jenči je totiž již po čtyřech letech (1466) v držení jakéhosi Oldřicha Chmelického; jeho syn Jan z Vlčí Hory ji o několik let později prodává dál za touž sumu 300 kop.⁹¹ Zde se může brát původ výše zmíněného 300kopového dědictví Bětky z Kozojed.

Přímí potomci Jana z Kozojed nejsou z pramenů známí; zřejmě mezi ně nepatřil popravený Dalibor z Kozojed: k rozrodu a stěhování roudnické linie došlo zřejmě již před 50. lety 15. století. Sdílejí spolu pouze předky, svého času usazené na jmění v Kozojedech či blízkých sousedních vsích. Jádrem rodiny Janovy stejně jako Daliborovy již nemá s Kozojedy přímou vlastnickou ani sídelní spojitost a do nových působišť si členové odnášejí jen na Lounsku nabyté příbuzenské známosti (Janova

88 "Elzka, relicta de Hrziesskow, soror pie memorie famosi Johannis de Kozojed, resignavit - Bietcze, sorori sue, XXX s., quas ei legavit prenominatus - frater ipsius littera sua testamentali. (...) que quidem Bietka habuit prescriptas in eadem domo XL s. secundum litteram testamentalem iam dicti fratris ipsius." (AČ XXVI, s. 553-4). Hříškov je ves na Lounsku 6 km od Kozojed.

89 "Elzka, relicta olim Zdimirii de Kozojed, residens in foro equorum." (AČ XXVI, s. 553). Buď se jedná o dvě různé vdovy a Zdimír je Janův pokrevní příbuzný, anebo jde o tutéž ženu, a pak se Zdimír do rodu Elišky z Kozojed přiznal. V obou případech Kozojedským, bez ohledu na stupeň příbuzenství, patří na Novém Městě postupně hned dva domy (ledaže by Jan kupoval dům od vlastní, stále ještě žijící sestry, a poté jej nazpět odkázal).

90 "...propugnaculum suum cum curia et aratura in Maiori J. cum agris - pratis, piscinis, salicibus, pomerio, sum censu VIII s. gr. - vendidit famoso Johanni de Kozoged - pro CCCCHIII s. gr." (AČ XXVI, s. 370). V citovaných zápisech z městských knih figurovala soukromoprávní agenda pražských měšťanů (v husitské době pak též pražských obcí). Janova transakce v Jenči ovšem podléhala zápisu do městských knih Menšího města z titulu zvláštní podřízenosti vsi; k tomu V. Tomek, *Dějepis města Prahy II*, s. 428. Z těchto i ostatních zápisů (pořízených na Novém Městě) samozřejmě neplyne, že by Jan byl malostranským či novoměstským měšťanem.

91 AČ XXVI, s. 371-372.

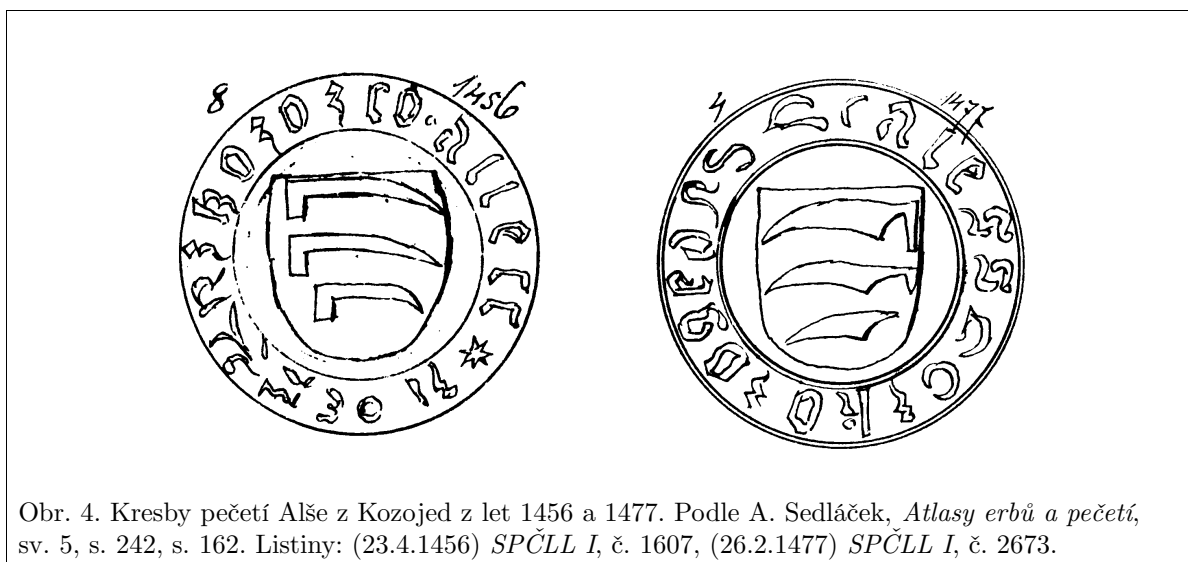
sestra z Hříškova, Daliborova sestřenice z Loun). Do popředí u vladyckého rodu jako celku vystupuje jeden významný jev, snad související s dobovou tendencí nižší šlechty stěhovat se z tvrzí do měst a z vesnických majetků pobírat především platy. Tomu odpovídá spíše spekulativní povaha nákupu tvrže Janovy stejně jako podobně motivované obsazení tvrže v Ploskovicích Daliborem z Kozojed. Nikoli náhodou si Jan z Kozojed i Dalibor z Kozojed (stejně jako jeho protivník Václav Adam Ploskovský z Drahonic) z prestižních či rezidenčních důvodů zakupují ve druhé polovině 15. století v Praze domy. Společenské změny v tomto přechodném a z hlediska budoucích osudů nižší šlechty klíčovém období symbolicky dokládá i zánik rodové tvrže v Kozojedech.⁹²

92 Kozojedské tvrziště bylo podle nahodilých archeologických nálezů osídleno právě během 14.-15. století a koncem věku bylo majiteli opuštěno. K tomu nejnověji (1998) ve stručném hesle J. Úlovec v L. Svoboda et. al., *Encyklopedie českých tvrzí*, 2. díl, 2000, s. 336).

3. Daliborova rodina (1470-1500)

3.1. Purkrabí Aleš z Kozojed, otec Daliborův

Na scéně dějin se užší rodina Dalibora z Kozojed jako celek uvádí nepříliš lichotivě, ale pro diváka-badatele tím vděčněji sestavou majetkových sporů u komorního soudu počínaje rokem 1490. Hlavou rodiny, z Lounska přesídlené do prostoru vymezeném Litoměřicemi, Roudnicí a Slaným, je tehdy vladyka **Aleš z Kozojed** (#17). Strídá zde v souladu s rodinnou tradicí a svým společenským postavením úřední funkce

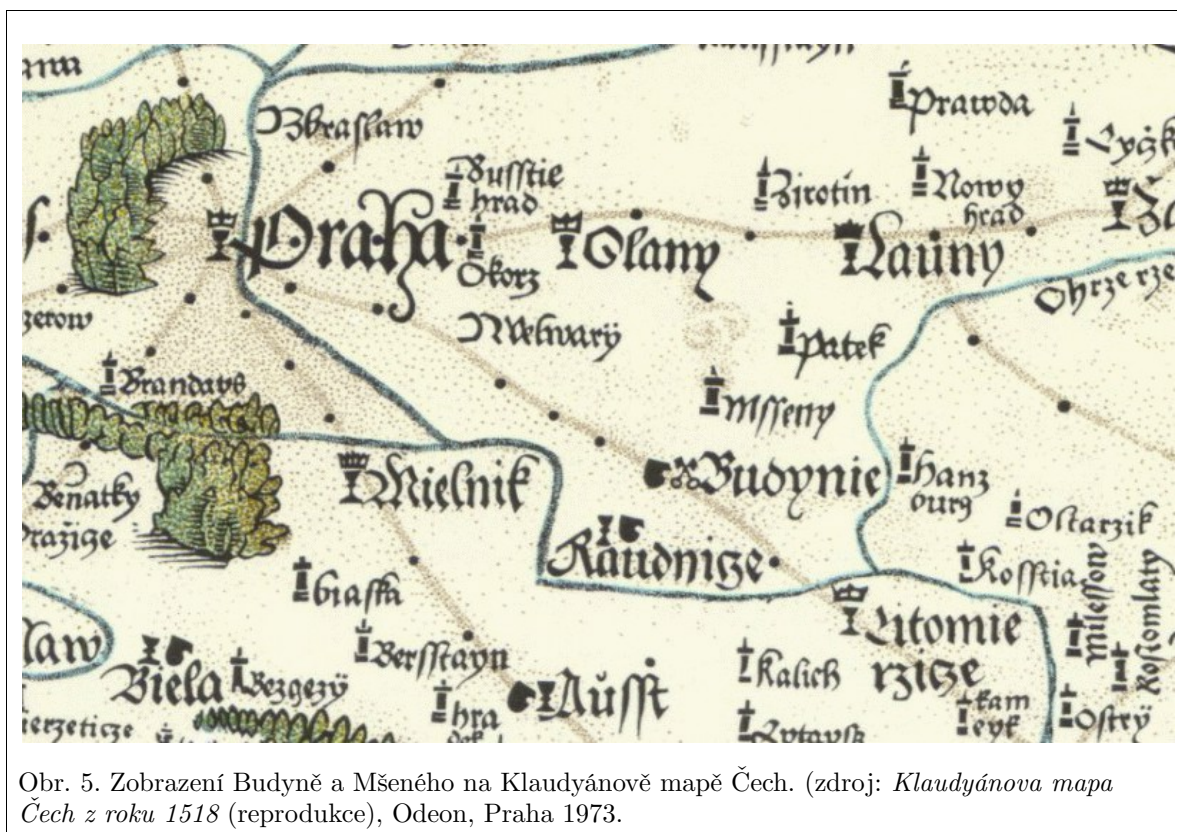

v panských službách Jana III. Zajíce z Háznburka. V roce 1475 je purkrabím na vodním hradě v Budyni nad Ohří, sedmdesát let po svém příbuzném Prokopu z Kozojed.⁹³ V této funkci spolusvědčí listinu z 26. února 1477, jíž Jan z Háznburka stvrzuje starší směnu pozemků s Budyňskými kvůli novému koníčku podnikavé šlechty, tedy stavbě rybníků. K pergamenu, dochovanému v městském archivu v Budyni, je na třetím místě přivěšena Alšova osobní pečeť s trojicí kos, figurou shodná s pečetí Jana Puškaře z Kozojed.⁹⁴ Stejně jako Puškařovy, také Alšovy pečeti

93 Dvorské desky jej v úřední funkci (tj. nikoli jako účastníka soukromoprávního sporu) zaznamenávají na jediném místě ve čtvrté knize svolací, kdy podává jménem Háznburkovým odpor v odůmrtním řízení: "*Aless de Kozoged, purgravius in Budyna, nomine Johannis Zagiecz de Hazmburg et de Costi, domini sui, defendit bona superius proclamata, dicens eum habere ius melius.*" (AČ XXXVII/2, s. 1630).

94 V opise je majuskulí ALES[S].DE.KOZOGED. Katalog pečeti popisuje velmi překvapivě a nepo-

se dochovaly ve dvou diplomatických exemplářích; první otisk (pocházející z jiného typáře a se špicemi kos orientovanými nalevo, nikoli napravo) je již z roku 1456, kdy Aleš ještě bydlí ve vsi zvané Vepřek 15 km od Budyně směrem na Prahu (*residens in Vepřek*).⁹⁵ Kresby obou pečetí jsou na obr. 4.

O Alšovi z jedné letmé zmínky víme, že v roce 1479 je již purkrabím na nedaleké tvrzi v Mšeném (dn. Mšené-lázně); z titulu úřadu předsedá městskému soudu v Třebenicích pod Košťálovem.⁹⁶ Nejen Budyně, ale i tvrz Mšený či Mšené jsou ve své době významnými regionálními sídly; obě jsou na Klaudyánově mapě z roku 1518, jež je přitom z hlediska počtu zobrazených lokalit poměrně vybíravá; v dolním Poohří uvádí dále již jen Roudnici, Háznuburk a tvrz Pátek (obr. 5 na s. 39). Podle

vědomě pečetní pole jako „štít s vztyčenou rukou držící lilii“ (KPPSO, č. záz. 21155). Jedná se zřejmě o novodobou záměnu při katalogizaci. V katalogu Augusta Sedláčka starší provenience je totiž na tabuli pečetí z budyňského archivu dotýčná Alšova pečeť zakreslena s trojicí kos, zatímco ruka s lilii je na sousední kresbě pečetí jakéhosi Ješka ze Šebína. Srv. A. Sedláček, *Atlasy erbů a pečetí české a moravské středověké šlechty*, sv. 5, tab. 36-4.

95 A. Sedláček, *tamtéž*, tab. 116-8. Srv. KAS, zásuvka A10D, lístek 1376.

96 F. Prusík, *Knihy Třebenská*, 1887, s. 251-254. Pramen Sedláčkem, či spíše sazečem, nepřesně a bez dalšího pojmenovaný za „Knihu Třebonskou“ nemá s rožmberským sídlem nic společného (*Hrady XIV*, s. 27).

další z okrajových zmínek z dvorských desek Aleš v roce 1471 kupuje blíže neurčenou dědinu (*hereditas*) v Malíkovcích a čtvero pustých lánů v pustnoucí vsi Svídna (oboje na Slánsku).⁹⁷ Oběma pozemky disponuje Václav Dalibor z Kozojed z lounské větve ještě v roce 1519 a 1522; jistě jde o týž majetek, jak dlouho jej držel Aleš, není ovšem zřejmé.⁹⁸

Úspornost zmínek o Alšově úředním působení na obou místech (např. jeho purkrabskou službu na Mšeném dokládá jen zmíněná nahodilá zmínka z marginálního pramene Třebenské knihy) dovoluje spekulovat, že během 70. a 80. let, kdy prokazatelně na Roudnicku žije, zde mohl ve službách Háznburků vystřídat více úřadů či míst. V roce 1483 užívá při svědčení listiny titulaturu *urozený panoše Aleš z Kozojed a ve Mnětiši*, poprvé s domicilem vztahujícím se ke vsi na jižním úpatí Řípu⁹⁹; sem je třeba dočasně umístit rodinné sídlo Alšovo, jakkoli spíše pro nedostatek pramenů nabízejících vhodnější lokalitu než díky převaze materiálu, vztahujícího se k Mneteši.¹⁰⁰ Ves patřila i s podacím právem k místnímu farnímu kostelu po předlouhé období ohraničené lety 1138 a 1577 jako panský statek premonstrátské kanonii pražském Strahově, ovšem s cézурou husitských válek a následujícího období až do roku 1515, kdy se v držení nejdříve zabaveného, pak vykoupeného a zastaveného zboží střídá více osob. Aleš z Kozojed je jen jedním z dosti nespojitě řady disponentů a zřejmě vlastní jen (blíže neurčitelnou) část z původního klášterního zboží. To ještě v roce 1410, ze kdy se zachoval soupis v urbáři Strahovského kláštera, zahrnovalo v rámci majetku drženého přímo klášteřem dvůr se dvěma poplužními, příkopem ohrazenou tvrz, kostel, přilehlou vinici a dokonce celý vrch Říp.¹⁰¹ V držení

97 Viz KAS, zás. A10D, lístek 1379. Svídna je v 16. století zaniklá obec již zarostlá lesem, jejíž obyvatelstvo ubývalo v důsledku suchého podloží a nedostupnosti vodního zdroje zřejmě již v 15. století, a není zřejmé, co s investicí do pustých lánů Aleš dělal. V odborných kruzích současnosti se ves ovšem proslavila unikátní zachovalostí osadní dispozice, jejíž opukové základy v 60. letech 20. století zaměřil archeologický výzkum. K tomu blíže vedoucí výzkumu Z. Smetánka, *Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna*, Academia, Praha 1988.

98 Král Ludvík obesílá v roce 1522 Děpolta Popela: „Václav, že již jmenované grunty [v Malíkovcích, v poustky a grunthy k nim příslušející.. a kruntý Svídenké] v dvorských dckách po předcích svých má“ (AČ XXXII, s. 253-254). Srv. DD, *kvatern trhový 1482-1565* (č. 62), f. 416.

99 AČ VIII, s. 493-494.

100 Název lokality v současnosti zvané Mneteš v úředních pramenech napříč staletími i třemi jazyky kolísá v překvapivém rozsahu *Mnethyes*, *Wnetess*, *Zewnyetyes*, *Mnetyessy*, *Mnetiessie*, *Netěš*, *Mětěš*, *Netesch*, *Vemněseš*.

101 "*Due arature cum curia et fossato circum propugnaculum, una vinea cum collacione ecclesie*

celkem 21 poddaných sedláků pak bylo šest hospodářství s přídavky polí (*addimenta agrorum*). Roční příjmy ze vsi s českým právem a (nezákupní) krčmou patří v rámci 65 vsí přináležejících klášteru mezi nadprůměrné a (bez biskupského desátku a robot věcných i reluovaných) činí 21 kop a tři groše, kopu ovcí, dvě kopy kuřat a 20 kop vajec.¹⁰² Mneteš, popř. její části drží v době husitské a poděbradské postupně různí vladykové, dvůr (snad tedy jeden ze dvou dvorů) ve Mneteši spadá i pod manství roudnického hradu.¹⁰³ Rozsudky komorního soudu z podzimu 1490 závojtajemství nad rozsahem mnetešského vlastnictví Alšova poodhalují (viz s. 29). Z celého výše popsaného majetku je to právě jen „*Vemneseš s tiem vším statkem, což k tomu dvoru přísluší*“, kterou Aleš převádí na syna Dalibora, a „*koně, krávy, svině, i vobilé i jiné všecky svrchky*“, o něž se otec se synem pře.¹⁰⁴ Jde tedy spíše o zemanský dvůr z bývalého panského strahovského zboží s hospodářstvím a čeledí, kdežto o podacím právu ke kostelu, vinici, devatenácti dědinami, vrchu Říp ani o tvrzi samotné žalující i žalovaná strana mlčí, a zřejmě je tedy nevlastní. Koupí Mneteše coby rodinného sídla, bylo-li jím, si roudnická větev Kozojedských ve srovnání s majetky svých předků rozhodně nepolepšila. Otec a syn se spoří (a v Praze vedou hned dvě stání po sobě) jen o drobné příslušenství mnetešského dvora a o žádné jiné majetky na Roudnicku ani jiné případné vlastnictví otcovo, jako např. Malíkovice. Příslušnost sporu ke komornímu, nikoli zemskému soudu (spolu s častým střídáním držitelů Mneteše v době polipanské) by napovídala, že Mneteš byla zbožím zápisným, a nikoli zpupným dědičným majetkem, jak by se vladyckému rodovému sídlu zřejmě slušelo.

Rok úmrtí Alše z Kozojed není znám, ale v letech tzv. ploskovických událostí a Daliborova soudu je již považován za zesnulého. Jelikož v roce 1456 už sám pečeti listinu, v 90. letech již musel být starcem; odtud zřejmě plyne i naléhavost popisované majetkové pře z pohledu Daliborova. Také ve světle majetkové situace rodiny a potřeby se po smrti otcově uvázat v držení dostatečně prestižního sídla je

in monte Rippeo; et totus mons Rypeus est de pertinenciis monasterii.“ (DRCB, 1881, s. 279.

102 O urbáři včetně souhrnu platebních povinností v úplnosti přehledně pojednal V. Tomek, *Urbář kláštera Strahovského složený roku 1410*, 1857, s. 72-88).

103 Podrobněji (a zcela bez souvislosti s Kozojedskými) o Mneteši píše Sedláček v heslech Roudnice a Mneteš (*Hrady VIII*, s. 178, 200, 205).

104 Registra soudu komorního, č. 717, in: *AČ IX*, s. 526-527.

třeba na ploskovské události nahlížet. Mladý vладыka, jemuž se nedostávalo bohatství ani okolů, když šlo o majetek, využil povstání poddaných na panství Václava Adama z Drahonic právě proto, že slibovalo ekonomické povznesení a s ním i ploskovskou tvrz. Nikoli proto, že by byl nutně Drahonicovým „sousedem“ v pravém slova smyslu, jak jej označují pověsti. Z Mneteše je to po silnici do Ploskovic 30 kilometrů. Otec Aleš se v 80. letech prokazatelně znal s tehdejší purkrabím tvrze v Ploskovicích, jakýmsi Jindřichem Loučkou ze Zabrušan, ovšem o jiné spojitosti rodiny s místem nad rámec této spíše úřední a možná nahodilé známosti nevíme.¹⁰⁵

Lze počítat s možností, že Dalibor vlastnil nějakou nemovitost v Litoměřicích; při soudním líčení argumentoval, že nemohl poddané k povstání ponoukat a u Adamova jednání se sedláky nebyl, protože „*on Dalibor jsa v Litoměřicích že (Adam) jest s lidmi svými dobrovolnú smlúvu dokonál a jím se zapsal*“.¹⁰⁶ Toto alibi má k průkaznosti stejně daleko jako Ploskovice k Litoměřicím blízko (hodina chůze). Přesto, nebo právě proto by je Dalibor sotva použil, kdyby neměl právě v Litoměřicích důvod či příležitost delší dobu důvodně pobývat: stížnosti poddaných, jejich vzpoura, násilné obsazení tvrze a následný nátlak na Adama z Drahonic byly těžko otázkou jednoho či dvou dnů. Uvedená citovaná pasáž rovněž nepřímo poukazuje na skutečnost, že Dalibor na Litoměřicku, a nikoli jen ve Mneteši, přece jen pobýval či tam mohl přechodně sídlit. Pokud by jeho jedinou rezidencí v regionu byla vzdálenější Mneteš, sotva by se u soudu hájil tím, že byl stranou událostí právě v Litoměřicích.

3.2. Aleš, Dalibor a Jan: rodinný spor o majetek

Dvojice záznamů ze zasedání komorního soudu z října a listopadu 1490 jsou prvním a posledním pramenem, jenž představuje Alše pohromadě s jeho dvěma syny, Daliborem a Janem – do té doby neznámými. Meritorní pasáže obou zápisů znějí následovně:¹⁰⁷

105 Aleš společně s Jindřichem pobývají v Encovanech u Litoměřic, kde spolu (ve věci třetí strany) pečeti listinu (*AČ VIII*, s. 484).

106 *RT II*, s. 499.

107 J. Čelakovský, *Registra soudu komorního. Zápisý z let 1487-1491*, in: *AČ IX*, č. 718 (s. 526-527) a č. 725 (s. 529-530). Průběžné poznámky v citovaném staročeském textu vysvětlují význam, popř. historický kontext vybraných historismů a archaismů. Jako reference sloužily, stejně jako u textu rozsudku na s. 42, vedle jiných, jmenovitě uvedených databáze *DIAKORP*, *LDHBČ*, *ESSČ*. Pro

Zápis ze 14. října 1490: „V té při mezi Alšem z Kozojed s jedné, a Daliborem synem jeho s strany druhé. Jakož jest Aleš vinil Dalibora syna svého s svrchkuov,¹⁰⁸ kterýchžto svrchkuov jemu ani synu druhému jest v rozdielu nedal, jakož pak na to jest pokázal list podielčí,¹⁰⁹ kterýžto list takto svědčí: že Dalibora syna svého zuostavuji¹¹⁰ v Vemněseši s tím se vším statkem, což k tomu dvoru přísluší, jakož pak týž list podielčí v sobě to šíře zavírá.¹¹¹ Tu pán, pan Jan z Janovic etc., nejvyšší purkrabí Pražský a hajtman království Českého, s pány raddami krále JMti ráčili jsú o tom takto rozkázati: Poněvadž list dielčí toho neokazuje, by svrchky jemu Daliborovi dával, aby on Dalibor otci svému ty všecky svrchky, v kteréž se jest uvázal¹¹² toho času, když jest jemu otec toho dvoru postupoval, aby je Alšovi otci svému zase navrátil, buď koně, krávy, svině, i vobilé i jiné všecky svrchky; a to však takto, aby on Aleš to provedl¹¹³, co je těch svrchkuov, když jest se syn jeho Dalibor v ně uvazoval, po něm na schválenie páně Ješkovo, a což on tak provede Aleš, aby jemu to syn Dalibor navrátil aneb se s ním o ně slušně smluvil, ve dvou nedělích ot pruovodu pořád¹¹⁴ zběhlých, a ten pruovod má se státi konečně¹¹⁵ do svatého Martina najprv příštího. Pakli by pan Ješek toho pruovodu sám na se vzíti¹¹⁶ a slyšeti nechtěl, tehdy aby zase stáli před pánem JMti na hradě Pražském s těmi se všemi pruovery na den svatého Martina najprv příštího.“

Zápis z 13. listopadu 1490: „V té při a ruoznici, kdežto Jan z Kozojed vinil Dalibora bratra svého pravě, že by některé peníze i službu¹¹⁷ pobral, ješto by on k tomu též spravedlnost¹¹⁸ měl, jako i on Dalibor bratr jeho, a pravě, že jest jich otec o to nedělil; jakož pak při tom Dalibor list dielčí jest ukázal, kterýžto list sám v sobě ukazuje, oč jest je otec podělil. Tu pán, pan Jan z Janovic etc. JMt s pány raddami krále JMti takto o tom vypovídají: Což jest svrchupsaný Dalibor po rozdielu vzal nebo vzíti má, ješto v témž listu rozdielčím neukazuje, by jich o to otec jich podělil, aby bratru svému Janovi spravedlivý diel z toho dal. Actum ut supra.“

Z obou citovaných záznamů lze vyvodit řadu závěrů. Dalibor je v obou případech osobou žalovanou a pokaždé označen za viníka nastalé situace. Hlavním důkazem je v obou případech úředně pořázená vůle Alšova v dílčím listě; soud opře oba rozsudky výlučně o její znění a její platnost není nikým zpochybněna ani (zřejmě) Alšem vzata zpět; sám Dalibor se jí zaštiťuje během druhé pře. Má proč – dokument zakládá jeho

právní termíny bylo zvláště přihlédnuto k rejstříku i textu Všeherdových *Knih devaterých* (CIB III/3).

108 *svrchky* = movitý majetek, vybavení domácnosti, náradí, ošacení, peníze; srv. (1520) „*buď peněz šatuov, nádob neb jakýchkoli svrchkuov*“ (AČ XXI, s. 168).

109 Podílčí (díleční) list vydával otec při dělení svého majetku mezi dědice (syny) a taxativně určoval jednotlivé díly. Srv. „*Wenn die Brüder in das väterliche Besitzthum sich theilten, wurde die Übereinkunft schriftlich verfasst und der Theilungsbrief d. 1. niedergeschrieben*“ (V. Brandl, *Glossarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes*, 1876, heslo *podílčí*).

110 *zuostaviti* = zůstaviti (v závěti), ustanovit, rozhodnout

111 *zavírat* = obsahovat, usnášet se

112 *uvázat se* = stát se majitelem, přivlastnit si, převzít; srv. (1506) „*tak že se uvázali panně v probostství mocí a neslušně*“ (AČ XVI, s. 31)

113 *prověsti* = dokázat, prokázat; srv. (1541) „*...poněvadž také Jiřík bakalář žádného znamení hanebného zbití a vokrvavení neprovedl, z těch příčin on Jan Horský jemu Jiříkovi žalobou povinen není*.“ (J. Teige, *Základy starého místopisu pražského I*, 1910, s. 100); odtud *pruovod* = provádění dokazování u soudu.

114 *pořád* = po řadě, jeden po druhém

115 *konečně* = nejpozději, s konečnou platností

nezpochybnitelný nárok na dvůr ve Mneteši, zatímco v ostatních věcech, jež jsou předmětem sporu, tak jednoznačná není. Dalibor získal „*vší statek což k tomu dvoru přísluší*“, ovšem některé příslušenství včetně koní, krav a zrna nebyly či neměly být předmětem dělení vůbec („*jemu ani synu druhému jest v rozdielu nedať*“) a jiný Alšův majetek byl v neurčeném poměru, a to též nikoli všechn, dělen mezi oba syny („*některé peníze i službu pobral, ješto by on k tomu též spravedlnost měť*“). K převodu držby Mneteše zřejmě došlo mnoho měsíců před konáním procesu v roce 1490; vedle procesního zpoždění, daného četností konání soudu, tomu nasvědčuje pasáž, kdy Dalibor má otci navrátit „*ty všecky svrchky, v kteréž se jest uvázal toho času, když jest jemu otec toho dvoru postupovať*“. Rodinný konflikt mohl ve skutečnosti nazrávat delší dobu, zejména pokud spolu otec a syn bydleli spolu.

Platí-li, že Aleš neměl vedle Mneteše žádná srovnatelně hodnotná zboží, je pravděpodobné, že Dalibor je starším synem a získal (nedělený) dvůr, zatímco mladší Jan byl vypořádán valnou částí hotovosti, služného a dokonce hodnotných částí movitého majetku (dobytek), logicky i hospodářsky náležejícího k nyní Daliborově dvoru. Alšova úzkostná snaha podělit a vyčlenit svršky takto spravedlivě tomu i onomu (z hlediska pozdějšího soudního dokazování ovšem nejednoznačně) napovídá, že o mnoho více majetku k dělení vskutku neměl.¹¹⁹ U Dalibora to tím více zakládá oporu pro tvrzení, že spíše než opomenutým a ukřivděným dědicem byl jedním z mnoha vladyků své doby, kteří neváhají čelit postupné pauperizaci svého stavu a drobení majetku postupy, jež zahrnují soudní žaloby ze strany členů vlastní rodiny a opakované a nepříliš prestižní cesty do královské komory na Pražský hrad.¹²⁰

116 *na se vzíti* = přijmout

117 *služba* = služné, mzda, žold

118 *spravedlnost* = právo, nárok, právní titul

119 Zajímavá, leč méně pravděpodobná je opačná možnost, zvažovaná v některých popularizačních výkladech pověstí: některý z hodnotnějších Alšových majetků získal naopak Jan, zatímco Dalibor se cítil – v tomto snad právem – otcem opomenut, načež se rozhodl přivlastnit si na Alšův i Janův úkor alespoň majetek z hlediska dílčího listu „sporný“. O tom např. J. Bílek, *Jak to bylo s Daliborem*, 2009, č. 14/2009, s. 29. Autorova spekulace, že Jan podědil tvrz v Kozojedech, je ovšem založena na mechanické a prameny nijak nepodložené úvaze, že Aleš bývalé rodové sídlo vlastnil.

120 U komorního soudu oněch let byly věcně obdobné „svrškové“ spory o drobný pych či krádež spíše pravidlem než výjimkou; nákladné a absurdní spory v bagatelních záležitostech poddanských přešupků mohla často motivovat snaha šlechtý o právní formalizaci sporů mezi poddanými různých vrchností, ale také se okázalou pří na Hradě společensky zviditelnit; známé, jakkoli epizodní jsou

Říjnové stání u komorního soudu probíhá zcela v iniciativě Alšově (ať již tam kmet stojí osobně, či v zastoupení). Verdikt jej vyzývá k dalšímu dokazování v řádu týdnů a jeho obsah je těmito průvody vlastně podmíněn; přesto se k nim druhé, svatomartinské líčení nijak nevrací; Alšovým listem už mává syn Dalibor a právní úkony a klíčové názory dosavadní hlavy rodiny znějí jen zprostředkovaně („pravě, že jest jich otec o to nedělit“). Dikce i obsah nahrávají domněnce, že vladyka Aleš v mezidobí, na přelomu října a listopadu 1490, zemřel. Vody se - z ryze historiografického hlediska - zavřely i nad osudy Mneteše coby rodinného sídla Kozojedských i mladšího bratra Jana. Ve skoupých pramenech je pohřešován během Daliborova hrdelního procesu v roce 1498 i po něm.

3.3. Dalibor a Dorota z Kozojed na Novém Městě

Jediným Daliborovým příbuzným, doloženým z let ploskovických událostí a následného procesu, je Dorota. Klíčová, unikátní zmínka se zachovala v manálu novoměstských konšelů: k neurčenému datu léta 1496 „*Dorothea Wanczurowa z Loun emit domum pro se nec non pro Daliboro de Kozojed, fratruele suo – in Orto Judeorum*“.¹²¹ Lakonický latinský zápis má mimořádnou vypovídací hodnotu a hned tři údaje z něho si zaslouží podrobnější komentář: příbuzenský vztah s Daliborem, příjmení *Vančurová* a konečně lokalizace pořízeného domu.

Použitý termín *fratrueles* je jediný pramenný doklad příbuzenství obou osob a mimoto neumožňuje zcela jednoznačný výklad. Stará i moderní čeština jej překládá slovem *bratranec* a literatura 19. a 20. století, zmiňuje-li vedle známého Dalibora také jeho méně známou příbuznou, titulují ji v souladu s tím zpravidla jako *sestřenici*.¹²²

v registrech doložené případy žaloby za poražení dubu (AČ XXXIII, s. 160), nejméně tříletá tahanice o pobránění několika mandelů ječmene a pohanky (tamtéž, s. 148-149). V roce 1512 se v Kornhauzu nedaleko lounských Kozojed dva urození pánové z Kolovrat (jeden z nich shodou okolností nejvyšším dvorským sudím a vlastníkem majetku zvířích tisíců kop) mezi sebou hrdlí o dva vozy chmele a třináct zaječích pastiček (AČ XIX, s. 125). Spor rodiny Kozojedských byl oproti tomu rodinným sporem namnoze existenční povahy a jen sotva přispěl ke zvýšení prestiže málo nepřilíš zámožných vladyků.

121 AHMP, rkp. 2090, f. A.16, in: AČ XXVI, s. 554).

122 Příkladem budiž „*sestřenice jeho Dorota Vančurová, měštka Lounská, rodem z Kozojed*“ (V. Tomek, *Dějepis města Prahy X*, Praha 1894, s. 140), z doby novější pak „*uplakaná a stárnoucí sestřenka Dorotka Vančurová z Loun*“ V. Sábl, *Daliborovy Kozojedy a hrad Dřevíč*, s. 32.

Ovšem moderní užití souhrnného pojmu *bratranec* v první řadě nerozlišuje mezi jednotlivými kolaterálními druhy, pro něž čeština doby Daliborovy dlouho zachovávala rozlišující pojmy *strejčenec*, *ujčenec* či *tetěnc*. a to zejména pro majetkoprávní, dědické potřeby.¹²³ Především však došlo k novověkému posunu významu. Latinská terminologie, převzatá z antických dob, zachovávala jazykovou logiku a stejně tomu bylo u středověkých českých ekvivalentů: tak *fratrueles* = *filius fratris* = *bratranec* (syn bratrův, dnešní *synovec*) a *patrueles* = *filius patris* = *strejčenec* (syn otcova bratra, dnešní *bratranec*).¹²⁴ Raně novověké doklady dokumentují kolísání denotace českého *bratranec* mezi „synem bratra“ a „synem strýce“; z dobových lexikografických pramenů počínaje 16. stoletím je pak posun od latinského *fratrueles* směrem k *patrueles* zřetelný.¹²⁵ Na ryze jazykovém základě tak není bezpečné rozhodnout, zda je Dorota v podání novoměstského písaře Daliborovou tetou z otcovy strany (tedy sestrou Alše z Kozojed), anebo dcerou Alšova bratra.

Formulace zápisu, kdy Dorota osobně kupuje dům pro sebe Dalibora, dává tušit, že bude starší a váženou osobou, s ohledem na dispozici financemi pak pravděpodobně vdovou. V roce 1498 se poukazuje na její „nedostatek zdraví“ a o dva roky později je téměř imobilní.¹²⁶ Mladému Daliborovi tak bude spíše tetou.

Při koupi domu v roce 1496 je Dorota titulována jako *Vančurová z Loun*, což by napovídalo, že je místní měšťankou. Oba zápisy z let 1498 a 1500, již po Daliborově popravě (jímž snad predikát *z Kozojed* mohl nabýt na známosti), pak shodně užívají

123 Ke staročeským pojmům pro příbuzenské vztahy a jejich univerbizaci se příhodně pro tuto otázku vyjadřuje I. Němec a kol., *Půl kopy názvů pro příbuzenské vztahy*, 1980, s. 76-89.

124 Kosmovo líčení (c. 1120) známého Břetislavova uvedení na stolec strýcem (z otcovy strany) Jaromírem užívá hned dvakrát shodně pojmu *fratrueles* v nepochybném významu *synovec*: „*Post expletis rite funebriis exequiis accipit Bracizlaum fratrualem, et ducit eum ad sedem principalem*“ (*FRB II*, s. 66).

125 V roce 1554 je v moravských zemských deskách doložena pasáž „*Václav ze Žerotína i na místě bratrancuov svých, dítek po nebožtíku Pavlovi z Žerotína, bratru mém...*“ (*ZDO II*, s. 391). Naopak Veleslavínův latinsko-český slovník (1579) již udává termín *bratranec* coby ekvivalent hesla *patrueles* (*LDHBČ*, heslo „bratranec“); podobně Komenský ve své trojjazyčné konkordanci (1633) uvádí ekvivalenci *patrueles* = *bratranci* (*dwau bratří děti*) = *die Vettern* (J. A. Komenský, *Janua linguarum reserata...*, 1804, č. 603, s. 140-141). Srv. např. Dobrovského německo-český slovník (1821), dokládající již úplný posun: „*Meines Bruders Sohn* = *synovec* = *patrueles*“ a „*Meines Veters Sohn* = *bratranec* = *fratrueles*“ (J. Dobrovský, *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*, 1821, II. díl, s. 377-378, heslo *Vetter*).

126 *AČ XXVI*, s. 554, č. 4, 5.

Dorota z Kozojed. Zápis z roku 1498 je mimoto opisem průvodního dopisu lounských konšelů kolegům novoměstským, aby předali Dorotiny peníze z prodeje domu jejímu zmocněnci. Sotva by své obyvatelce přiřkli vladycký přídomek, na Lounsku navíc velmi známý, jen kdyby byla cele měšťanského stavu a s Kozojedskými ji poutala pouhá nepokrevní známost s Alšem či jeho bratrem kdesi na Roudnicku, či Daliborem samým kdesi v Praze (kterýžto vztah zámožné měšťanské vdovy po Vančurovi a mladého zchudlého vladyckého oblíbence by snad taktní úřední písař z obavy před přesnějším označením opsal dobově dosti obsažným termínem *fratrueilis*).¹²⁷ Jelikož nejsou žádné doklady o vladykovi Václavu z Kozojed, nejspolehlivějším závěrem bude, že Dorota z nebohaté vladycké větve Kozojedských byla naopak v rámci úspory věna někdy v 50.-70. letech provdána za lounského měšťana Václava neboli Vančuru, zámožnějšího obchodníka či konšela. Podobné mezistavovské aliance nebývaly pro nižší šlechtu věcí zcela ojedinělou, jakkoli ne nutně prestižní.¹²⁸

Otázka měšťanství Dorotina tím sama o sobě vyřešena není. „*Slovútná paní Dorota z Kozojed, nyní mezi námi obývající*“, jmenují ji lounští ve zmíněném listě z listopadu 1498: po prodeji domu v pražské Židovské zahradě se tedy nastěhovala zpět do svého původního působiště na Ohři.¹²⁹ Konečně skutečnost, že všechny Dorotiny obchodní transakce jsou zaznamenány v novoměstském manuálu, by naznačovala, byť nedokazovala, že spolu se zdejší nemovitosti mohla nabýt též novoměstských měšťanských práv.¹³⁰

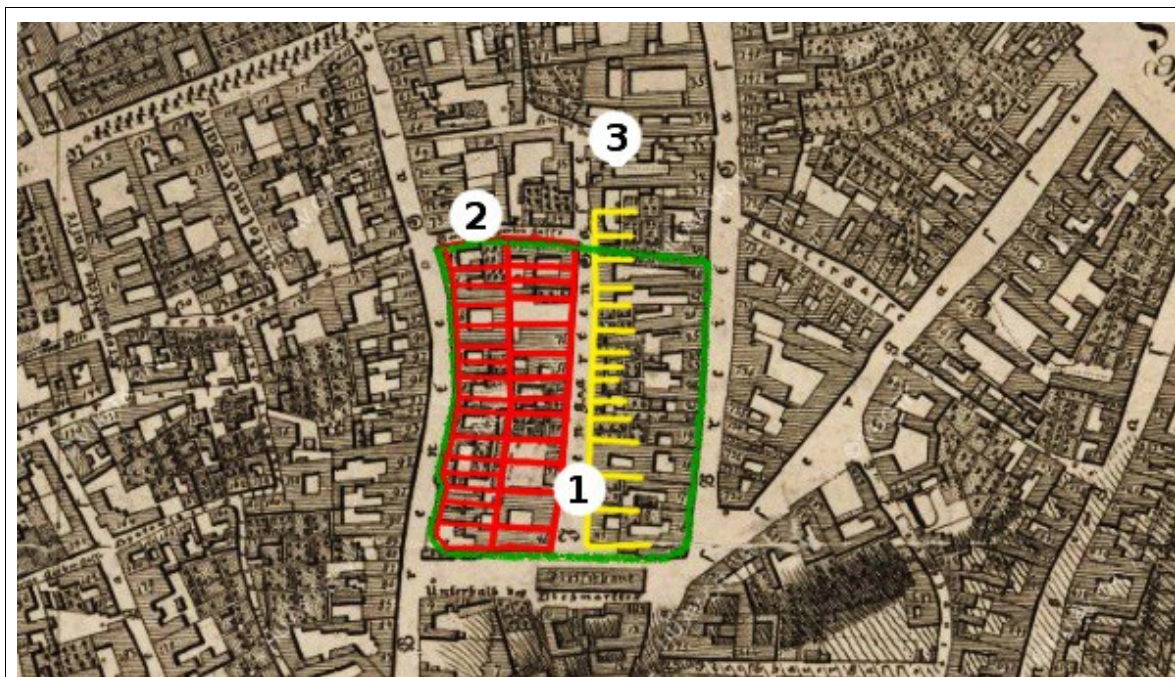
127 Z téhož důvodu nelze příliš počítat s časově jinak příhodnou možností, že by Dorota byla manželkou (a následně vdovou) Jana Vančury z Řehnic, příslušníka vladyckého rodu majetkově usazeného na Boleslavsku. Jan se zúčastnil Poděbradovy výpravy na Prahu v roce 1448 spolu s Václavem a Bohunkem z (východočeských) Kozojed, v 70. letech se usazuje na tvrzi v Krnsku, již koupil za 465 kop, a poslední zmínka o něm pochází z roku 1480, kdy vedle manželky Doroty zanechává rovněž dceru téhož jména (*RT II*, s. 369, *Hrady X*, s. 368).

128 Několik podobných případů prostupnosti mezi stavy z ekonomických příčin v průběhu 14.-16. století včetně např. Markéty ze zchudlé větve pánů z Kolovrat, provdané za zámečníka z Kutné Hory, uvádí ve své stati A. Sedláček, *Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův*, in: *Věstník Královské české společnosti nauk*, č. 3/1914, s. 113 (111-215).

129 rkp. 2090, f. 257, in: *AČ XXVI*, s. 554.

130 Naznačuje to V. Tomek, *DMP X*, s. 140, dokonce s poukazem na přesné datum 7. června 1496. Ke koupi domu by v tomto případě došlo měsíc před povstáním poddaných v Ploskovicích, jež je datováno k červenci 1496.

Dům, jež Dorota v létě 1496 zakoupila, se vedle dvora v Mneteši a blíže neurčeného útočiště stává třetím místem, kde Dalibor z Kozojed prokazatelně pobýval. Nemovitost nemá spojitost s domem, jež si jiná vdova s přídomkem z Kozojed, Eliška od Zdimíra, pořídila v roce 1435 včetně přilehlých volných parcel v horní části Koňského trhu a kde zřejmě novoměstská kniha v témže roce eviduje jakéhosi Jíru,

Obr. 6. Parcelace území bývalé židovské zahrady (ohraňována zeleně) mezi dnešní Spálenou, Lazarskou a Jungmannovou ulicí). Projekce nových parcel, určených v roce 1478 pro nové domy včetně domu zakoupeného Dorotou z Kozojed (červeně), na Jüttnerově plánu Prahy (1815). (1 – ul. Judengarten (dn. Vladislavova); 2 – Judengarten Gasse (dn. Purkyňova); 3 – Hintere Judengarten Gasse (dn. Charvátova).

sedláka z Kozojed („*Girae villani de Kozoged*“), snad Eliščina příbuzného.¹³¹ Dům zakoupený v roce 1464 Janem z Kozojed na neznámé parcele na Novém Městě musel stát rovněž jinde, neboť v té době ještě nebyla parcelace *Orto Judeorum* (tzv. Židovské zahrady) zahájena.

K tomu došlo v závěru roku 1478 z popudu krále Vladislava II., jenž nechal vymístit židovský hřbitov, na němž se pohřbívalo od 13. století a jež zvolna pohlcovala okolní novoměstská zástavba; podle relace starého letopisce nechal napříč hřbitovem od severu k jihu vyměřit v šíři 28 loket zbrusu novou ulici, po králi pojmenovanou

¹³¹ „...domum cum area ipsius et cum alia area deserta empta (erga) dominos et communitatem, dictae domui contigua“ (V. Tomek, *Základy místopisu pražského II*, sv. 2, s 289).

Vladislavova. Název, shodný s moderním pojmenováním od roku 1869, se neujímal snadno; mapa z počátku 19. století (viz obr. 6) ulici stále nazývá *Judengarten*; postranní uličky, již mimo areál hřbitova, sluly jmény *Judengarten Gasse* a *Hintere Judengarten Gasse*. Parcely na východní straně nové ulice byly podle letopisce přiřčeny k domům na druhé straně vnitrobloku (dn. Jungmannova), celkem 29 městíšť na protější, západní straně pak připadlo pro výstavbu nových domů (na obrázku schematicky označeny červeně), s jejichž stavbou měli vlastníci započít do roka. Dům na jednom z těchto pozemků v uličním bloku, v jehož těžišti je dnes budova Pedagogické fakulty UK, zakoupila 18 let po parcelaci Dorota z Kozojed.¹³²

V knihách testamentů Nového Města se za šedesátileté období až do roku 1514 dochovalo 20 jmen majitelů domů s domem v bezprostředním okolí židovské zahrady či přímo v jejím areálu. Mezi lety 1496 a 1498 je doloženo celkem 5 majitelů zdejších domů, Dorota a Dalibor z Kozojed mezi zmínkami o kšaftujících či jejich sousedech chybějí. K roku 1499 dokládá rukopis do židovské zahrady jistou Dorotu, ovšem s lounskou šlechticnou ji coby „ženu Matouše lojovníka“, nehledě na časovou nespojitost, zřejmě ztotožnit nelze.¹³³

Území s předešlou drobnou židovskou zástavbou nepatřilo mezi nejvýstavnější (jeho zvelebení bylo hlavním udávaným důvodem pro vymístění hřbitova); ani po výstavbě domů nepatřil okrsek mezi prestižní adresy: letopisec si v zápise k roku 1488 stěžuje, že „kdežto by ulice ta měla být ve vzácnosti, pohřichu jest u veliké nečistotě od lidí, kteráž se tu děje“.¹³⁴ Při absenci dokladů o cenách domů přímo z nového založení kolem Vladislavovy ulice je možné tržní hodnotu Dorotina domu jen přibližně. V roce 1451 stojí dům ve Flašnéřské ulici (dnešní Spálená, přiléhající k židovské zahradě) pouhých 9 kop, což ovšem není v oněch letech u malých domů neobvyklá cena. Velká

132 Základní pramenné informace o nové lokaci, jimž dominuje přesný popis parcel ze Starých letopisů, uvádí V. Tomek, *Dějepis města Prahy*, sv. 8, s. 155-156. Zákresy areálu židovského pohřebiště druhdy ohrazeného zdí, lokalizovaného na základě písemných pramenů i hrobových nálezů vč. záchranného průzkumu z roku 1998, nejnověji nabízí přehledná studie T. Czymbalak – V. Staňková, *Židovská zahrada na Novém Městě Pražském. Poslední poznatky na základě archeologického výzkumu*, 2014, s. 86-110.

133 Výčet na základě rešerše novoměstských testamentů z Archivu hl. m. Prahy udává v dizertační práci K. Jíšová, *Testamenty novoměstských měšťanů v pozdním středověku*, 2008, s. 206.

134 F. Palacký (ed. J. Charvát), *Starší letopisové čeští od roku 1378 do 1527*, sv. 2, 1941, s. 209.

budova hned za rohem ve Vodičkově ulici přijde v roce 1452 na 77 kop. Dům na nové parcele nevýstavné židovské zahrady bude snad blíže spodní kategorii a Dorotu mohl přijít sotva na pár desítek kop, a to i s ohledem na pozvolna stoupající ceny nemovitostí v poděbradské době.¹³⁵

Pobyt samotného Dalibora na Novém Městě mezi lety 1496 a 1498 není skrze úřední záznamy doložen. Je možné, že jako řada rentiérů z řad pozdně středověké nobility pobýval právě ve městě, pobíraje z Mneteše a jiných případných majetků úrok.¹³⁶ Ze zápisu v novoměstském manuálu ovšem plyne, že po Daliborově procesu a snad v jeho důsledku se Dorota stěhuje nazpět do Loun a dům prodává novoměstské měšťance Kateřině a jejímu manželu. Dne 22. listopadu 1498 zde již nebydlí a pro peníze z převodu nemovitosti posílá do Prahy s poukazem na své zdravotní indispozice svého důvěrníka, vladyku Jindřicha z Libušína; ke transakci tedy muselo dojít v nedávných měsících.¹³⁷ Zda se vdově popravou synovce skutečně přitížilo, zda pobyt na Novém Městě příliš jitřil její zármutek, či pro Dorotu coby příbuznou odsouzeného zločince proti právu a obecnému dobrému byla Praha příliš horkou půdou pod nohama, zůstane pouhou spekulací. Vedle péče o materiální statky peněžní ji však jímá i určitá starost o věci nečasné, ať již jde o duši Daliborovu či předzvěst vlastního zaopatření: téhož dne věnuje na nákup mešního vína u kostela sv. Martina ve zdi pět míšeňských kop (asi 150 grošů pražských), jichž pohledává, očividně marně, u plátenice Šebkové.¹³⁸ Zdravotní stav vdovin se nezlepšuje; při dvojí zdejší návštěvě v únoru a květnu 1500 - opět ve věci přejímky peněz z prodeje domu - nedokáže na radnici vystoupat sama a k jejímu povozu musejí dva vyslaní radní scházet.¹³⁹ Touto zprávou se uzavírá poslední doklad o rodinném příslušníku Dalibora

135 Časosběrný souhrn cen přináší Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst I*, 1890. s. 426.

136 Zřejmě jako jeho příbuzný Jan z Kozojed (viz str. 22). Dům v Praze si v roce následujícím po Daliborově stětí zakoupil rovněž jeho původce, Václav Adam Ploskovský z Drahonic, ovšem na mnohem prestižnějším místě Hradčanského náměstí (str. 53).

137 "...[Dorota] zpravila jest nás, že by od Kateřiny VMti susedy, a od manžela jejího penieze některé za duom bráti měla, kterýž jim prodala. I nemohúci sama k VMti se vypraviti k vyzdvížení těch peněz pro nedostatek zdravie svého, ty a takové penieze poručila jest uroz. panoši Jindřichovi z Libošína a na Studeněvsi, listu tohoto ukazateli, aby on ty penieze právem jejím k ruce jejíe mohl vyzdvihnúti." (AČ XXVI, s. 554).

138 V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy X*, s. 141. Z dob husitské revoluce slavný staroměstský kostel byl utrakvistický i v 90. letech, z donace tak lze odvozovat na vyznání Doroty s Daliborem.

139 „Dorota z Kozojed když jest na voze před rathúz přijela, pro nedostatek zdravie svého na rathúz

z Kozojed. Pro další expozici reálií pověsti o vladykovi je již třeba se přemístit přímo na panství v Ploskovicích.

jíti do radu nemohúc, i k žádosti jejie dva páni z rady k nie jsú vysláni.“ (tamtéž, s. 554).

4. Zločin a trest (1496-1498)

4.1. Časová datace

„A nyní v Čechách v kraji Litoměřickém při Sv. Margretě lidé Adama Ploskovského, robot nepravých a vymyšlených nésti nemohúce, všickni jsú se zdvihli, vrch vojensky osadili a co z toho vyjde, ještě neviemy.“

Úryvek z původní verze *Knih devaterých* Viktorina Kornela ze Všehrd je první, svou formou jedinečně reportážní zmínkou o poddanské vzpouře proti zástavnímu držiteli ploskovické tvrze, Václavu Adamovi z Drahonic. Pasáž je ze čtvrté knihy, již právník koncipoval v roce 1496, jak lze dovodit z průvodních textových indicií. Svátek sv. Margarety připadal onoho roku na středu 13. července.¹⁴⁰

Do konce roku 1496 zastával Všehrd již čtvrtým rokem úřad místopísaře zemských desek.¹⁴¹ Z oné doby se žádný jeho deskový zápis týkající se Ploskovic nedochoval; informace o nedávné vzpouře proti Adamovi se mu tedy donesla spíše z neúředních zdrojů a nejedná se o „soudničku“ z první ruky, reflektující aktuální proces u zemského soudu. Viktorinův nástupce Václav Hindrák se již dočkal, není ovšem jisté, ve které době. Ve svodu soudních nálezů, vydaném tiskem roku 1536 a podruhé v roce 1861, se zachoval kratičký regist v tomto znění: „Odsauzení cti i hrdla Dalibora, že jest cizí lidi v ochranu přijal. (V I. Hyndrákových K. 5. Mezi Adamem z Drahonic atd.)“¹⁴² H. Jireček jej převzal do své novodobé edice a bez dalšího jej zařadil pod výpisy vztahující se k roku 1497.¹⁴³ Z onoho léta však není žádná jmenovitá zpráva o procesu s Daliborem dochována a sám Hindrákův sešit, v chrono-

140 Pasáž pochází (jako další úryvky z díla) z Jirečkovy edice dvou verzí právníkého svodu (zde *CIB III/3*, s. 165). V předmluvě je editorova datace vzniku díla: „*Victorinus conscripsit ... libros IV. et V. posterioribus sex mensibus anni 1496*“ (*CIB III/3*, s. III). Výpočet dne svátku podle J. Emler, *Rukověť chronologie křesťanské, zvláště české*, 1876, tab. 13.

141 Poslední zápis, popř. přípis ve Všehrdově (rekonstruovaném) kvaternu trhových desek je ze 6. ledna 1497; poté je započat kvatern Václava Hindráka s prvním dochovaným zápisem k 15.3. (srv. *RT II*, s. 483).

142 Novodobý přetisk vyšel bez uvedení editora v prvním ročníku časopisu *Právník*, jmenovaná pasáž pak v *Právník*, č. 5, Praha 1861, s. 280.

143 *CIB III/2*, s. 165.

logickém pořadí nazvaný *K*, není založen dříve než v závěru roku 1498.¹⁴⁴ Dochovaný regest tedy nedokazuje, že by k uvedenému „odsouzení cti i hrdla Dalibora“ mělo dojít ještě před 13. březnem 1498, ze kdy je (ve zdroji nezávislém na tištěném svodu z roku 1536) dochován zevrubný zápis rozsudku zemského soudu.¹⁴⁵

Přesto existuje indicie, že strážci stavovské spravedlnosti měli již na jaře 1497 povědomí o tom, že vladyka nejen převzal Adamovu tvrz a panství i s vrchnostenskými právy k poddaným, ale že nešlo o běžnou transakci, ale o vědomé zneužití poddanského povstání a (z pohledu práva) Adamovy momentální bezmoci disponovat svým legitimním majetkem. V létě 1497 (červen až září) Hindrák zapisuje následující legislativní opatření zemského soudu:

„Nalezli za právo: když by se lidé poddaní kterému pánu svému zprotivili¹⁴⁶, a statek jemu jeho odjali, a kdož by koli ty lidi v uobranu přijal a statek tak odjatý k sobě přijal a jej sobě osoboval, věda o tom: takový by učinil nešlechtně, nepravě, proti právu a proti králi JMsti; hrdlo propadl jest, a statek tak ten odjatý má zase tomu navrácen býti, komuž jest byl odjat.“¹⁴⁷

Nález je jako na míru šitý Daliborově případu, a to včetně podstatných klauzulí: ztráta hrdla je především výslovně podmíněná vědomým zastáním se (podporou) vzbouřených poddaných. Příklad svou závažností a bezprecedentností připadal soudu natolik závažný, že si vynutil rychlou reakci a „nalezení práva“ na klíč, tj. právní sankci nejen *pro futuro*, ale současně i zpětně účinnou pro již spáchaný případ.¹⁴⁸

144 Tak Emlerova edice *Pozůstatků desek zemských* dokládá k závěru léta 1498 stále sešit *J* (26. list z běžných 30) a teprve do května 1499, zřejmě do termínu otevření desek v letničních suchých dnech, situuje velký počet zápisů z listů 10-20 sešitu *K* (*RT II*, s. 505-509).

145 Tento souhrn procesu s Daliborem včetně průvodů ze 13.3.1498 pochází z tzv. talmberského rukopisu, datovaného zhruba do roku 1510 (srv. pozn. 142). Pochází také z kvaternu Hindráka z Březnice, a sice z (rovněž) pátého listu sešitu *E* (*RT II*, s. 499). Zaměnitelnost „Hyndrákových E. 5“ za „Hyndrákovy K. 5“ je z paleografického pohledu snadná; autor právnické edice vytištěné roku 1536 však měl možnost vypisovat z pevně chronologicky uspořádaných originálů (ještě neshořelých) desek, kdy je záměna zápisů, vzdálených od sebe nejméně půl roku a více než 100 stran, prakticky nemožná. Regest se tedy nevztahuje zřejmě ani přímo k březnovému zápisu z rozsudku.

146 Dobový termín *zprotiviti se* v daném právním kontextu označuje vzbouření se (proti vrchnosti), obvykle provázené násilím, zabráním nemovitostí apod. Oproti tomu *vyzdvižení* byl méně závažný přečin, spočívající v poddanské neposlušnosti, odpírání platů, povinností apod. K tomu K. Malý, *Trestní právo v Čechách 15. a 16. století*, 1979, s. 150.

147 *CIB III/2*, s. 164. Jedná se o rekonstruovaný zápis z pozdějšího svodu z roku 1535. Emler uvádí týž přepis v lehce odlišné pravopisné a interpunkční podobě, ovšem provenience zdroje je totožná (srv. *RT II*, s. 494).

148 Zásada *nullum crimen sine lege* zde koliduje s principem svobodného nalézání práva suverénním

Soudci museli o ploskovických událostech mít mnohem podrobnější informace než Všehrd na podzim roku 1496 v citované relaci „*a co z toho vyjde, ještě neviemy*“. Znamená to, že Adamovy právní kroky na svou obranu proti vzbouřencům (a žaloba proti Daliborovi samému, jež spadala do kompetence zemského soudu) již byly v létě 1497 v plném běhu.¹⁴⁹ V lavicích zemského soudu toho roku zasedala sestava šlechticů nikoli nepodobná přísedícím u komorního soudu o necelých sedm let dříve, odkud již měli s Daliborem své zkušenosti. Ve funkcích s hlavním vlivem byli v obou případech a časech nejvyšší purkrabí Jan z Janovic a nejvyšší zemský sudí Půta z Rýznberka. Tyto pány spojovala preventivní nelibost k bouřícím se sedlákům a k těm, kdo je podněcují, nedůvěra panského stavu v příliš ambiciozní a roztahovačné nižší zemany a vladyky a v neposlední řadě osobní zkušenost s Daliborem a jeho lačností po majetku.¹⁵⁰ Krmě, již zemský soud Daliborovi z těchto přísad vařil již v roce 1497 a nechal dozrát a uležet pro hrdelní proces na jaro 1498, byla velmi trpká.

K uvěznění vladyky mohlo dojít kdykoli během roku 1497. Datum konečného dokončení přestavby pražské věže Daliborky není v tomto případě rozhodující; jednak proto, že prameny z řad pamětníků procesu sice opakovaně dokládají její pojmenování po Daliborovi, ovšem nikoli přímo skutečnost, že by ve svých zdech eponymního provinilce skutečně hostila; především se však přestavovala toliko vyšší

zemským soudem, jež si v jagellonském období stavy osobovaly. Dalibora tedy bylo možné v roce 1498 odsoudit za hrdelní zločin spáchaný v roce 1496 podle judikatury z roku 1497 či 1498. K rozdílu mezi obecnými a zvláštními nálezy z hlediska jejich legislativní normotvornosti M. Starý, *Přední klenot zemský*, 2014, s. 61-63.

149 V letničním kvatemburu (17.-20. května) roku 1497 se konal za tolik očekávané účasti krále Vladislava v Praze zemský sněm a v červenci téhož roku pak sněmování v Kutných Horách; souběžně se sněmem zpravidla zasedal zemský soud. Dotyčný obecný nález není přítomen ve sněmovních aktech (jinak zevrubných, a tedy snad úplných), a zřejmě tedy pochází z jednání zemského soudu. Časovému rozptylu zápisu nálezu (červen-září) vyhovují, byť velmi těsně, rovněž suché dny 20.-23. září (viz Emler, *Rukověť chronologie křesťanské, zvláště české*, 1876, tab. 5). Termíny a rámcovou sněmovní agendu shrnuje J. Pelant, *České zemské sněmy v létech 1471-1500*, 1981, s. 412-413. Zápis z jednání pražského sněmu je přetištěn v *AC VI*, s. 465-477.

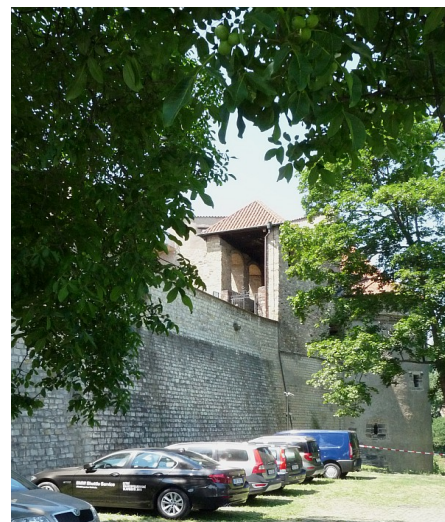
150 Pán Jan Jenec z Janovic byl nejvyšším purkrabím, z titulu této funkce předsedajícím zemskému soudu jménem krále, mezi léty 1470 a 1503; jmenovitě je mimoto uvedený jako předsedající komornímu soudu při soukromoprávním procesu s Daliborem v roce 1490 (viz s. 29). Nejvyšším sudím byl tehdy (1479-1504) pán Půta Švihovský z Rýznberka, známý podle Palackého pro „*pánovité si počínání naproti stavům nižším*“ a „*hlavním původcem dekretu dne 14. března 1487 o porobě lidu obecného*“ (jakkoli spojování dekretu s porobením prošlo ve 20. století revizí). K biografickým údajům šlechticů F. Palacký, *Dějiny V*, s. 209-210, k osazení zemského soudu v roce 1497 s. 229-230.)

patra a hlavní práce (jež by ubytování vězňů vylučovaly) byly téměř jistě skončeny již rokem 1496.¹⁵¹

4.2. Březen 1498: Rozsudek a poprava

Proti rozsudku většího zemského soudu ze 13. března 1498 nebylo odvolání a panovnické milosti krále v Budíně se Dalibor zjevně nedočkal.¹⁵² Po jeho vynesení byl tedy Dalibor předán personálu Zikmunda z Chmelic, s nímž už se zřejmě důvěrně znal ze své vazby v hradební věži.¹⁵³ Přestože místo vladykova skonu není z dobových úředních pramenů známo, literatura v dokonalém souladu s novověkými pověstmi i moderními průvodci

umísťuje Daliborův skon na prostranství před Starým purkrabstvím, kde se dnes tyčí ořešák v souladu s tradicí na popravčím místě pečlivě obnovovaný.¹⁵⁴ Urozenci, zejména pak ti držení v Daliborce, se ovšem popravovali na Opyši za barbakánem

Obr. 7. Jeden z ořešáků „na plácku poblíž Černé věže“ poblíž Opyše. Daliborka je na kraji vpravo.

151 Nejstarší (a nikoli současná, byť pamětnická) průkazná zmínka jména Daliborka pro vězeňskou a fortifikační věž Pražského hradu je v dopise Zdeňka Lva z Rožmitálu z roku 1526: „*Jakož jsi mi také napsal, což se toho pacholka Sociáška dotýče: i jestližeť umře, tehdy se mnohým zdá za spravedlivé, ktož jest jeho k tomu přivedl a neshušně ranil, kterýž v Daliborce sedí...*“ (AČ IX, s. 118). Stěžejní práce na úpravě fortifikace (a tedy i věže) vrcholily, soudě podle dodávek z kutnohorské mincovny, mezi lety 1493-1498, a věž sama byla zřejmě v roce 1495 po dva roky starém úderu bleskem nově zastřešena měděným krovem za 70 kop, tj. musela být tehdy již zednický dokončená; k tomu podrobně a s přihlédnutím k narativním pramenům (SLČ) E. Leminger, *Stavba hradu pražského za krále Vladislava II.*, 1889, s. 625-630. Rok 1496 jako dokončení věže přejímá i J. Čechura, *České země v letech 1437-1526 II*, s. 312.

152 Formulace v Hájkově kronice uvádí průběh událostí v pořadí a) obeslání před soud, b) rozsudek, c) věznění v Daliborce a d) stětí, což by naznačovalo prodlevu mezi postním jednáním soudu a vlastní popravou, neodůvodnitelnou jinak než procesním odkladem exekuce. (Hájek, *Kronyka Czeská*, s. 944). Všehrd je ovšem v otázce apelace jednoznačný: „*Na kterýžto súd s jiných súdov některých, o nichž níže mluveno bude, můž se každý odvolati; ale s zemského súdu jinam žádného odvolanie ďalšieho nezostává, než na tom každý dosti mieti, na tom každý přestati musí.*“ (CIB III//3, s. 21, kn. 1., kap. 1.)

153 Purkrabí pražského hradu měl z titulu své funkce dohled nad hradními vězeními (tj. Černou věží, Bílou věží a původní Bílou věží, tj. Daliborkou) včetně personálu i „klientů“. V letech 1496-1501 vladycký úřad po Albrechtu Rendlovi zastával Zikmund z Chmelic (F. Palacký, *Přehled*

[illegible]

nejvyšších důstojníků, s. 363).

- 56

u dnešní vinice.¹⁵⁵ Toto místo, dnes ozdobené sochou sv. Barbory, prostřednicí nebeskou v hodině smrti, je pravděpodobnějším nežli prostor uvnitř hradeb poblíž purkrabství.¹⁵⁶ Rovněž tendence směřovat exemplární popravy do časů a míst, jež umožňují snadné a přitom bezpečné sročení veřejnosti, favorizuje návrší mimo hradní areál.¹⁵⁷ Z lidí přihlížejících vladykově popravě přichází v úvahu (vedle Adama z Drahonice bydlícího nedaleko) i Dorota z Kozojed, jež až do blíže neurčeného měsíce roku 1498 prokazatelně bydlí na Novém Městě (viz kap. 3). Jako urozenci se Daliborovi jistě dostalo práva jak na zaopatření knězem, na pořízení kšaftu i na bezodkladný pohřeb do posvátné půdy bez neuctivého vystavení těla či jeho částí napospas zrakům i rozkladu; to byl ostatně jeden z důvodů, proč nebyl šlechtic oběšen, ale (spíše vkleče nežli na špalku) stát.¹⁵⁸

Zemský soud zasedal v postním kvatemburu, jenž tehdy připadl na 7.-10. března. Soudci tradičně zasedali po dobu dvou týdnů, zbývala-li stále agenda.¹⁵⁹ Rozsudek nad Daliborem tak mohl vskutku padnout přímo v uvedený svatořehořský úterek 13. března, kdy byl rukou nejvyššího písaře Mikuláše z Hořic soudní zápis rozsudku pořízen. Ten poté zaznamenal – včetně parafráze průvodů obou stran - místopísař Václav Hindrák z Habrova v prvním kvaternu trhových desek, jehož opis se dochoval

155 Několik jich v rocmezí 16.-19. století uvádí bez odkazů, ovšem podle dochovaných register purkrabství pražského, uvádí J. Svátek, *Daliborka*, s. 46-58 passim. Z období, z něhož se soupisy vězňů nedochovaly, jsou známi loupeživí rytíři Kostomlatský z Vřesovic a Hernštejnský z Velhartic, státi roku 1520 rovněž na Opyši; první uvedený měl strávit v Daliborce před popravou déle než rok (tamtéž, s. 44).

156 Z velmožů 15. století je toliko Jan Roháč z Dubé popraven „na nádvoří Hradu“, a to jen v próze *Pan Roháč z Dubé* Věnceslava Lipovského; Hájek mu dává zemřít provazem na staroměstském rynku. Tam ostatně skončil svůj život i hejtman Jan Smiřický, odsouzený Jiřím z Poděbrad za zradu v roce 1453 (P. Čornej, *Tajemství českých kronik*, 2003, s. 334, 339, 342). Další pražská popraviště (Šibeniční vrch či Pohořelec) jsou pro šlechtickou popravu stětím méně pravděpodobná.

157 Starý letopisec jako kuriozitu zmiňuje stínání, k němuž došlo v létě 1509 na Hradčanech z rukou hned dvou katů, kteří popravu profesně nezvládli a rozlícený dav je ubil kamením (*SLČ*, s. 263, č. 814). Zda šlo o opyšské, či pohořelecké popraviště, není zřejmé.

158 K pozdně středověké praxi a způsobům popravy urozenců výběrově Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst II*, s. 871-874.

159 Srv. ustanovení tzv. Zůstání přešpurského z následujícího roku 1499, jímž se rušil adventní termín soudu a adekvátně prodlužoval termín postní na tři týdny, a to zřejmě z jinak běžných týdnů dvou: „Item páni aby v saudu zemském na každý čas, když k saudu zemskému přijedú, čtrnácte dní saudili, pokudž by toho potřeba kázala.“ (*AČ V*, s. 506).

v Kodexu talmberském.¹⁶⁰ Jde o první (a zároveň jediný soudobý) úřední pramen, jenž jmenovitě uvádí Dalibora v souvislosti s ploskovickými událostmi (Všehrd vladyku ve svodce z léta 1496 jmenovitě nezmiňuje). Stránka s opisem je překreslena na obr. 6 na s. 40. Jeho transkripce pak vypadá následovně:¹⁶¹

V prvních Václava Hyndráka, E.5.: „V té při a různici, kteráž jest mezi Adamem z Drahonice s jedné a Daliborem z Kozojed s strany druhé: Tu kdež on Adam žaluje naň na Dalibora, že jest statek jeho, kterýž jest jemu od jeho lidí¹⁶² mocí¹⁶³ vzat, tu tvrz Ploskovice k sobě přijal, v této mírné a pokojné zemi proti řádu a právu, prose v tom pánů jich milostí za spravedlivé opatření. Proti tomu on, Dalibor, odmlouvaje¹⁶⁴ pravil, že jest on mocí žádné neukázal, ani jemu Adamovi co mocí vzal, než že jest on Adam s lidmi svými prve smlouvu udělal, při kteréžto smlouvě on Dalibor jest nebyl, než po tom on Dalibor jsa v Litoměřicích že jest [Adam] s lidmi svými dobrovolně smlouvu dokonat a jím se zapsal,¹⁶⁵ a oni dobrovolně jsouce od něho listem prázdní,¹⁶⁶ že jsou se jemu [Daliborovi] i se zbožím tím poddali. A on Adam že tu jsa nic jest tomu neodpíral. Tomu Adam dále odmlouvaje, tak jest dal odpověď, že jest z té příčiny tomu neodmlouval, že jest se byl jsa k tomu od lidí svých mocí připraven pode ctí¹⁶⁷ a pod vírou zavázal a zapsal, aby proti tomu nemluvil. I z té příčiny že jest proti tomu na ten čas pro svou čest nic nemluvil. Než nyní, poněvadž ten list a zápis sobě zase vrácený má, že proti tomu spravedlivě mluví, že jest on Dalibor statku svrchu dotčeného v této mírné zemi a pokojné, an řád a práva jdou, k sobě přijímati neměl. Tu páni a vladykové na plném soudu takto o tom rozkazují: Poněvadž jemu od lidí tvrz svrchu dotčená mocí vzata jest, a jsa zraněn a chtěje hrdlo své zachovati, musil se jest jím proti právu a řádu podle jejich vůle zapisovati; kterážto věc stala se jest jemu Adamovi neslušně, nepravě, neřádně, o kteréžto věci on Dalibor dobře věda, že jest se jemu Adamovi taková věc a nepravost stala. Statek jeho nepravě vzatý k sobě jest přijal a v tom statku byl a toho statku užíval, že jest v tom nepravě a nešlechtně učinil proti právu a řádu. A pro takový jeho účinek¹⁶⁸ zlý páni a vladykové jich milost jej v svou kázeň¹⁶⁹ berou, a hrdlo jest ztratil, kteréhož na hrdle trestati ráčí. Což se pak postoupení téhož statku dotýče, když on Adam s lidmi svými i s jinými, kteříž jsou při tom účinku byli, konec brát bude, že o tom také při tom času jemu Adamovi, což se postoupení

160 Kodex talmberský obsahuje vedle dalšího téměř 200 papírových folií s opisy deskových zápisů porízených kolem roku 1510, a je tedy jedinečným zdrojem pro rekonstrukci deskové agendy z doby před pražským požárem roku 1541. Rukopis je uložen v Knihovně národního muzea v Praze (sg. IA1).

161 Pro snazší orientaci je užito moderního českého pravopisu včetně interpunkce a zápisu čísel. Ze znění v talmberském kodexu vychází rovněž Emlerova edice (srv. *RT II*, s. 499). Adamův průvod je označen modře, Daliborův pak červeně.

162 *člověk, lidé* = poddaný (srv. 1518: „dání člověka panu Jiříku Javornickému“, *AČ XV*, s. 455); srv. *člověčenství*.

163 *moc* = násilí, protiprávní jednání (srv. 1526: „mocí aby jeden na druhého nesahať“, *AČ X*, s. 143).

164 *odmlouvati* = namítat, řeči odporovat (srv. „*widersprechen, einreden*“, V. Brandl, *Glossarium...*, s. 190).

165 *zapsati se* = písemně se zavázat, upsat se (srv. 1514: „že některým osobám ráčie se JMKská proti svobodě z moci královské zapsat“, *AČ VII*, s. 31).

166 *prázden* = osvobozen, zbaven (ve smyslu propuštěn z člověčenství výhostním listem).

167 *pode ctí a vírou* = čest, sláva (zřejmě součást slavnostní formule, srv. 1509: „stavové zavázali sú se pode ctí a věrů“ (*AČ XI*, s. 141); Emlerova transkripce ovšem uvádí odlišný výraz „pod pečeti a pod věrů“ (*RT II*, s. 499).

168 *účinek* = skutek, čin (zde v moderním významu zločin); srv. 1516: „znajíce takový její nešle-

dotýče, bude pověděno, kterak se v tom dále zachovati míti bude. Stalo se v úterý po Svatém Řehoři léta 1498ého.“

Z hlediska pozdějšího vzniku pověsti o zastánci lodi Daliborovi je nejdůležitější, že vladyka zde nevystupuje jako jedna ze stran v rámci soukromoprávního sporu (srv. proces z roku 1490), ale již jako narušitel práva a řádu země, obecného dobrého. Formálně jde o trestněprávní, dispoziční proces mezi žalující a obeslanou stranou; znění rozsudku přesto napovídá, že v panském potazu šlo na prvním místě o veřejný zájem stavovské obce, jejíž suverenitu kolegium nejvyšších zemských úředníků spolu s přísedícími ztělesňovalo.¹⁷⁰ Individuální, restituční zájmy Adama z Drahonice byly v tomto smyslu až druhořadé, neboť jejich právní naplnění tvoří v očích soudu jen prostředek k naplnění vyššího obecného zájmu prostřednictvím exemplárního trestního řízení.¹⁷¹ Příznačné je, že oprávněnost povstání poddaných pak stavovský orgán coby procesně nepříslušnou a interní vrchnostenskou otázku nehodnotí vůbec. Dalibor či jeho řečník se tak nemohli hájit z morálních pozic poukazováním na protiprávnost Adamova „útisku“, ale paradoxně naopak popřením jakéhokoli spojení s povstáním. Obhajoba se (marně) snažila prokázat, že Dalibor neměl ani ponětí o tom, že propouštěcí list Adamův byl vynucený, tj. o poddanských poměrech na panství v ideálním případě vůbec nic nevěděl („jsa v Litoměřicích“) a v dobré víře

chetný účinek“, AČ XXI, s. 51).

169 kázeň = uložený trest, věznění (srv. 1511: „A jestli by se která strana nezachovala podle tohoto zřízení, tehdy v panské kázní seděti má“ (AČ XXVI, s. 213).

170 Že rozhodování soudců má politický, normativní rozměr a cíl, je zřejmé i z jeho personálního osazování. Důležitější nežli právnické vzdělání či praktická zběhllost přísedících v platné judikatuře byla znamenitost soudu jako celku, reprezentujícího co nejvěrněji (na rozdíl od dřívějších kmetských dob ovšem již nikoli regionálně) českou zemskou obec i její zájmy. To zdůrazňuje s trochou dalimilovského patriotismu i Všehrd ve své předmluvě: „Súdie se také sami sebú. Královskou milostí najprv a kmety, totižto pány a vladýkami k sídu volenými, ne doktory nebo jinými lidmi v práviech přespolních a cizích učenými, zemi české k jich obyčejóm málo nebo nic užitečnými.“ (CIB III/3, s. 6).

171 Tím spíše, když restituce faktická (zpětné obsazení tvrže povolanou krajskou hotovostí a Daliborovo vyhnání a uvěznění) v době konání procesu již cele naplněna byla.

přijal v člověčenství lidi, jež měl za právně propuštěné.¹⁷² Už z principu tak nemohl být mučedníkem poddaného lidu, do něhož byl pasován lidovou pověstí.

Dokonce i kdyby byla Daliborův postup vůči ploskovickému tyranovi skutečně vedla touha napravit křivdy páchané na sedlácích, což je ve světle jeho dřívějších majetkových rodinných sporů nepravděpodobné, popraven byl za to, že povstání poddaných vědomě zneužil k zabrání šlechtického majetku, a nikoli za jeho iniciaci či podporu.¹⁷³ Kdyby Adam měl důkazy či svědectví o tom, že Dalibor jeho poddané proti Adamově majetku i osobě účelově sám popouzel, jistě by tím neopomněl ve vlastním zájmu argumentovat. Z rozsudku je patrné, že materiálním jádrem byl „jen“ majetkový delikt (*„Statek jeho nepravě vzatý k sobě jest přijal a v tom statku byl a toho statku užíval“*).

Průvody obou stran, dochované ve stručné parafrázi písaře Mikuláše z Hořic, pak zčásti osvětlují časovou mezeru mezi násilným vyhnáním Adama z tvrze (léto 1496) a konáním zemského soudu (léto 1497 až jaro 1498). Ploskovický šlechtic byl zřejmě nucen se utéci na jiný svůj majetek a, nemaje vlastních prostředků ke zpětnému obsazení tvrze, sáhnout k úřední suplice. Od svých poddaných i jejich samozvaného pána si nechal odpomoci veřejnou mocí, v tomto případě snad krajskou hotovostí a asistencí litoměřických hejtmanů či přímo nadřízené instance nejvyššího purkrabího, nám známého Jana Jence.¹⁷⁴ Řízení podobného druhu bylo věcí týdnů a často

172 Přijetí poddaných i celé skupiny od jiné vrchnosti nebylo samo o sobě protiprávním či neobvyklým aktem, ale naopak nevyhnutelným institutem pozdně středověké společnosti: venkovan, jenž nehospodařil na svobodném zboží, musel pod nějakou vrchnost už jen z titulu tohoto věcného vztahu patřit. Přišlo to přirozené a automatické i ploskovickým vzbouřencům, kteří právě proto *„jsou se jemu [Daliborovi] i se zbožím tím poddali“*. K rutinnímu aktu slibu člověčenství novému pánovi ostatně došlo i poté, co (zástavní) ploskovické panství přešlo v roce 1514 od Adama na Zdeňka Lva z Rožmitálu. Nový vlastník k poddaným posílá svého zástupce s tím, že doufá, že mu *„slib učiníte a člověčenství, jakožto pánu svému, slíbíte, neb jemu sem poručil, aby na mém místě od vás ten slib přijal“* (AČ VII, s. 75).

173 Neúčinnost sebelépe motivovaného pokusu „zastat se“ poddaných právně náležejícím jiné vrchnosti - a zpětnou neplatnost takového kroku - ilustruje též ustanovení z počátku 90. let, převzaté do zemského zřízení v roce 1500: *„Nalezli vuobec za právo: ktož by čie dědiny držal, práva k nim nemaje, a propustil z toho zboží některé lidi z člověčenství, že to propuštění moci nemá. O tom rozsudek v bílých puohonných léta devadesátého prvného.“* (VZZ, s. 184, čl. 265).

174 Správní postup pro případ stíhání zločinců všech stavů, uteknuvších se do měst či tvrzí či zde přechovávaných (snad aplikovatelný i na případ svévolného obsazení cizí tvrze) stanovil, či spíše opětovně postuloval, zemský policejní řád přijatý na postním sněmu roku 1492; *„Item kdyžby se koli trefilo, ježtoby zhůbci a zločinci honěni byli a ujeli na který zámek, twrz, město neb městečko*

zahrnovalo, vedle exekutivní součinnosti hejtmanů, též ustavení zvláštní komise, examinaci obviněných, návrhy na smír mezi poddanými a vrchností apod. Hrdelní soud s Daliborem z Kozojed byl pravděpodobně veden na „šlechtické“ úrovni zemského soudu spíše jako okázalá, dramatická tečka na pozadí procesně separátního (byť co do povolaných svědectví či provedených výsledků snad propojeného) administrativního procesu se vzbouřenými poddanými; ten probíhal na „nižší“ úrovni purkrabského soudu či komise ustavené z jeho středu a o jeho přesném průběhu lze spekulovat spíše jen z podobných případů z druhé poloviny 16. století, o nichž se dochovaly záznamy.¹⁷⁵ Vladyka Dalibor byl v době jeho konání během roku 1497, jež mohlo tvořit jakousi přípravnou fázi procesu s ním samým, pravděpodobně již ve vazbě.

V precedentním verdiktu a kapitálním trestu pro Dalibora se odráží motivace zemského soudu, který není jen servisním orgánem, rozhodujícím spory mezi jednotlivými šlechtici, ale též zákonodárným sborem právně laických, ale přece sebevědomých a povolaných reprezentantů své doby. Kterí šlechtici měli v ortelu svůj hlas, není snadné beze zbytku určit. Účast členů soudu v lavicích byla teoreticky povinná, lépe řečeno neúčast podléhala povinnosti úřední omluvy, a chronická neúčast mohla vyústit ve ztrátu prestižního postu. Jednotliví soudci se ovšem mohli účastnit v různé dny a skutečnost, že nějaké jméno bylo intabulováno k datu zahájení soudu v suchých dnech, nemusí být důkazem toho, že jeho nositel byl v konkrétní etapu často dvoutýdenního jednání přítomen.¹⁷⁶ Tím spíše, že i paralelně

w tomto kráľowstwi, hned majú ti žádati kdo honí, aby jim wydáni byli. Pakliby jim jich wydati nechťeli, majú ti tu hned zuostati kdož honí, a swým hajtmanuom w krajích hned dáti znáti mají, a oni hned majú obeslati pány, rytířstwo a města, aby táhli a buď zámek, twrz neb město aby hned obehnali. A k tomu též hajtmané hned bez meškání aby to oznámili JMti; pakliby krále JMti w zemi nebylo, tehdy najvyššímu purkrabi Pražskému.“ (AČ V, s. 442)

175 Registra soudu nejvyššího purkrabství (včetně např. nálezových register, soupisu vězňů ve správě purkrabí Pražského hradu apod.) jsou v dostatečné míře dochovány teprve od poloviny 16. stol., viz D. Culková, *Nejvyšší purkrabství v Praze* (inventář), 1964, s. 21-336). Úlohu purkrabského soudu v otázce sporů mezi zprotivilými poddanými a vrchností na základě těchto materiálů stručně (a za pomoci dobově poplatné protifeudální rétoriky) ilustruje K. Malý, *K českému trestnímu právu 15.-16. století*, 1962, s. 27-33.

176 Tak tomu každopádně bylo ve druhé polovině 16. století, jak nejnověji analyzuje M. Starý, *Přední klenot zemský. Větší zemský soud království českého v době rudolfínské*, 2014, s. 124-129. Účast soudců byla tehdy překvapivě vysoká a pravidelně přesahovala 18 přítomných z 20 (jakkoli jde o počet intabulovaných soudců, ne nutně setrvalé přítomných). Pro období před požárem zemských desek ovšem neexistuje srovnatelně bohatý materiál, neboť zpětná potřeba rekon-

k 7. březnu 1498 svolaný zemský sněm trpěl citelnou absencí účastníků, zejména rytířstva, a jeho agenda byla dokonce zčásti přeložena na letniční termín.¹⁷⁷

Tribunál, před nímž proti sobě ve šrankách sálu Pražského hradu stáli Adam z Drahonice a Dalibor z Kozojed, holomkem eskortovaný z nedaleké hradební věže, tak nemá jisté složení.¹⁷⁸ Král Vladislav dlel v březnu na Budíně, jsa na trůně zastoupen nejvyšším purkrabím Janem z Janovic, úřední stálicí u dosavadních Daliborových procesů a snad i u správního procesu se vzbouřenými ploskovickými poddanými pod patronací purkrabského soudu. Ze 22 zbývajících nominálních členů soudu¹⁷⁹ lze s jistotou počítat jen se čtveřicí panských soudních úředníků, jejichž setrvalá účast bývala obligatorní: po výsostné pravici Janovicově to byl nejvyšší hofmistr Vilém z Pernštejna, po levici pak nejvyšší komorník Jindřich z Hradce, nejvyšší sudí Půta z Rýznberka a kancléř Jan ze Šelmberka.¹⁸⁰ Titíž se zúčastnili i loňského zasedání, kdy na pozadí ploskovických událostí a z obav před jejich opakováním přijali obecný nálezn. V Daliborově kauze tak měli jasno nejen co do potřebné judikatury, ale též z hlediska jejich společného strategického zájmu stavovského (stabilita a nedotknutelnost šlechtické majetkové držby bez ohledu na okamžité preference poddanstva či „neřízených střel“ z řad chtivých urozenců). U některých přisedících mohly hrát roli i osobní známosti či klientské vazby. To může

struovat soupisy přítomných členů soudu nebyla na rozdíl od meritorních deskových zápisů v trhových kvaternech nijak naléhavá. Prezenční listiny odrážely spíše maximální, nežli reálný počet účastníků, srv. např. Všehrd, kn. II, kap. 1, odst. 13: „*Pakli by potom [soudce] v druhý nebo třetí den přijel a do súdu sedl, má na své miesto připsán mezi jiné býtť*“ (CIB III/3, s. 36).

177 Delegáti města Budějovic píší v den zahájení sněmu 7.3. ne zcela bez ironického ostnu, že „*velmi málo z pánů rytířstva přijelo, rozmělujíce, že jim nic není dáno věděti, než toliko, že jest po městech provolanie se stalo, a že po biřici s sněmu nezdá se jim jíti*“ (AČ V, s. 484).

178 Účelem pokusu o personální rekonstrukci je naznačit, kteří ze šlechticů byli procesu s Daliborem nejspíše přítomni a mohli do rozhodování promítat jak předešlé zkušenosti s Daliborem (to platí pro velkou skupinu soudců), tak případné osobní známosti s protistranou (to se týká jen Půty z Rýznberka a Zdeňka z Rožmitálu, navíc jen v rovině spekulace na základě dokladů až z doby po konání soudu). Líčení dramaturgie soudního procesu či jeho atmosféry se vymyká zaměření této práce, navíc by se znamenalo jen jakousi uměleckou extrapolaci údajů z obecných, normativních dobových pramenů. O to se pokusil V. Šábl, *Daliborovy Kozojedy a hrad Dřevíč*, s. 26-31. Obsáhlá, živá a převážně na Všehrdových popisech založená poučená scénická rekonstrukce zasedání zemského soudu jagellonské doby (ovšem bez aplikace na „reálie“ Daliborova procesu) vyšla z pera J. Veselého, *Přelíčení před českým soudem zemským*, 1930, s. 9-22.

179 Bez nejvyššího písaře na tribuně, jenž se do počtu nezahrnoval, se jedná o šestici pánů sedících v čele z titulu úřadu či rodu (vládnoucí Rožmberk), a dále osmi přisedících v lavicích z každého stavu. Předpisem zasedání na zemském soudě se počíná Vladislavské zřízení zemské, znění je

být příklad Zdeňka Lva z Rožmitálu: v panské lavici se prokazatelně účastnil soudu v roce 1497 a snad si ani nyní nenechává ujít možnost na úkor Daliborův přispět k osobní i majetkové satisfakci Adama z Drahonic. Ten mu několik let nato - shodou náhod, pro politiku tak typickou - ploskovické panství odkazuje; poté, co v roce 1514 umírá, nejvyšší purkrabí Zdeněk, jeden z hlavních věřitelů samého krále, je skutečně získává spolu s jihočeskou rodovou vsí v Drahonicích i Adamovými pražskými nemovitostmi.¹⁸¹

4.3. Panství Ploskovice v době pohusitské

Následující text se ze všech pramenných zmínek o Ploskovicích omezuje na ty, jimiž lze alespoň zčásti poodhalit Daliborovu motivaci k převzetí panství a podmínky, za nichž k němu došlo.

Ves Ploskovice patřila od dob vlády knížete Soběslava II. johanitům velkorysou donací od Hroznaty z Peruce.¹⁸² Ti zde koncem století následujícího ustavují komendu (*domus*) v čele s komturem; ve výbavě je již opevněný objekt s poplužním dvorem, tedy přinejmenším zárodek budoucí tvrze. Rytíři osmihrotého kříže vlastní zboží až do roku 1545, ovšem od dob husitských válek a Zikmundova zastavení vsi Jakoubkovi z Vřesovic (popř. legalizace jeho uchvácení) v roce 1436 je zboží předmětem opakovaných zástav více držitelům.¹⁸³ Posledním z nich, známých před Adamem z Drahonic, je Jindřich z Rabštejna na Ploskovicích, doložený zde ještě

ovšem přejato z finální, kompromisní novelizace již v roce 1497, na postním soudě 1498 platné (AČ V, s. 474-475).

180 Aktuální obsazení úřadů přináší F. Palacký, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, 1941, s. 359-363. Ke jmenovité účasti osob na soudu v roce 1497 F. Palacký, *Dějiny V*, s. 229-230. Úlohy pána z Lipé, držitele dědičného postu nejvyššího maršálka, a zčásti i rožmberského seniora byly na soudě spíše titulární a ne vždy se manifestovaly jejich osobní účastí.

181 Viz AČ VII, s. 75. Zdeněk krátce poté, co v srpnu 1514 oznamuje Adamovu smrt svým služebníků (aby se jeho jménem správy pozůstalosti ujali), pobývá právě v jihočeské drahonicé tvrzi; domicil na jeho dopise ze 14. září 1514, viz AČ XII, s. 178).

182 Převod ex post potvrzuje listina knížete Bedřicha z roku 1188: "*Nobilis noster Groznata domui S. Johannis Baptistae (...) contulit. (...) Possessiones autem ejus, quas coram nobis nominavit et confirmavit, hae sunt: Swadou, Koaticici, Breznec, Zalezli, Pogorici, Tasovsko, Probostou, Ploskowici.*" (RBM I, s. 181).

183 Jejich soupis viz F. Zoubek, *Držitelé tvrze Ploskovic do roku 1540*, 1870, s. 385-386.

v roce 1477.¹⁸⁴ Zástavní tvrz má v roce 1483 svého purkrabího Jindřicha Loučku ze Zabrušan (ve službách neznámého držitele), jenž se každopádně zná s Daliborovým otcem Alšem.¹⁸⁵ Adam sám je ke tvrzi a panství doložen až v souvislosti s povstáním poddaných v roce 1498.

Jaký majetek a urbaniální platy spadaly pod Adamův zápis a tvořily tak dostatečné lákadlo pro Dalibora, lze odhadovat jen nepřímou z dokladů o Ploskovicích z doby dřívější a následné.¹⁸⁶ Posledním dochovaným výpisem o platech z Ploskovic z doby před berními rejstříky ze 16. a 17. století je protokol z vizitace komendy, jenž uvádí k roku 1373 roční příjem ve výši 110 kop k zajištění pěti laických rytířů a jednoho kněze - ve srovnání s pražskou 30hlavou komendou s příjmem 800 kop grošů. (Ploskovické zboží je, alespoň ve světle dokladů z přelomu 14. a 15. století, z hlediska pozemkové renty znamenitějším zbožím nežli Kozojedskými drženy dvůr v Mneteši se zapsaným platem „21 kop a tři groše“.¹⁸⁷ Pod komendu spadalo ještě okolo roku 1420 odhadem šest vsí z rozsahem bohatší původní donace a platila 13 hřiven královské berně; desetinu berního výměru pro pražské sídlo).¹⁸⁸ Zástava krále Zikmunda 16 let nato ve prospěch Jakoubka z Vřesovic uvádí napohled mimořádnou částku 5000 kop českých, ovšem protihodnotou je vedle Ploskovic dalších 13 církevních vsí včetně Chomutova a tamní komendy; navíc uvedenou souhrnnou sumu lze jen těžko, s ohledem na Lucemburkovu primární motivaci (pacifikace domácí šlechty), označit za tržní cenu poplatnou reálnému ekonomickému potenciálu statků.

184 AČ VI, s. 85-86. Tomu odporuje – časově, ne nutně věcně, údaj V. Sábla, že Adam získal Ploskovice dědictvím po svém otci (téhož jména) v roce 1475, srv. V. Sábl, *Daliborovy Kozojedy a hrad Dřevíč*, s. 24.

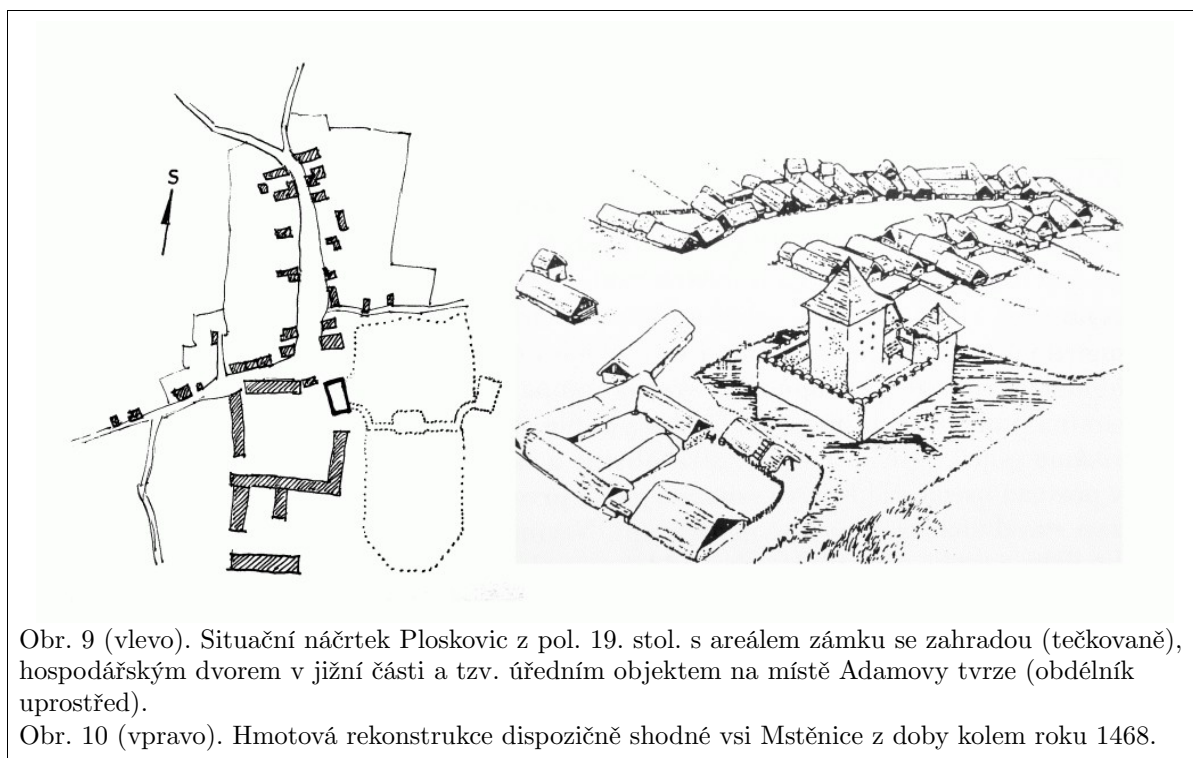
185 V onom roce pečeti jednu listinu spolu s Alšem z Kozojed. Viz kap. 4.

186 Vrchnostenské materiály o ekonomických parametrech panství Ploskovice (jak ve fondu *Velkostatek Ploskovice, Zahořany, Svádov*, SOA v Litoměřicích, tak ve fondu 1061/7 NA v Praze), a to včetně dokladů poddanských poměrů i vzpour, existují ve fragmentech až od konce 16. století s převážným těžištěm ve dvou století následujících. Nejstarší ocenění panství je datováno až k 50. letům 17. století.

187 Viz s. 27. Adam nedržel nutně všechna zboží řádového panství, což může pětinasobný rozdíl v nominálních platech samozřejmě zkreslit; ovšem rovněž Daliborův otec se o zápisnou Mneteš zřejmě dělil.

188 V. Novotný (ed.), *Inquisitio domorum hospitalis s. Johannis Hierosolymitani per Pragensem archidioecesim facta anno 1373*, 1900, s. 54-57. Tabulkový svod řádového majetku z oné doby spolu s přehledem vývoje vlastnictví ploskovické komendy přináší v dizertační práci M. Svoboda, *Majetek johanitského řádu v Čechách ve 12.-16. století*, 2006, s. 33-36, 90-94, 166-168.

Odhad účetní bonity Adamova ploskovského panství navíc zamlžuje skutečnost, že nemusel být zástavním pánem všeho zboží, jež pod johanitskou komendu spadalo. Přestože je během procesu s Daliborem nesporným legálním pánem tvrze, hned v srpnu následujícího roku dává z Budína král Vladislav Zdeňkovi ze Šternberka na Zbiroze výplatu „na tvrzi a vsi Ploskovicích s jejím příslušenstvím“ pod podmínkou, že vyplatí stávajícího držitele - tedy Adama, v listině nejmenovaného.¹⁸⁹ K tomu zjevně nedošlo (vladyka drží tvrz i v následujících letech), aktuální výkupní hodnotu Adamovy zástavy tak prameny nevyčíslily. Z těch se dochoval jen návrh zástavy „tvrze Ploskovic“ z roku 1539 na dobu deseti let za 4250 kop, ovšem rovněž podmíněný výplatou a neuskutečněný.¹⁹⁰

Na ploskovickém panství se na přelomu 15. a 16. století podniká ve víně, ovšem to nijak nevybočuje z dobového celého Litoměřicka a nečiní to Adamův majetek výjimečně lukrativnějším. Nástupnický držitel Ploskovic, Zdeněk Lev z Rožmitálu, nechává ve 20. letech 16. století s dojemnou, pedantskou péčí a starostlivostí pro místní víno opakovaně posílat až ze svého sídla v jihočeské Blatné. Důvodem však byly jeho osobní zásobovací potřeby spíše nežli zdar podnikatelského využití

189 Registra krále Vladislava II., in: *AC* VI, s. 578.

190 A. Sedláček, *Hrady XIV*, s. 377.

viničných tratí na jeho nové severočeské držbě.¹⁹¹ Z bohaté Rožmitálovky korespondence však lze vypožorovat, že již v roce 1514, tedy v roce Adamova úmrtí, byly Ploskovice (spolu s nedalekou Budyní) tvrzí dostatečně vybavenou když ne k setrvalému, tak alespoň k příležitostnému pobytu hodného nejvyššího purkrabího a hlavního králova věřitele: v rámci plánování složitého itineráře zde plánuje hostit nejvyššího písaře na jeho cestě za králem.¹⁹² Ze všech nepřímých indicií lze soudit, že Adamovo ploskovské panství bylo pro Dalibora z Kozojed ve srovnání s dvorem v Mneteši znatelným přilepšením. A to i když nepřisoudíme Rožmitálově neskrývané radosti, s níž děkuje Bohu za nabytí Adamova statku, o nic větší význam, než jaký si dopisní řečnická fráze zaslouží.¹⁹³

Konečně ani velikost, dispozici a přesnou polohu ploskovické tvrže z pozdně gotických dob vůči staršímu opevněnému dvoru z dob johanitů nelze s jistotou určit. Současná podoba zámku Ploskovice vděčí dvěma pozdějším stavebním fázím (1720-1730 a 1850-1854), jež na původní sídlo konstrukčně nenavazovaly. Středověká tvrz je lokalizována do západní části dnešního zámeckého areálu, kde byla v roce 1815, těsně před započatím krajinářských úprav původní barokní zahrady, cele stržena budova zvaná též jako „starý zámek“ a posléze nahrazena klasicistním hranolovým patrovým objektem. Tato tzv. úřední či hospodářská budova, dnes přiléhající k západnímu křídlu zámku, sloužila jako sídlo hospodářské správy ploskovického panství.¹⁹⁴

191 Ustaraný nejvyšší purkrabí v roce 1520 píše Petru z Rožmberka: „*Nebo chci po této neděli příští některý den na Ploskovice pro vína nová poslati, i chtěl bych při tom poslati vaše koně, a to, což oni nésti by měli, aby se to až na Ploskovice na voze vezlo, aby potom tím snáze odtud k vám na Krumlov dojíti mohli a to donéstí*“ (AČ VIII, s. 189). I s detailními instrukcemi pro ploskovického purkrabí si pak v roce 1526 neváhá dát práci: „*A kdyby se ta vína vezla, snad bude lépe, aby hned z Litoměřic k Budyni jeli, nežli by se u Růdnice přes vodu voziti měli*“ (AČ VIII, s. 314). Z kontextu je každopádně patrné, že objednává víno z celého Litoměřicka a ploskovický purkrabí plnil spíše úlohu Zdeňkova místního nákupčího agenta, nežli správce poddanských vinic.

192 AČ VII, s. 105.

193 V dopise svému strýci píše, že se mu statek Adamův „*jeho dániem dostal, z toho pánu Bohu všemohúcímu děkuji, že mi jeho milost svatá z své milosti ráčí mnohem více dávaťi, než-li sem toho na jeho milosti svaté zaskúžil, nebo mnohem jest hojnější milost božie než naše zaslouženie*.“ (AČ VII, s. 96).

194 Stručný souhrn změn v 19. století podává P. Macek, *Plány přestavby zámku v Ploskovicích*, in: Zprávy památkové péče, 5/2004, s. 415-418. Nejpodrobněji (a pro potřeby této práce nadbytečně) o historii areálu v období novověkých přestaveb pojednává P. Macek, P. Zahradník, *Ploskovice zámek. Stavebně-historický průzkum*, 1993, a P. Macek, P. Zahradník, *Ploskovice – hospodářský dvůr (o Litoměřice). Zkrácený stavebně-historický průzkum*, 1990.

Hrubý a velmi ilustrační náhled na podobu Ploskovic doby Daliborovy a prostorový vztah tvrze k poddanským selským usedlostem nabízí obr. 8 a 9. Vlevo je situační plánec Ploskovic, vpravo pak ideální rekonstrukce vsi Mstěnice na Třebíčsku podle archeologického průzkumu stavu ze 2. pol. 15. století. Obě vsi jsou si velmi podobné terénní polohou, přítomností tvrze v intravilánu, polohou a rozlohou hospodářského dvora i majetkovými poměry svých šlechtických držitelů.¹⁹⁵

4.4. Roboty Václava Adama z Drahonice

Skutečné poměry mezi vrchností a poddanými, rozsah mimourbářových povinností venkovanů, natožpak Adamův rozmar, s nímž by měl nad obyčej poplatný kraji a době utiskovat, dobové statistické prameny v míře dostatečné pro mikrohistorickou reflexi neodhalují. Mlčí o tom též Daliborův rozsudek; vladykova obhajoba spočívala v distancování se od povstání poddaných či povědomí o něm, a v takovém případě argumenty o nějakém Adamově útisku poddaných postrádaly účel. Tvrzení o dobrovolném, snad radostném poddaní se nové vrchnosti Daliborovi, jež by konkrétní špatné zkušenosti s vrchností starou implikovaly, zazní jen z úst beneficienta Dalibora (Adam je jako fakt nezpochybňuje, pouze apeluje na jejich protiprávnost).

Nepochybnou zůstává skutečnost, že k povstání obyvatel proti vrchnosti došlo; i v (neprokázaném) případě, že by je byl od počátku inicioval Dalibor za pomoci intrik či příslibů důvěřivým venkovanům, k vyvolání ozbrojeného povstání by jim bylo třeba reálného základu. Ať již Adamovo ekonomické vykořisťování, vrchnostenskou křivdu jiného druhu či „pouhé“ osobní spory.

Příznačné je, že do pojednání o Daliborovi samém stejně jako do pozdějších pověstí se téma nespravedlivých robot a útisku vkrádá až opožděně a bez zřejmé spojitosti s dobovými záznamy či svědectvími; spíše se jím reflektují zkušenosti s vrchnostenskými poměry v době pozdější.¹⁹⁶ Přece však bylo ploskovické povstání

195 Mstěnice zřejmě vypálila vojska Matyáše Korvína v roce 1468, což konzervovalo dobový stav pro průzkum, probíhající od 60. let 20. stol. Jeho výsledky v monografii V. Nekuda, *Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic*, 1985.

196 Dokonce motiv tesklivého vězně hrajícího na housle je v daliborských pověstech původnější než topos zastánce poddaného lidu; Žádné Adamovo trápení poddaných neuvádí ve svém vcelku střizlivém, soudnímu rozsudku věcně odpovídajícím záznamu ani Hájkova kronika (srv. *Hájek*,

od počátku s nespravedlivými robotami spojováno. Všehrdova zmínka o něm čerpá ze současných zpráv z doslechu, a reflektuje tak povědomí informovanějších kruhů o ploskovických událostech.¹⁹⁷ Autorovi slouží jako ilustrativní příklad praxe, kdy se při zápisu prodeje vsí do desek opomine soupis stávajících, historických (řeklo by se „spravedlivých“) robotních břemen a nabyvatel pak, puzen rozmarem i nutností současně, vymýšlí si roboty nové, nerozumné, přehnané.¹⁹⁸ Primárním nešvarem, nad nímž se právník v pasáži pohoršuje a jež ilustruje ploskovickou vzpourou, není nárůst feudálního útisku, nýbrž procedurální ledabylost při deskových zápisech; problém důvěrně znal ze své každodenní místopísařské praxe a profesně mu ležel na srdci zřejmě více než osudy poddaných na severočeských panstvích.¹⁹⁹

Nakolik bylo obětí administrativní nedbalosti též panství Ploskovice, v době pohusitské opakovaně zastavované a zpětně vykupované, není podstatné. Ostatně strukturálním problémem jagellonských Čech, na normativním právu zcela nezávislým a Kornelem nereflektovaným, je ztráta prestiže a rentiérských příjmů nižší šlechty a její průkopnické pokusy hojit se režijním podnikáním na dominikálu bez potřebného kapitálu, zato za pomoci nových robot (pro něž dříve nebylo potřeby ani uplatnění). To pravděpodobně stojí za povstáním poddaných proti moravskému rybníkáři Jiřímu Tunklovi z Brníčka z roku 1497, který se ploskovickému případu blíží nejen časově, ale svým průběhem.²⁰⁰ Adam z Drahonice, přestože původem

s. 944).

197 Citát je na s. 52.

198 Dotyčný citát z upravené verze IV. knihy, 16. odst. zní: „*Při tom tato se žádava děje druhdy, že prodávající jedni druhým vsi, robot ze jména v desky nekladú, a zvláště když jich od starodávna na lidech není, ani jich sobě skrze výminku v trhu pozostavují; avšak proto ti, ktož kúpie, robot žádných nekúpivše ani jich ve dskách majíce, na lidech robot žádají, a lidé chudí těžké a bezpravné roboty dělati a robotovati jim musí.*“ (CIB III/3, s. 168). Také dobový pojem *nespravedlivé roboty* je třeba v podobných situacích chápat především jako pojem právníkový, nikoli hodnotící: jde o roboty vymáhané bez právního nároku, nikoli (nutně) rozsahem nepřiměřené.

199 Ploskovické události původně chybně umístil, snad podle původu Adama z Drahonice, do prácheňského kraje a v konečné redakci *Knih* konkrétní zmínku o nich pak zcela vypustil. Přestože roboty a poddanský útisk Kornel pranýřuje i na jiných místech díla (srv. CIB III/3, s. 455), neopouští právní, normativní hledisko; nelze předpokládat, že by se jako měšťan v otázce aktuální poddanské situace vyznal.

200 Všehrd je uvádí ve dvojici spolu s ploskovickým případem. Stížnosti na navyšování robot zábřežským pánem vyvrcholily řadou útěků z gruntů; poddaných se chtěla, zřejmě z ekonomických důvodů jako Dalibor, ujmout královská Olomouc, ovšem mezitím došlo k ozbrojenému povstání, při němž byl zábřežský rybníkář smrtelně raněn. Případ popisuje J. Macek, *Jagellonský věk v českých zemích IV*, s. 161. Srv. též P. Čornej, *VDZKČ VI*, s. 564.

z rožmberských jižních Čech,²⁰¹ Srovnatelné podnikatelské aktivity náročné na lidské zdroje podle pramenných dokladů nevykazuje. Termín ploskovického povstání, tedy 13. července, nevylučuje, že ve hře mohl být i náhlý výbuch nespokojenosti poddaných v souvislosti s nějakou nárazovou robotou, zřejmě žňovou či senoseční.²⁰²

Jsouce zástavovány bývalému hejtmanovi Jakoubkovi z Vřesovic, získávají Ploskovice majestátem krále Zikmunda z roku 1437 do vínku osudové, prorocké, leč z hlediska právní vynutitelnosti značně těkavé věčné břemeno: „...lidí aby neobtěžovali mimo poplatky, ani nových mayt ani cla aby newyzdwihal, a nemá w zemi s toho búřiti, jakož list šíře svědčí“.²⁰³ Přání sudičky s císařskou korunou na hlavě se Adamovi z Drahonice ve světle dějin nepodaří naplnit. Nakolik je vinna jeho osobnost a charakter a nakolik souhra ekonomických a společenských determinant (a nakolik snad šálivost světla dějin), lze posoudit se srovnatelnou mírou opatrnosti jako u Dalibora z Kozojed. Také Václav Adam Ploskovský z Drahonice figuruje v úředních pramenech jako prchlivý a vcelku nevelkorysý, jde-li o majetek.

Rok po Daliborově popravě, stále drže Ploskovice, si od výrobce luků Václava kupuje dům v Praze na Hradčanském rynku.²⁰⁴ Šlo o prestižnější adresu, než představovaly nově založené parcely Židovské zahrady, kde dlel Dalibor; Ploskovický pán sousedil

201 Narodil se jako Václav otci Adamovi z Drahonice, jenž byl v 60. a 70. letech purkrabím v rožmberských službách, vlastnil několik vsí a svůj vladýcký původ (včetně erbu ve tvaru střely) odvozoval od Bavorů ze Strakonice. (*AČ VII*, s. 265-391 passim.). Sám se po otci nazýval Adamem. Příjmení Ploskovský užívá po přesídlení na Litoměřicko až do své smrti v roce 1514. V pramenech bývá, na rozdíl od Dalibora, označován též jako rytíř (*miles*). K rodové tvrzi Drahonice i genealogii rodu nejpodrobněji A. Sedláček, *Hrady VII*, s. 247-248. Kronikář Bartošek z Drahonice (c. 1380-1444), správně ovšem z Drahenic podle tvrze na jiném místě jižních Čech, není Adamovým příbuzným. Toponyma *Drahonice* a *Drahenice* mají podobný charakter a osudy jako *Konojedy* s *Kozojedy*. Také oba jihočeské domicily se užívaly vedle sebe, označující různé rody. Mezi účastníky války proti císaři Fridrichovi je tak jmenován jak Bušek z Drahonice pod helfenburskou hotovostí, tak Albrecht z Drahenic ze zvíkovské (B. Rynešová, J. Pelikán, edd., *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka IV.*, 1954, s. 350).

202 Kosení, sušení a rychlé uskladnění sena patřilo vedle žní mezi nejčastější případy využívání robotní práce (A. Míka, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*, s. 234). V obou případech šlo o nárazovou, krátkodobou a na počet rychlých rukou náročnou aktivitu, zásoby sena navíc potřeboval kvůli koním i zemědělsky zcela neaktivní šlechtic. S ohledem na klimatické podmínky kraje i korekci v důsledku opoždění juliánského kalendáře (na sv. Margaretu bylo ve Všehrdově době ve skutečnosti již o 10 dní blíže vegetačnímu podzimu) vycházejí na 13. červenec senoseč i žně.

203 Majestát krále Zikmunda, *AČ II*, s. 453.

mimo jiné s nejvyšším sudím Pūtou z Rýznberka, který v roce 1497-1498 Dalibora ve při s Adamem rozsuzoval.²⁰⁵ Na Hradčanech působí vlastně až do své smrti: v roce 1511 kupuje za devět míšenských kop zahradu u Špitálské brány na Novém Světě a i tento pozemek zdědí spolu s Drahonickou a Ploskovskou tvrzí a zřejmě i hradčanským domem v roce 1514 jeho patron Zdeněk Lev z Rožmitálu.²⁰⁶ V roce 1510 má Adam nejméně dva služebníky, Jana a Blažeje; naléhavě však do domu potřebuje nějaké peřiny, nádobí a ubrusy; půjčuje si je od zlatníka Křížka a nejenže je na výzvu nevrací, ale ještě si k němu přichází další pár povlečení i se služebníkem uzmut. Marné upomínky Křížkovy končí v roce 1510 žalobou o navrácení prádla u komorního soudu.²⁰⁷

Za Daliborem nezůstával Adam v otázce tahanic o svršky o nic pozadu, přestože byl patrně zámožnější než on. Komorní soud jej mimoto v roce 1508 odsoudil k úhradě 110 kop grošů, jež měl protiprávně zadržovat. Staroměstská rada neuznává v roce 1511 jeho nárok na sto kop a zásobu ovčí vlny, již vychtíval na svém jihočeském

204 Záznam z hradčanské městské knihy k r. 1499: „*Wenceslaus arcufex vendit famoso domino Wenceslao Adam de Drahonicz et in Ploskowitz*“ (V. V. Tomek, *Základy starého místopisu pražského III*, 1890, s. 134). Jedná se o dům č.p. 185d v sousedství hřbitova a kostela sv. Benedikta v uličce v jižní frontě rynku. Podle záznamu měl Adam dům ještě nejméně v roce 1502.

205 Záznam k r. 1487, č.p. 185: „*Blasius de Bruna vendit generoso domino Puothe de Ryzmbergk et in Swihow, supremo czudario regni Bohemiae*“ (tamtéž, s. 132). Dům je znám ještě v roce 1511 jako dům pánů Švihovských. Na lukrativní adrese se ve vlastnictví či nájmu různých domů mezi lety v dotčeném období vystřídali rytíř Albrecht Rendl z Oušavy či hofmistr a nejvyšší písař (tehdy ještě rytíř) Jan z Roupova. K místopisu a poloze jednotlivých domů též V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy VIII*, s. 14-15. Domy a dispozice parcel v této části náměstí vzaly za své za velkého požáru roku 1541, po němž byly nahrazeny palácovou výstavbou; jednotlivé domy tedy dnes nelze na místě identifikovat.

206 Parcela „*extra murum civitatis ac portam hospitalensem*“ je dodnes zahradou, dnes v areálu kapucínského kláštera ohraničeném ulicemi Kapucínská a Nový Svět. Nabytí Adamova pražského majetku Rožmitálem zaznamenaly hradčanské městské knihy v případě zahrady („*Zdenko Leo de Rozmital donat ortulum, qui erat olim domini Adae de Drahonicz...*“) i domu („*Zdenko de Rozmital et Blathna .. donat domum suam, acquisitam per devolutionem domini Wenceslai Adae de Drahonicz, militis...*“). Viz V. V. Tomek, *Základy starého místopisu pražského III*, s. 165, resp. 173.

207 Svědectví věřitelovy kuchařky: „...a on Jan, služebník páně Václavuov Ploskovského, z rozkázanie pána svého vzal dvě peřině a dva polštáře a dvě prostěradle a dvě podušky. Pak chodil Křížek zlatník ku panu V.P. do Rypského domu na hrad Pražský s dobrými lidmi, mluví s ním, aby šaty jeho zase mu vrátil, a von nechtěl. Křížek chtěl-li jest hosti chovati, musil jinde šatuov vypůjčovati a musil od nich platiti vod každého lože XII grošuov míšenských do téhodne.“ Na obranu Ploskovského u soudu zaznělo jen to, že povlečení takto uzmuté bylo beztak „nic dobrého, strhané“. (AČ XII, s. 244).

sousedu. Narozdíl od Dalibora, jehož historický obraz svévolné zacházení s poddanými nezahrnuje, Adamův poháněcí rejstřík u komorního soudu se pyšní hned trojicí zápisů. Žalobu z roku 1506 o deset kop kvůli prý svévolnému věznění jakési kmetičny z Umbrechtic Adam úspěšně odkloní prokázáním, že paní byla jen na dobrovolném výslechu. Tři roky nato ovšem, tentokrát dle soudu protiprávně, kvůli pokusu o krádež vězní na tvrzi v Drahonicích venkovana patřícího Píseckým.²⁰⁸

Konečně i v kuriózním případě z roku 1512 figuruje rodová jihočeská tvrz jako vězení. Adam zde držel svého poddaného, truhláře Stanislava, jemuž zadal vytáflování svého pokoje a prkna mu nakoupil, ale nedočkal se ani obkladů, ani prken, ani truhláře samého (ten utekl).²⁰⁹ Usnesení komorního soudu se nedochovalo, případ měl ovšem o půlroku dříve předejít. Truhlář byl zřejmě úspěšným či alespoň bohatým, snad svobodným řemeslníkem, a poddaným Adamovým se stal až poté, co byl (z neurčeného důvodu) ze svého domu krvavý v řetězech odveden pod most tvrze a Adam veřejně odpřisáhl, že jej dá stít či oběsit; po týdnu či dvou jej propustil, když se mu Stanislav dědičně poddal slibem člověčenství.²¹⁰

Vladyka se dopustil téhož přečinu, jehož byl před 16 lety obětí z rukou Dalibora z Kozojed; přivlastňoval si poddané, již mu nepatřili, za pomoci nátlaku a násilí. Adamovo jednání se ve světle soudních svědectví jeví jako nahodilý rozmar, přesto je lépe je chápat dobově podmíněně jako vcelku běžné zajišťování pracovní síly. O poddané, ponejvíce řemeslné či usedlé na gruntu, se přetahovali jednotliví šlechtici jak mezi sebou, tak s městy, která vesničany setrvale přitahovala jako magnet. Se slibem člověčenství, v době pohusitské dobrovolným a ritualizovaným institutem

208 Zápisy z register komorního soudu jsou popořadě v *AČ XIII*, s. 143, 127-128, 190-191. Rozhodnutí staroměstských konšelů viz *AČ XXVI*, s. 163.

209 *AČ XIX*, s. 170-171.

210 Adama neobměkčilo ani nabídky kaucí a přimluva Linharta Švába, který byl v dotýcném okamžiku v truhlářově domě, kde stonal na franskou nemoc (tehdy velmi módní syfilidu). Jeho svědectví: „*Potom viděl jsem, že vedli Stanislava truhláře na řetěze před panem Adamem krvavého na tvrz Drahonice. Tu jest ho on pan Adam kázal vsaditi. Potom žena jeho Stanislavova přišla k mně, abych ho vyručil. A já jsem ku panu Adamovi šel sám třetí, prosil sem za něho. Ale on pan Adam nechťel jest ho vydati na rukojmíe žádné, leč by mu slíbil svou čest, víru, že jeho bude do smrti. A on musil mu slíbiti.*“ (*AČ XIX*, s. 118-119).

věcně navázaným v první řadě na držení a obhospodařování vrchnostenské půdy, pak vlastníci pozemků zacházeli z pozice síly.²¹¹

Aniž by bylo namístě dělat z Adama z Drahonice oběť systému, navzdory pestré soudní statistice nešlo o počínání ve své době nijak mimořádné. Až potud tak snesou vladykové Adam a Dalibor srovnání; není ani nutné Dalibora exkullovat jen proto, že zatímco z úředních pramenů vychází jako lakomý hrdil ve shodě s každým druhým vladykou v oné době, v otázce útisku poddaných a navyšování robot mu majetkoprávní spor s Adamem náhodou přisoudil místo z pohledu prostého obyvatele čestnější.²¹² K soudu, a tedy do pramenů se ostatně dostává jen menšina každodenních tahanic, zatímco mimořádné tresty (přesahující pouhé peněžní restituce a pokuty) si vynutily jen ty přečiny, které shodou okolností překročily mez vnitrostavovské „šedé zóny“ tolerance.²¹³ Dalibor přišel o hlavu nikoli za přetahování poddaných, jež bylo denním chlebem, ale protože zpochybnil princip apriorní nedotknutelnosti vrchnostenského majetku, na níž byl společenský systém založen.

211 Zemský soud musí v roce 1517 konstatovat, že „člověčenství, ktož by komu slíbil nedobrovolně, nemá to moci žádné“ (AČ XIX, s. 492). Jako v jiných dobových případech (např. opakovaných zákazech držení zbraní) opakovaná deklarace normy implikuje, že se norma v první řadě nedodrhuje. Je dochováno mnoho případů dokonce hromadného vynucování slibů, např. v roce 1494 v Hradištku („tehda nás přitiskli mocí“, AČ XIX, s. 266-268). K vývoji člověčenství jako vztahu i pojmu a ke strukturálním příčinám vrchnostenských snah udržovat si poddané za každou cenu přehledně a nejnověji J. Čechura, *České země v letech 1437-1526*, 2. díl, 2012, s. 281-289.

212 Pokusy o „medailonek“ by navíc skončily podobně nelichotivě u většiny šlechticů Adamova či Daliborova společenského postavení, neboť tyto veřejně nevýznamné osoby prameny zaznamenaly právě jen epizodními a selektivními zmínkami o jejich soudních případech.

213 Na pomezí zjevné ilegality (šlo o vypovězení a zradu zemského míru) a jakési stavovské „šedé zóny“ (šlo o tradiční mimosoudní nápravu ekonomických sporů mezi šlechtici) se pohyboval též institut opovědnictví. Stavovské kolegiální hledisko zde mívalo leckdy navrch nad touhou podřídit všechny oblasti života formalizovaným právním procesům. O tenké hranici mezi (pololegálními) odpovědníky a (ilegálními) loupežníky a žhářství a násilí na poddaných coby pouhým doprovodným jevem majetkových sporů viz např. J. Macek, *Jagellonský věk v českých zemích II*, s. 102-105, 107.

5. Posmrtný osud Daliborův

5.1. Reflexe v novověkém právu: trestání poddaných Daliborem

Dalibor do osudů prostého lidu posmrtně poprvé vstupuje, ač posmrtně a nechtě, v roli přesně opačné, než jakou mu později přisoudí pověst zastánce lidu; svým přecinem inspiruje nejen vznik právní normy, jehož se v budoucnosti bude užívat i k trestání poddaných, ale svým jménem nevědomky zaštití i její název.

Stětí vladyky z Kozojed bylo zamýšleno především jako exemplární výstraha tuzemské vrchnosti, aby se ve svých aspiracích a plánech v budoucnu vyvarovala napodobování Daliborem patentované taktiky a neosvojovala si majetek cizí vrchnosti využíváním či jitřením nespokojenosti jeho poddaných. S mlčením narativních, městských pramenů ožívají dokumenty normativní, stavovské provenience. Přestože má obecný nálezkem zemského soudu z léta 1497 (viz s. 53 a pozn. 147) s kazuistikou ploskovických událostí jen věcnou, nikoli procesní a formální souvislost, v judikatuře je neformálně pokřtěn jako tzv. *Daliborův nálezk*; v následných rekodifikacích se postupně doplňoval a terminologicky upřesňoval podle aktuálních zkušeností s poddanskými vzpourami, jejichž počet a intenzita v průběhu 16. a 17. století spíše narůstaly.

Ustanovení převzala již rok po Daliborově popravě kodifikační komise 11 pánů a 6 rytířů do návrhu nového zemského zřízení. Jen s drobnými, výlučně stylistickými úpravami bylo přijato na sněmu v říjnu 1499 i v listopadu téhož roku v Prešpurku a konečně schválením na sněmu v postních dnech roku 1500 bylo zahrnuto do *Vladislavského zřízení zemského*.²¹⁴ Prvním krokem, jímž Dalibor vkročil do historie, byla

²¹⁴ Sněmovní usnesení z r. 1499 viz *AC V*, s. 514, totožné s pasáží v tzv. Zůstání prešpurském. Finální podoba ve *VZZ* má následující znění: „Nalezli za právo: kdyžby se lidé poddaní pánu svému zprotivili, a statek jemu odjali, a ktožbykoli ty lidi v uobranu přijal a statek tak odjatý k sobě přijal a jej sobě osoboval, věda o tom: takový by učinil nešlechtně, neprávě, proti právu, a proti králi JMti hrdlo propadl jest, a statek ten odjatý má zase navrácen býti, komuž jest byl odjat. Jakož nálezk o tom v prvních Václava Hyndráka. E. 5“. Viz *VZZ*, s. 224; V tomto nejnovějším kritickém vydání (2007) s konsolidovaným článkováním se jedná o čl. 435, fol. O. 5r. Starší edice *VZZ* znění uvádějí pod čl. 415, viz *AC V*, s. 194.

tedy po něm pojmenovaná trestněprávní norma, schválená ústavodárci ještě v době, kteří měli vladyku a jeho proces v osobní, živé paměti.

Další úpravy *Daliborova nálezu* (VZZ nezakládalo svou vlastní výlučnost a nalézání práva nezakazovalo) probíhají už pod patronací a podle přání mladší stavovské generace. Ve zřízení z roku 1549, čl. V.1., je dosavadní jádro článku - kriminalizujícího výlučně uzurpaci statku a poddanstva jiným šlechticem – podstatně doplněno. Na hrdle je nově krácen i ten (osobně svobodný člověk), kdo se poddaných zastává a pomáhá jim. Nově a výslovně se kriminalizace dočkají též poddaní, pokud se pánu *zprotiví* (ve smyslu ploskovické vzpoury, tj. se zábořem jeho majetku) či se jen *vyzdvihnou* (páchají škody, odpírají své povinnosti apod.).²¹⁵ Taxativní zahrnutí poddaných do nálezu, dosud výsostně upravujícího mezivrchnostenské spory, je nepřilíš systematické; nepřímě hovoří o potřebě stavů deklarovat trestnost i méně závažných přečinů usedlých, mezi něž při širší interpretaci spadají např. poddanské stížnosti na vrchnost. Nemohl být vyloučen ani postih „zastánců“ těchto poddaných, dokonce včetně právních zástupců či řečníků.²¹⁶

Usnesení beze změny přejímá soupis zřízení zemských z r. 1564.²¹⁷ V *Obnoveném zřízení zemském* z r. 1627 nalezneme pod čl. S.13 Daliborův nález rovněž, a to ve slovně rozšířené, ovšem věcně shodné podobě. Trest urozcení za zmocnění se statku je rozšířen o propadnutí majetku (po kompenzaci poškozeného) a v širší míře postiženo angažmá ve sporech na straně poddaných. Původní, „daliborovský“ paragraf je

215 "Item, když by se lidé poddaní pánu svému zprotivili a statek jemu odjali v mírné a pokojné zemi, buďte ti lidé dědiční, neb zápisní, a zástavní, by pak jemu statku neodjali, než jakž koli se proti pánu svému vyzdvihli, chtějí jemu škodu neb nětco zle učiniti: takoví aby byli podlé jich zaslaužení (jak by uznáno bylo) skutečně trestáni, i s tím, kdož by jim k tomu radil a při od nich vedl. A kdož by koli ty lidi v obranu přijal, a k nim přistaupil, a je zastával, nebo pomáhal, nebo s nimi vojensky proti pánuom jich táhl, anebo jaký toho puvod byl, anebo statek odjatý aby k sobě přijal a jej sobě osoboval (věda o tom): ten a takový by učinil nešlechtně a neprávě proti své cti, proti právu, a proti králi JMti hrdlo propadl jest; a statek ten zase odjatý má navrácen býti tomu, komuž byl odjat.“ (CIB IV/1, s. 410; podstatné změny vůči VZZ zvýrazněny podtržením).

216 Takto široce (poplatně tezi o zostřování feudálního útlaču zneužíváním právní i fyzické nadvlády vrchnosti) interpretuje aplikaci normy v praxi na příkladech několika dobových kauz K. Malý, *Trestní právo v Čechách 15. a 16. století*, 1979, s. 150-152. Autor ovšem shrnuje, že i vůči poddaným plnil Daliborův nález spíše zastrašovací roli, neboť cílem šlechty nebyly drakonické tresty, ale ekonomická výtěžnost gruntů. Svou roli jistě sehrávala i obecně nízká vynutitelnost práva ze strany vrchnosti, neexistence úřední evidence obyvatel apod. 102, 122

217 Viz CIB IV/1, s. 598 (zde jako čl. K.52).

nyní odsunut až za chronologicky novější protipoddanskou pasáž, jež v judikatuře zřejmě nabývá na významu; dokumentuje to ostatně souhrnný titul celého ustanovení „*O zprotivilých lidech poddaných*“.²¹⁸

Klíčový právní titul pro trestní postih neposlušných poddaných, na něž se jmenovitě odvolávají robotní patenty ještě na počátku 18. století²¹⁹ a jehož platnost se začíná drobit až 300 let po Daliborově popravě, tak vznikl v přímém důsledku Kozojedovy zjištěné uzurpace ploskovického statku. Pověst o rytíři Daliborovi, chrabrém zastánci a mučedníku prostého lidu, vznikala na pozadí praxe, kdy leckterý bouřivší se poddaný byl vězněn v Daliborce a vyšetřován podle „Daliborova“ nálezu.²²⁰ Projekce nadějí a tužeb prostého lidu do mýtického zachránce byly v případě Dalibora v dobové historické realitě zakotveny stejně málo jako u mýtů o dobrotivém králi, obklopeném zlými úředníky a našeptávači. Vladykova „péče“ o blaho Adamových poddaných, i kdyby se bývala zdařila, znamenala v nejlepším případě vítaný vedlejší produkt soukromých majetkových ambicí. Od legendistického pojetí Dalibora, pod jehož ochranná křídla se utlačovaný lid v naději lepších zítřků uchýlil, ale jemuž křídla přistříhl pomstychtivý Adam ve shodě se stavovským soudem, myslícím jen na své zájmy, se vine napříč novověkými dějinami motiv otcovského pečovatele a dobrého šlechtice, který vyvrcholí v podobě mýtického pojetí „selského císaře“ Josefa II.; ten

218 V německém originále nese čl. S.13 úplnější název „*Von Widerwerttigen und Rebellischen Unterthanen*“. Překlad do dobové češtiny, r. 1627 neautorizovaný, zní: „*Kteržby se lidé poddaní, buďto dědiční, zástavní neb zápisní, pánu svému, chtějí jemu něčto zlého aneb jakaužkoli škodu učiniti, pozdvihli a zprotivili, a nadto všecken statek jemu odňali aneb zlaupili a vyplundrovali: takoví podle zaslaužení a provinění svého i s těmi, kteržby jim skutkem a radau k tomu nápomocni byli a s nimi srozumění měli, anebo věci jejich se ujali, skutečně trestání býti mají. Také jestližeby kdo takové poddané v ochranu přijal, k nim přistaupil a je zastával a posazoval, nebo s nimi poddanými vojensky proti pánům jich táhl, a buďto tím a takovým neb jiným způsobem jim k pozdvížení pomáhal a původem byl, anebo statek pánu odjatý k sobě přijal a jej sobě osoboval: ten Nám nebo budaucím králům a dědicům tohoto království statek svůj i hrdlo propadne. (...)*“ (E. Jireček, ed., *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království českého*, Praha: F. Tempský, 1888, s. 524-526).

219 Patent z r. 1717 stanoví, že „*srocení a puntování poddaných obcí a sedlákův v Obnoveným Zřízení našem Zemským pod lit. S. 13 vysoce zapověděné jsou*“ (AČ XXIV, s. 92). Obdobná pasáž z r. 1738 viz AČ XXIV. s. 178.

220 Nejvýstižnějším ilustračním příkladem je záznam z registrů zapsání vězňů při soudu nejv. purkrabství (1569-1634): „*...jakoto odbojníci práva, tu kdež sou nadepsaní lidé poddaní po listech obranních urozené paní, paní Grizeldě Švarcemberkové z Lobkovic slibovati člověčenství nechtěli, do vězení Daliborky dodáni a dání byli a podle zřízení zemského pro takový odboj právu učiněný i hrdlo propadli.*“ (Registr zapsání vězňův, č. 638, sg. Z 17, fol. C 9. Další dva příklady uvádí

se měl také marně snažit osvobodit venkovský lid od útisku špatných úředníků.²²¹ Ostatně nesporné zásluhy tohoto panovníka o tzv. prostý lid, motivací autentičtější než ty Daliborovy, vyvolala v prvé řadě pragmatická hlediska ekonomická. Přízdobu pečujícího a láskyplného pána dodala oběma osobnostem až tradice.

5.2. Reflexe v novověké historiografii: Dalibor pokušitel lidu

Je příznačné, že pověsti o hudci Daliborovi a zástupech Pražanů, kteří se pilně v dojatých houfcích seskupovali pod věžňovou celou, postrádají opěrného bodu v dobové pražské analistice. Texty *Starých letopisů českých* patřičné časové vrstvy pražskou popravu zcela pomíjejí. Podle nich soudě, Pražané žili na jaře 1498 především pikantní travičskou aférou, v jejíž souvislosti byla 25. května (pouhé dva dny po florentské incineraci trojice dominikánů v čele se Savonarolou) upálena trojice manželek význačných měšťanů spolu se židovkou, jež jim měla smrtelné jedy míchat.²²² Událost měla bezprostřední dopad na rodiny jak obětí, tak torturou vyšetřovaných podezřelých a pro analistu městské provenience měla nepoměrně vyšší zpravodajskou hodnotu nežli odtažitý vrchnostenský spor o severočeskou tvrz. Ani stětí v areálu Pražského hradu zřejmě neslibovalo takový spektakl jako planoucí hranice. Travičská aféra zastínila Daliborův proces také ve vzdělaném prostředí pražské univerzity; děkan artistické fakulty Jan z Knína zaznamenává do pamětní knihy k roku 1498 vedle zpráv o bakalariátech v rubrice *multa varie mirabiliaque* právě pouze upálení čtveřice žen, jež „otrávily bezpočet lidí obojího pohlaví“. O Kozojedského popravě neztratí budoucí nejmocnější muž Prahy půl slova.²²³

V. Schulz, *Soupis register nejvyššího purkrabství pražského*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906, s. 67-68.

221 Vnímání Josefa II. mezi selským lidem včetně dobové legendistiky či tzv. *Modlitby císaře Josefa II.* stručně shrnuje M.Hroch, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha: Mladá fronta, 1999, s. 36-39.

222 Viz *SLČ*, 1941, s. 216 (text G-M). Zpráva o travičkách činí jediný záznam k roku 1498 rovněž v textu *Sa*, Palackému nedostupném (rukopis Knihovny národního muzea v Praze, sg. V E 43, fol. 113v, dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NMP___V_E_43_____1MCZ1E1-cs>).

223 "Venena etenim in quibusdam pulveribus procurantes, innumeros homines utriusque sexus intoxicarunt" (A. Dittrich et al., edd., *Liber decanorum facultatis philosophicae universitatis pragensis, ab anno Christi 1367. usque ad annum 1585, pars I.* Pragae: J. N. Jeřábek, 1830, s. 183-184). Děkan Jan z Knína je (tehdy již jako erbovník Jan Pašek z Vratu) vůdčí osobností pražského převratu z roku 1524; v té době je oportunním politickým spojencem Zdeňka Lva z Rožmitálu a

Pražskými travičkami otevírá trojici záznamů k roku 1498 i Václav Hájek z Libočan, pokračuje ovšem stručným souhrnem ploskovických událostí a Daliborovy popravy (8 řádků oproti 13 řádkům o upálení manželek). Jelikož *Kronika česká* nabývá výběrem témat ve svých pozdějších kapitolách spíše charakteru kroniky městské a autor v Praze ve 20. a 30. letech působil, pravděpodobně použil informace, stále tradované v pražském prostředí.²²⁴

Pasáž z původního vydání je cele přetištěna na v tabulce 3 na str. 80, jež shrnuje všechny zmínky daliborské látky v historiografii 16.-18. století.²²⁵ Srovnáním Hájkovy pasáže se zněním rozsudku z roku 1498 (s. 58) jednoznačně plyne, že pokud měl Hájek Hindrákův deskový zápis k dispozici, nevypomohl si jím ani jazykovými obraty, ani obsahem: pomíjí skutečnou podstatu Daliborova zločinu (uchvácení majetku) a procesně klíčové zmínky o „dobrovolnosti“ smlovy Adama s poddanými, zato viní Dalibora z pozdvihování poddaných, o čemž verdikt ani obžaloba nehovoří. Též doplňuje zbrusu nové informace o odvetné záchranné akci „měšťanů“ (sic) z Litoměřic a o věznění ve věži Daliborce, svou povahou spíše nálezky pražské a dodatečné, nikoli dobové úřední.²²⁶ Především pak udává k letopočtu 1498 nejen stětí, ale i povstání samé, k němuž ovšem došlo již roku 1496: zřejmě vzal za bernou minci datum dostavby Daliborky (1497) a toto datum celému řetězci událostí včetně vladykova zatčení a procesu předradil. Za zmínku stojí, že očividně neměl k dispozici jiné úřední doklady než ty, jež se podařilo po požáru roku 1541 podařilo rekonstruovat i do současných dob. Pasáž o Daliborovi neuvádějí žádné texty prvních čtyř dekad 16. stol. (Bartoš, Brikcí, Bílejovský apod.), Hájek se nemohl inspirovat ani jimi.²²⁷

odkazuje mu dokonce část svého majetku, stejně jako Daliborův protivník Adam z Drahonice. Viz J. Macek, *Jagellonský věk v českých zemích III*, s. 102-106.

224 K tomu blíže J. Pešek – B. Zylinský, Vztah k městům a problematika pražských dějin doby jagellonské v Kronice české Václava Hájka z Libočan, in: *Pražský sborník historický*, č. XVI, Praha, Panorama: 1983, s. 72.

225 Humanističtí a barokní autoři historických a vlastivědných souhrnů, v tabulce neuvedení (namátkou Jan Dubravius, Prokop Lupáč, Pavel Stránský, Pavel Skála aj.) téma vůbec nezmiňují. Podání tématu v pozdější odborné historiografii pro srovnání ilustrují i dotyčné pasáže ze syntéz F. Palackého a P. Čorneje.

226 Název *Daliborka* nepochází z doby Daliborova věznění, ale zřejmě až ze 20. let; právě v období Hájkova pražského působení se jako široce známé a užívané jméno etabluje.

227 Z Hájkova seznamu zdrojů plyne, že měl úctyhodný přístup k většině tehdejší historiografické produkce, dokonce včetně několika jmen dnes nepovědomých, resp. smyšlených (viz *Hájek*, s. 30). Jako zdroj uvádí jmenovitě i „konkurenční“ utrakvistický Kuthenův opus (vyd. 1539), ani ten se

Sestavoval-li Hájek zprávu o Daliborovi z dobové, spíše pamětnické tradice, do hry mohly vstupovat osobní známosti a vztahy. Hájkovy kořeny v Libočanech na Žatecku ani jeho post utrakovistického faráře u Budyně nad Ohří pod Háznoburským patronátem (kde působil Daliborův otec Aleš) nemusely hrát v orientaci v ploskovické aféře podstatnou roli. Spíše se nabízí kronikářova známost se Zdeňkem Lvem z Rožmitálu, díky jehož přízni získal ve 20. letech lukrativní farářský post v Rožmitálu pod Třemšínem a snad i děkanát na Karlštejně.²²⁸ Lvovým chráněncem byl deset let před Hájkem také Adam z Drahonice, jehož punc oběti Daliborova bezpráví tak neměl kronikář důvod ani chuť zpochybňovat. Proto snad jako příčinu povstání, bez opory úředních pramenů, jednoznačně udává Daliborovy aktivistické intriky, zatímco Adamovo navyšování poddanských robot, doložené už Všehrdem, nezmiňuje vůbec. Přesná formulace v Hájkově kronice má vzhledem k mimořádné popularitě díla klíčový význam. Odstavec založil faktografické pozadí k pozdější pověsti na staletí dopředu; až do osvětských, Dobnerových dob má Hájkův text, ať v originální či německé verzi, kanonický charakter i pro dějepisce a autory vlastních děl.

Pasáž o ploskovických událostech přebírá slovo od slova křižovník Jan František Beckovský ve své *Poselkyni příběhův českých* ještě v roce 1700 (v tab. 3 vyznačeno podtržením). Za tuto pasáž autor nově připojuje monotematickou doušku o Daliborově vězeňské nouzi, hře na housle a z toho vzniklém přísloví. Témata nepřevzatá z Hájka kronikář čerpá vedle dalších 46 uvedených zdrojů ponejvíce z Pešinova *Mars Moravicus* a z Balbína.²²⁹ Vskutku jediným známým dílem s dostatečným kulturním dosahem, jež v dlouhé 160leté proluce mezi Hájkem a Beckovským daliborskou látku zmiňuje, je právě Balbínovo *Epitome rerum bohemicarum* (vyd. 1677). Krátkou zmínku o Daliborovi a Adamovi – patrně zhuťnou verzi obsahem odpovídající Hájkově zprávě, byť Balbín uvádí jako zdroj Hindrákův deskový zápis – doplňuje

o Daliborovi nezmiňuje (viz M. Kuthen, *Kronika o založení země české*, 1817, s. 522-537).

228 Uváděná biografická data o Hájkovi převzata z předmluvy ke kritické edici kroniky: V. Flajšhans, ed., *Václava Hájka z Libočan Kronika česká, I. díl*, 1918, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha, s. II-VII.

229 Beckovský přejímá od Hájka s nadsázkou téměř polovinu textu; doslovný textový překryv je ovšem pravidlem v první třetině kroniky přibližně do 13. stol., zatímco v kapitolách závěrečných (včetně té s Daliborem) je velmi vzácný a zdejší „rozepsání“ jsou inspirována převážně právě Balbínem a Pešinou. K textové komparaci Hájka s Beckovským a zdrojům druhého jmenovaného blíže A. Truhlář, *J. F. Beckovského Poselkyně starých příběhův českých*, 1. díl, in: Sborník historický, 2, 1884, s. 289-294.

mnohem delší komentář o tom, která „mezi Čechy zrozené přísloví“ (*apud Bohemos nata paroemia*) o Daliborově nouzi vzalo svůj původ. Jde o první známé historiografické dílo, jež do soudničkové zprávy o vladyckém uzurpátorovi přimíchává zcela nový „lidský“ obsah, z hlediska mýtotočného mnohem zásadnější a vzniklý slovesnou tradicí zřejmě zcela mimo historiografické okruhy.²³⁰ Beckovského pojednání o kozojedském Paganinim není přesným překladem Balbína, ale obsahem a vypravěčsky, včetně vsuvky v závorkách, se s ním kryje (dotyčné pasáže jsou v tab. 3 označeny hvězdičkou).²³¹

Od Hájka se odpoutává až obsahově novátorská pasáž Františka Pubičky. Předchůdce Palackého v roli stavovského historiografa uvádí ve své *Chronologische Geschichte Böhmens* (vyd. 1798) dopřává čtenáři luxus hned dvou pramenných odkazů, jež ovšem žádný nový pohled neumožňují.²³² Dodatek o „hojných almužnách“ a houslistovi samoukovi není ve srovnání s Balbínovou verzí ničím novým (naopak vynechává zmínku o přísloví); zato ploskovické události a Daliborova vina, pasáže Balbínem a Beckovským dosti fádne přebrané od Hájka, získávají v Pubičkově podání nový, se zněním rozsudku nesouhlasný rozměr. Dalibor povstání poddaných inicioval a poté z Adama lstivě a sám, nikoli poddaní, „dobrovolné“ uznání *fait accompli* vymámil. Za zmínku stojí, že Pubička je první z autorů, kdo namísto dosavadního „nějakého Dalibora“ řádně uvádí popraveného přídomek (jakkoli v přesmyknuté podobě *Kogozed*).

V Pubičkově díle, bohatém rozsahem i pramennou základnou, ovšem měřítky dobové osvícenecké dějepisné „vědy“ a kritické interpretace poněkud zastaralým, dosáhlo navrstvování daliborské látky v žánru seriózní historiografie svého vrcholu. Pozdější syntézy se již drží při zemi ve faktografickém rozsahu původního rozsudku z března

230 Je tedy vhodné korigovat široce opakované tvrzení, že s příslovím o Daliborově nouzi přichází jako první z kronikářů teprve Beckovský; naposled v J. Francek, 24. 10. 1517. *Svatováclavská smlouva*, Praha: havran, 2006, s. 18. *Poselkyně* je prvním dílem českojazyčným.

231 Balbín se s Beckovským kryjí rovněž ve výběru tří záznamů k roku 1498 a vedle Dalibora a – pro historiografii patrně již nepostradatelných – pražských traviček shodně referují také o nepotivém mincmistru Alexandrovi, jež Hájek nezmiňuje (*B. Balbín*, s. 568, *J. F. Beckovský*, s. 972).

232 Vedle Balbínova *Epitome* je to „Ms. Ambras. primo Andreae E. 5.“, což je s největší pravděpodobností talmberský rukopis, tehdy uložený v ambraské sbírce v Rakousích. První Ondřejův trhový kvatern je ovšem z let 1477–1481 a informace o Daliborovi neobsahuje, na rozdíl od sešitu E.5 prvních Hindrákových. Není ostatně důvodu předpokládat, že by Pubička užil jiného deskového zdroje nežli Balbín.

1498; Palackého pasáž (v tab. 3) ze soudního zápisu zjevně přejímá i dobové ustálené slovní obraty, ve století páry lexikálně zastaralé („...zápisem slavným a slibem na čest a víru propustil je z moci své a zavázal se nevésti nářku proti nim“), a s výjimkou zmínky o zranění Adamově a litoměřické hotovosti z něho nevybočuje ani obsahově. Této linie, bez zásadních stylistických a obsahových změn i bez zásadního prohloubení faktografie či pramenné základny, se historiografie – nikoli ovšem beletrie – setrvačně drží až do 21. století.

Podstatné ovšem je, že do 19. století, kdy tuzemská kultura příkladně rozkvétá bohatou škálou žánrů, reflektujících mýtus o rytířském mučedníkovi prostého lidu, vstupuje Dalibor „kronikářský“ ve zcela protichůdné roli lstivého prospěcháře, který svým sobeckým konáním nepřinesl ploskovickým sedlákům spásu, ale hněv a pomstu zastánců práva. Vladyka si tyto dvě tváře, žádnou z nich cele spravedlivou a každou obrácenou k jinému publiku, posmrtně zachovává dodnes. Vstříc publiku uměleckému pak nasazuje nasazuje ještě tvář třetí – tesklivého hudece, toužícího po lásce a svobodě.

Tabulka 3 – Kronikářské prameny zmiňující daliborskou látku	
1541 V. Hájek z Libočan <i>Kronika česká</i> s. 952	Roku toho také: V kraji Litoměřickém zprotivili se lidé poddaní pánu svému Adamovi Ploskovskému, a jeho tu na Ploskovicích dobývali, a to ze ponuknutí nějakého Dalibora, kterýž také byt svojoj miel nedaleko odtud. Uslyšavše o tom miešťané Litoměřičtí, rychle lidu nietco pod praporcem poslali, a téhož Adama retovali, potom týž Dalibor obeslán na Hrad Pražský Panským nálezem proto, že tiech lidí proti Pánu jejich dědičnému pozdvihoval, hrdla odsauzen, a dán najprv do Věže nové okruhlé, kteráž od téhož Dalibora, až do dnes slove Daliborka a potom hlava jemu sřata.
1668 (vyd. 1677) B. Balbín <i>Epitome rerum bohemicarum</i> s. 568	Anno 1498. <i>Dalibor</i> quidam tumultus adversus Dominum suum <i>Adamum Ploskovsky de Drahonice</i> excitati reus, in turrim Arcis Pragensis coniectus est, quae ab eo <i>Daliborka</i> hodieque dicitur. (*) Hic carcere clausus cum miseriis & tristi paupertate premeretur, animi caussa (ante Musices omnis ignarus) fides emit, tantumque assidua fidium tractatione profecit, ut ea in arte parem nullum habere crederetur; itaque prope turrim quotidiani hominum fiebant concursus, ut eum fidibus canentem audirent, rogatique stipem liberaliter praebebant; tanta paupertatis solertia inde vetus apud Bohemos nata paroemia, cum quid fames, aliave necessitas possit, dicere volumus: <i>Etiam Daliborem Fames Musicam docuit.</i> (*)
1700 J. F. Beckovský <i>Poselkyně starých příběhův českých I</i> s. 971-972	Léta 1498. v kraji Litoměřickém zprotivili se lidé poddaní pánu Adamovi Ploskovskému, a jeho na Ploskovicích z ponuknutí nějakého Dalibora, kterýž také nedaleko odtud byt svůj měl, dobývali. Slyšavše o tom měšťané litoměřičtí rychle lidu netco pod Praporcem poslali, a téhož Adama retovali; potom týž Dalibor, obeslán na Hrad Pražský Panským nálezem, proto, že těch lidí proti Pánu jich dědičnému pozdvihoval, a do Věže nové okrouhlé dán byl, kteráž předešlého roku pro vzáctnější Pány dostavená byla, a která do dnešního dne od téhož v ní prvního Vězně dlé jeho jména Daliborka se jmenuje. (*) V té Věži když dlouhý čas on Dalibor seděl, a velmi bídný život vedl, hausle sobě kaupil a pro vyrazení své Tesknoti (ačkoliv Muzyku žádnou neuměl, a v svých Rukauch žádné hausle nikdá před tím neměl) téměř vždycky na nich hrál i tak v tom svém Vězení se vycvičil, že mu žádný v Praze toho času roven se nenalezal, kterýby lépe na hausle hráti uměl. Každodenně mnoho lidu k té Věži se scházívalo, aby ho jenom na hausle hráti slyšeli, od nichž když on Almužnu žádal, tak hojně mu ji udělovali, že po všechem ostatní čas žádné Nauze v svém Zavření neměl, však posledně pro své Vejstupky sřat byl. Toho času povstalo u Čechův Přísloví, že když chtěli vysloviti k čemu Člověka Hlad a Nauze přinutí a čemu vyučí říkávali: Také Nauze naučila Dalibora hausti. (*)
1798 F. Pubitschka	Auch ausser der Stadt Prag vertraute man zuviel auf die Gutherzigkeit des Königs; doch betrog sich hierinnfalls der habsichtige Dalibor von Kogozed sehr. Er ging schon lange mit dem Gedanken um,

<p><i>Chronologische Geschichte Böhmens</i>, VI/2 s. 437-438</p>	<p>Adamen von Drahonicz das eben demselben zugehörige Ploszkowicz abdringen zu können. <u>Schon hatte er die Unterthanen Adams wider ihren Herrn aufgewigelt</u>; dann lud er ihnen Herrn selbst unter dem Vorwand einer freundschaftlichen Unterredung zu sich ein, und zwang ihn dann Ploszkowicz abzutreten, und eine schriftliche Zeugenschaft über die freiwillige Uibergabe, auszustellen. Dalibor aber ward bald zu Gericht, an welches sich der von Drahonicz verwendet, gefordert, und den Tod bewirkt zu haben erkannt. Noch ehe man das Urtheil an ihm vollzog, <u>setzte man ihn in den neubauten Thurm des Schlosses, der von ihm nachmals den Namen Daliborka bekam</u>; wo er grosze Hungersnoth leiden musste. Eben diese zwang ihn auf Mittel zugedenken, den Hunger stillen zu können. (*) Er ergriff die Geige, wie er sie immer bekommen, und lernte auf derselben ohne allen Meister darauf so lieblich zu spielen, dasz er dadurch reichliches Almosen bekam. (*)</p>
<p>1865 (1. čes. vyd.) F. Palacký <i>Dějiny národu českého</i>, V/1 s. 391-392</p>	<p>Rytíři Adam Ploskovský a Dalibor z Kozojed byli sausedé v kraji Litoměřickém. Když poddaní Adamovi pozdvihli se brannau rukau proti němu pro jeho krutost, jali se obléhati jej na tvrzi Ploskovicích, kdež on bráně se bráně jest a dobyt i s tvrzí. Sedláci donutili jej, že zápisem slavným a slibem na čest a na víru propustil je z moci své a zavázal se nevésti nářku proti nim: načež oni dobrovolně poddali se Daliborovi z Kozojed, kterýž i přijal je a statek od Adama postaupený ve svou moc a ochranu. Heitmané však zemští nemohše pychu takového nechati bez trestu, zjednali dostatečnou moc do kraje Litoměřického, aby zkritila pobauřené sedláky a navrátila věci ve stav předešlý. Oba rytíři přišli k zemskému saudu, a Dalibor uvězněn ve věži hradu Pražského r. 1497 nově dostavené, kteráž po něm až podnes Daliborkau sluje. Na známé přísloví, že „nauze naučila Dalibora housti“, prameny naše nedávají dokladu.</p>
<p>2007 P. Čornej Velké dějiny zemí Koruny české, VI s. 494</p>	<p>Snad nejznámější příklad poskytuje kauza nižšího šlechtice Dalibora z Kozojed, který se roku 1496 „ujal“ poddaných na statku Ploskovic, zástavní držbě Adama z Drahonic. Celý případ nabyl proslulosti i proto, že ploskovičtí sedláci proti své vrchnosti povstali se zbraní v ruce a pana Adama nejprve zranili a vzápětí vyhnali. Poté, co hotovost Litoměřického kraje dobyla ploskovickou tvrz a Dalibora zatkla, se záležitostí v březnu 1498 zabýval zemský soud. Snadno vyvrátil Daliborovo tvrzení, že Adam své poddané „propustil“, a kontroverzního šlechtice exemplárně odsoudil k trestu smrti. Nález soudu vstoupil za dva roky do Vladislavského zřízení zemského. Označení věže Pražského hradu jménem Daliborka podle vězně, který v ní čekal na soudní verdikt a popravu, je poprvé doložen až roku 1526.</p>

5.3. Reflexe v novověké frazeografii: Dalibor tesklivý hudec

„Sám si je opatřil. Jsou prý velmi neumělé; jen prostinký má nástroj, ale v něm duše zpívá o lásce k příteli.“

Obr.11. „Housle“. Replika mučicího nástroje v expozici v Daliborce Pražského hradu.

Housle si uvězněný vladyka neopatřil sám, jak tvrdí loutkoherec v citovaném Žemlově dramatu z roku 1927.²³³ Vložila je mu do rukou až nadcházející staletí a beletrizovaná tradice, a to zcela nezávisle na kronikářském podání ploskovických událostí. Základem je zde přísloví o nouzi, jež Dalibora naučila housti, motivované obraznou i lexikální příbuzností hudebního a mučícího nástroje. Oba výklady jsou z pohledu diachronní lingvistiky legitimní a k oběma se již jazykovědná literatura v minulosti vyjádřila.²³⁴

První je humánnější a méně ironický a vychází z něho pražská tradice o vězni-živnostníkovi. Parafrází do moderní češtiny má význam „z *hmotného nedostatku/nouze/tíživých okolností*²³⁵ se Dalibor naučil hrát na strunný nástroj“.²³⁶ Pouze a jediné tento význam, zachycený z dobového pražského úzu podobně jako název věže Daliborky, vězni přisuzují kronikáři Balbínem počínaje. Použití *houslí* v novověkém a současném významu je v jagellonských Čechách anachronické, tj. sebesoucítělnější žalárník musel býval přispět jiným druhem nástroje.²³⁷

Druhý, figurativnější význam si cestu do daliborských pověstí nenašel a spekuluje o něm až publicistika 19. století.²³⁸ Příklad lze vyložit rovněž v současném obrazném významu „v *důsledku utrpení/trápení Dalibor zazpívat*“.²³⁹ Tím lze motivaci přísloví zpětně legitimizovat: útrpný výsledek na skřipci, přestože není v případě Daliborově

233 J. Žemla, *Dalibor z Kozojed. Historická hra o 5 jednáních*, Praha: ÚNKUČS, 1927, s. 47.

234 Dosud nejúplněji a přitom se znalostí historického i beletristického kontextu přísloví komentuje V. J. Sedlák, *Nouze naučila Dalibora housti*, in: *Naše řeč*, 1944, č. 8, s. 180-184.

235 15. století znalo pojem *núze* a) ve smyslu nedostatku či bídy (> dn. *nuzný*), viz (1449) „*když jsem jeho núzi viděl po ohni*“ (AČ III, s. 378), b) pojem *z núze* ve smyslu nevyhnutelnosti či krajnosti (> dn. *nouzový*), viz (1472) „*toho [sedláci] z bujnosti nečinili než z núze, jsouce příliš zahubení*“ (AČ XIV, s. 214), c) obecnější pojem *núze* ve smyslu tíživého, svízelného či nebezpečného postavení, viz (1470) „*vida své núzi, nám se [nepřítel] vyslibovat*“ (AČ V, s. 308). Dále viz *ESSČ*, heslo *núze*, *nuznost*.

236 Stč. *hústi* (> dn. *housle*, *hudba*), viz *ESSČ*, heslo *hústi*. V 15. století měla *hudba* význam hraní na zpravidla strunný nástroj, tj. předchůdce pozdějších houslí v dnešním slova smyslu. Ojedinelá kolokace slova *housti* s varhanami je rovněž dobově doložena, ale nebohému vězni vytváří větší obtíže, nežli nástroj v dobové latině zvaný *fidis* (strunný nástroj podobný lyře, v kapesní verzi vhodné k propašování do věže *fidella*) jež Daliborovi přisuzuje Balbín (viz tab. 3).

237 Balbín užívá pojmu *fidis/fides*, jenž v 17. stol. označoval housle v dnešním slova smyslu a v Daliborových časech pak jejich předchůdce, pravděpodobně, leč ne nutně smyčcového. *Fidella* coby kapesní verze se jeví vhodnější k propašování do vězení. Ojedinelá kolokace slova *housti* s varhanami je rovněž dobově doložena, leč pro Daliborku se zdá neupotřebitelnou. Navíc jako *varhánky* se označovaly právě i nástroje strunné. Srv. *ESSČ*, heslo *húslí*.

pramenně doložen ani není s ohledem na charakter procesu a společenský status obžalovaného pravděpodobný, je historicky autentičtější nežli idealistická představa o muzikálním samoukovi.²⁴⁰ Této argumentaci přichází na pomoc i další jazykový aspekt: mučicímu nástroji skřipci se říkalo též *hausličky*, německý výraz zněl *Fiedel* a latinský *fidicula* díky funkční podobnosti instrumentu s houslemi, jejichž struny, *fides*, se rovněž napínaly, aby „hrály“ podobně jako vyslýchaný po obdobném vytažení za končetiny.²⁴¹ Konečně tesklivé projevy Daliborovy při uvedené proceduře by byly s to přilákat krvelačné pražské obecnstvo pod úpatí věže zřejmě snáze nežli sebelepší umělecký výkon. Užití termínů ve výše uvedeném významu je ovšem doloženo až od Komenského dob a jejich automatické řazení do každodenního katovského žargonu pozdního středověku může být rovněž anachronické. Novodobá expozice replik mučidel v horním patře Daliborky má ve věci jasno a trámec s okovy, za něj se mučený pomocí řetězů napínal, opatřuje lakonickým titulkem „*Housle – Geige – Violin*“ (viz obr. 11).

Následující odstavce cestují nazpět dějinami a poměrně úspěšně odhalují, jak se užití a slovní forma přísloví v běhu novověku měnilo; stručný exkurz ovšem dosti překvapivě neodhaluje původní sémantickou motivaci přísloví, tj. zda „nouze“ je příčinou osvojení hudby umělecké, anebo prostředkem k hudbě vyšetřovací.

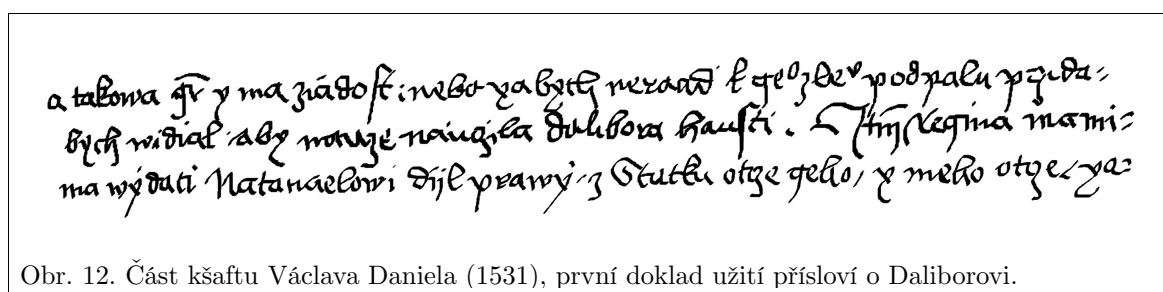
238 Viz J. Svátek, Věž Daliborka na hradě pražském, in: *Zlatá Praha*, 1886, č. 12, s. 182.

239 Jedním z významů pojmů *činit nuzy* je i přímé fyzické násilí, znásilnění, utrpení; *núž* *egyptské* jsou biblické rány egyptské (*ESSČ*, heslo *núž*). Naopak výraz *housti* ve smyslu *zpívat, mluvit*, či v jakémkoli jiném obrazném smyslu nezahrnujícím hudební nástroj, není v dobovém úzu doložen.

240 Vyšetřovací i trestní tortura se v případě urozců, stejně jako např. u těhotných žen neprováděla, zejména pokud bylo-li přiznání či usvědčení dosaženo běžnými důkazními prostředky (to je případ Daliborův), šlo-li o proces soukromoprávní, nikoli inkviziční (to rovněž platí pro Dalibora) či šlo-li o vypjaté, mimořádné okolnosti. Tou mohl být pražský proces se skupinou pána Jana Roháče z Dubé, jež podle starého letopisce „*veden jest na rathúz, mučen a tázán; a tak těžce jeho zmučili, že z něho střeva plula*“ (F. Šimek, ed., *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*, Praha, Společnost Husova muzea, 1937, s. 78). V roce 1508 byl mučen vladyka Halama z Běchar v rámci vypjaté kampaně Pražanů proti Kopidlanskému a v roce 1512 naražením na kůl v Praze popraveni dva rytíři za bestiální zločiny, z nichž jeden skončil až po třídní agónii (J. Macek, *Jagellonský věk v českých zemích III*, s. 196, 348). Útrpný výslech byl běžnější u neurozených osob; to je i případ travičské aféry z roku 1498, jež divácky nezáživný Dalirův proces v roce 1498 zastínila (viz kapitola 5).

241 J. Jungmann, *Slownjik česko-německý Josefa Jungmanna, díl IV.*, Praha, 1838, s. 120, heslo *skřipec*.

Nejstarším, svým charakterem unikátním dokladem užití přísloví o hudbě, nouzi a Daliborovi je závěť univerzitního mistra Václava Daniela z Javořice, pořízená na sv. Řehoře roku 1531. Václav byl zcestovalý a vážený měšťan z dosti zámožné staroměstské rodiny. Již na jaře 1513 byl jmenován mistrem artistické fakultě, a proces s Daliborem tedy zažil přinejmenším jako chlapec.²⁴² Svůj majetek svěruje v kšaftu manželce Regině s tím, aby jej držela pro mladšího bratra Natanaela, bude-li se ovšem chovat příkladně: neboť, jak praví kšaft, „...pakli by chtěl lotrovati a marně utráceti, ožíraje se, tehda chyba dílu jeho, aby mu nic nedávala ani té vinice, (...) nebo já bych nerad k jeho zlému podpalu přidával, raději bych viděl, aby nouze naučila Dalibora housti.“²⁴³

Zápis přísloví z citované části kšaftu je překreslen na obr. 12. Závěti se vyplatí věnovat pozornost zejména proto, že současník Daliborovy popravky užívá přísloví v již „hotové“ podobě, tedy v témže znění i s týmž významem, jaký se zachoval dodnes. V pražském prostředí se tedy stihlo přibližně za dvě dekády etablovat. Přitom frazeografické doklady z 16.-17. století dosvědčují změny jak v podobě fráze, tak její aktuální interpretaci.

242 Jako „Wenceslaus Danielis viri consularis Pragensis“ figuruje v soupisu graduantů (viz *Liber decanorum facultatis philosophicae universitatis pragensis, pars II.*, Pragae: J. N. Jeřábek, 1832, s. 245). K opakované delegátské cestě do Uher ve 20. letech a k rodinnému majetku na Starém městě a v Podolí V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy X*, s. 456-457, 518, 587.

243 Uplný přepis závěti značné délky a barvitosti vydal J. Teige, *Základy starého místopisu pražského I*, Praha: Obec královského hlavního města Prahy, 1910, s. 546-547. Originál je ve *Knize kšaftů města Prahy z l. 1518-1528 a Starého města Pražského z l. 1528-1564*, rkp. 2142 v Archivu hl. m. Prahy, fol. N. 18. (nikoli N. 17, jak uvádí Teige). Dostupné z: <<http://amp.bach.cz/pragapublica/permalink?xid=E1BD2FEAB72711DF820F00166F1163D4>>, s. 455.

Nejvýznamnější sbírka ze 16. století, sestavená přibližně v 60. letech, pochází z pera dvou biskupů Jednoty bratrské, Jana Blahoslava a Matěje Červenky.²⁴⁴ Přísloví znamenali v personalizované podobě „*Mistr Nouze naučil Dalibora housti*“ a tematicky je ve sbírce nijak nezařadili; o slově *housti* dodávají, že „*se v současnosti považuje za neslušné a vyšlo ze všeho užívání*“.²⁴⁵

Přísloví na každý pád z užívání nevyšlo, neboť je v téže podobě „*Mistr nauze naučil Dalibora hausti*“ ve své paremiologické sbírce z roku 1582 uvádí humanista, učitel a apelační soudce Jakub Srnec (či Srnovec) z Varvařova (1520-1586), aniž by se nad obscenitou Daliborova řemesla zamýšlel. Do latiny je překládá v obecnější, ale významově shodné podobě jako „*docet egestatem artes addiscere omnes*“²⁴⁶ Řadí je atematicky do kapitoly mezi přísloví „*Zdráhá se jako selská děvečka*“ či „*Dobrá mysl půl zdraví*“, pozice mezi ostatními tedy není ani v této sbírce náповědou o tom, v jakém kontextu bylo používáno či zda dobové povědomí za „Daliborem“ vidělo konkrétní historickou osobu. Upravený Srncův svod vydává, tentokrát v abecedním uspořádání, v roce 1705 František Ondřej Horný. Také on přísloví v téže formulaci nepříliš nápomocně řadí mezi „přísloví staročeská“ a vykládá je parafrází „*Chudoba učí řemeslům a všelikým uměním*“.²⁴⁷

Teprve Komenského sbírka přísloví *Moudrost starých Čechů*, zpracovaná zřejmě těsně po roce 1620, o dobové interpretaci přísloví napoví o něco více. Do té doby nejobsáh-

244 Z jednoho rukopisu pořizovali svody V. Hanka a J. Dobrovský. Hanka část přísloví vydal (*ČČM*, 1829/4, s. 39-74, přísloví o Daliborovi je na s. 46); z druhého, vídeňského rukopisu vydali Hankou nepřetištěné úseky I. Hradil a J. Jireček spolu s Blahoslavovou *Gramatikou* r. 1857. Nejnovější, komentované a úplné vydání z r. 1991 je pořízené z rukopisu pořízeného kolem r. 1670 při zachování bratrského pravopisu; viz M. Čejka et al., *Gramatika česká Jana Blahoslava*, Brno: Masarykova univerzita, 1991, s. 6-7.

245 „*..nunc pro obscaeno habetur, ac omnino reiectum est ab omni usu*“ (*tamtéž*, s. 306). Tato pasáž je shodně i v Hankově výboru.

246 Původem rokycanský humanista působil v novoměstské škole při sv. Štěpánu a od r. 1562 zasedal jako rada nad apelacemi na Pražském hradě (M. Řehořovský, Jakub Srnec z Varvařova, in: *Časopis Muzeae Království českého*, 1900, s. 559-563, cit. 560). Přísloví tedy mohl přejmout z pražského prostředí stejně jako ze starších písemných svodů včetně Balbínova a Červenkova. Citovaná pasáž je ve vydání z roku 1599, viz J. Srnec, *Dicteria proverbia bohémica ad phrasim latinorum accomodata*, Pragae: Nigrinus, 1599, s. 163. Zmiňovaný autorův latinský převod lze volně přeložit jako *Nouze naučí každému řemeslu*.

247 F. O. Horný, *Přísloví Česká aneb Adagia bohémica*, Pragae: V. J. Koniáš, 1705, (nestránkováno), č. 234.

lejší sbírka (přes 2000 přísloví) je s charakteristickou autorovou systematičností roztržena do tematických kategorií. Přísloví v tradičním znění „*Mistr nauze naučil Dalibora housti*“ je pojato do skupiny z „historií neb věcí někdy při někom stalých a zběhlých“, jde ovšem o frazémy jako *Pravý Achilles* či *Blažkovi dlužen za čepici*, historicitá jména Dalibor je tedy dána na roveň jménům osob mytologickým, biblickým či jménům držitelů, jejichž případná existence v dějinách není pro interpretaci přísloví dávno podstatná. Komenský navíc připojuje vysvětlující doušku „*t. z nauze se člověk ledačehos chytí, jako Dalibor nějaký zchudna do muziky se dal a hudbau se živil*“, čímž od vladyky Kozojedského i podstaty oné „nouze“ zcela abstrahuje. Lze tak předpokládat, že podobně obecně ahistoricky bylo rčení vnímáno – snad mimo úzký kruh pražského prostředí znalých – vnímáno i většinou tehdejších uživatelů. Prokázaná Komenského inspirace Srncovým i Blahoslavovým a Červenkovým svodem je ryze textová a v tomto ohledu nehraje roli.²⁴⁸

Přísloví o výukových benefitech nouze byla ve společnosti 17. století navíc tradičně vnímána v souvislosti s novozákonním podobenstvím o návratu marnotratného syna po prohýření zděděného majetku, jež nese tytéž premisy (hlad a nouzi, srv. závěr Beckovského pasáže v tab. 3).²⁴⁹ Při neznalosti historického kontextu – již osvědčil i Prahou a jejími legendami nepřilíh políbený Komenský – se mohla i interpretace „Daliborova“ rčení bez ohledu na přítomnost propria či personifikace podmětu (*nouze* vs *Mistr nouze*) sklánět právě tímto směrem.

Přísloví sice vzniklo v přímé souvislosti s vladykovým vězněním a popravou, ale s historickými ploskovickými i katovskými reáliemi, jak je zaznamenávaly kroniky, nemělo vůbec nic společného; bylo-li s urozcem spojováno, zůstalo výlučnou součástí Daliborovy posmrtné „druhé tváře“ mýtické. Teprve půlstoletí po vzniku Komenského rukopisu vedle sebe obě tváře na jediném místě juxtaponuje Balbín, aniž by je ovšem

248 Komenského *Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům* byla z pozůstalého rukopisu, osvěcenským paremiologům včetně Dobrovského neznámého, vydána po objevení Palackým a Purkyněm teprve v polovině 19. století. Citace převzaty z novodobého vydání v V. V. Tomek, ed., *Jana Amosa Komenského Didaktika*, Praha: Řivnáč, 1849, s. 199, 264. K časové dataci sbírky, jejím textovým zdrojům a míře originality vzhledem k nim blíže S. Souček, *Komenský jako theoretik kazatelského umění*, Praha: Československá akademie věd a umění, 1938, s. 153-158.

249 Viz např. *L* 15, 11-32.

spojil v jednu (viz tab. 3). Paremiologické sborníky z pozdějších, již „vědeckých“ dob historické pozadí sledovaných přísloví systematicky neosvětlují vůbec, sledující pohled jazykovědný (J. Dobrovský), popř. synchronní slavistiky (F. Čelakovský).²⁵⁰

Syntézy daliborské látky historické, tj. vztahu k Adamovi z Drahonic a poddanské otázky, látky slovesné, jež díky dosud nezávislé existenci přísloví vnesla do Daliborovy vězeňské nouze dosud nezávislý prvek hudby, a látky mýtické, jež stvořila rytířského mučedníka lidu, se chopila teprve poezie a beletrie 19. století.

250 Čelakovský řadí přísloví v nezměněné a přejaté podobě „*Mistr nouze naučila Dalibora housti*“ bez dalšího komentáře mezi velmi širokou a skupinu tzv. *přísloví dějepisných*; nepřekvapivě mu žádný ekvivalent z jazykového úzu jiných slovanských zemí neuvádí (F. L. Čelakovský, ed., *Mudrosloví národu slovanského v příslovích*, Praha: Řivnáč, 1852, s. 458, 491). Dobrovský nabízí mj. pohled dialektologický, jenž by byl k určení regionálního, popř. genetického hlediska vývoje Daliborova rčení nejslibnější. Tento frazém, dialektologicky nijak průkazný, ovšem přejímá ze sbírek 16. století, neznaje navíc Komenského rukopis. K regionalizaci přísloví u Dobrovského s přihlédnutím k jeho současníkům i následníkům na poli paremiologie viz Z. Holub, Dobrovského *Českých přísloví sbírka* z pohledu současné regionální frazeologie, in: *Slavica litteraria*, 2012, č. 2, ISSN 1212-1509, Brno: Masarykova univerzita, s. 81-94.

6. Vzestup mýtického Dalibora v romantické literatuře

6.1. Česká a německá prozaická recepce vlasteneckých pověstí

„O, *welch ein Widerstreit von Gefühlen, die sich bekämpfen in meiner Brust!*
Getödtet hat er mir den Bruder, und dennoch drängt es mich zu ihm.“²⁵¹

Literární podoba Milady, jejímiž řady v citovaném Wenzigově libretu k opeře *Dalibor* (psáno roku 1866) otrásá dilema, zda Dalibora nenávidět za zabití svého bratra, anebo ho pro jeho ryzost a odvahu milovat, ilustruje dlouhou cestu, kterou v průběhu 19. století daliborská látka urazila. Mezitím se vyřešilo také dilema, jestli jsou zakladatelské pověsti z české kotliny společným dědictvím obou zemských etnik a tmelem jejich společné, zemské identity, či naopak prostředkem k historické legitimizaci Čechů vůči Němcům: V pobřeznové době kulturní sféru nevratně opanovala druhá varianta a spojovat zpracování českých legend s Němci či němčinou nebylo dále únosné. Příkladem výmluvným za všechny je právě osud Wenzigova libreta: nestačilo, že autor ovládal češtinu, angažoval se v českém národním hnutí a byl prvním starostou Umělecké besedy. Na veršované libreto v nemateršské řeči si netroufl, a stejně tak si spolu se skladatelem netroufli přiznat existenci mladého překladatele. Ervín Špindler k tomu později napsal: „*Smetanovi i Wenzigovi šlo o to, aby veřejnost nezvěděla, že text Dalibora jest prací německou a že Smetana komponoval na základě textu z němčiny přeloženého.*“²⁵² K téže zastírací praxi trojice autorů přistoupila v případě libreta k *Libuši*; přitom téma mýtické Krokovy dcery bylo již od pozdně osvícenských dob doménou německé literatury zcela v duchu *böhmisch* tradice.²⁵³ Teprve později a v inspiraci Rukopisem zelenohorským si první „první

251 J. Wenzig, *Dalibor*. Oper in drei Aufzügen, in: Bedřich Smetana, *Dalibor*, Brno: Větrné mlýny, 2009, ISBN 978-80-86907-68-0, s. 190 (verš 190-193).

252 V dopise O. Šourkovi z roku 1908. Cit. dle J. Jiránek, *Smetanova operní tvorba, díl 1., sv. 3.* Praha: Supraphon, 1984.

253 Německojazyčná tradice zpracování mýtu začíná pohádkou *Libussa* od J. K. Musäuse, vydaná v rámci cyklu s všeříkajícím názvem *Volksmärchen der Deutschen* (1782-1786). Za závěrečné dílo,

dámu“ státu Čechů privatizuje česká tradice a literatura v čele se Smetanovou operou.²⁵⁴

Velmi podobný oblouk opisuje téma Dalibora z Kozojed, přestože nastupuje až v poezii metternichovského období a od počátku nese heroický, romantický náboj, který je národnostně neutrální a postrádá (na rozdíl od Libuše) potenciál mýtu státoprávního, národně legitimizačního. Cestu mu do uměleckého prostředí nového století otevírá již beletrizované shrnutí pověsti z pera pražského Němce **Josepha Schiffnera**.²⁵⁵ Autor měl blízko k lidové mytologii a zpracoval pověst o krkonošském Riebenzahlovi a o blanických rytířích, jimž pro příští dekády vtiskl velmi protihusitský charakter a jež obohatil smyšleným protagonistou.²⁵⁶ Daliborskou látku v cyklu medailonků o českých osobnostech (1803) pojednal sice obšírně na pěti stranách, zato velmi střízlivě a v intencích Pubičkova kronikářského pojednání, vydaného před pěti lety (srv. tab. 3 na s. 88). Zachovává historické pozadí lstivého, majetnického Dalibora i motivy houslí i almužen vytahovaných do věže. Novým prvkem je „dobrá známost“ mezi litoměřickými měšťany a Adamem z Drahonic, kterou se vysvětluje hbité opětné obsazení ploskovického „zámku“ (orig. *Schloss*) a zajetí Daliborovo. Tento osobní prvek se v pozdějších zpracováních pověsti transformuje v zaryté nepřátelství Litoměřic a Kozojedského, jakýsi ozvuk střetů mezi městským a šlechtickými stavy jagellonské éry. Daliborův přítel Janko je zabit při útoku na město, za což se Dalibor pomstí zabitím ploskovického purkrabího; historické a spíše strukturální motivy zabrání panství (majetkové i „třídně osvobozené“) tak budou v romantické poezii předbřeznové doby zastíněny popisovaným anticky tragickým osobním

jímž se německá tvorba s tématem loučí, lze považovat Grillparzerovu tragédii *Libussa* (1848).

254 V době pozdějšího uvedení Grillparzerova dramatu (v roce 1872) bylo téma bráno jako ryze český národní mýtus, a drama tak vyznělo již zcela anachronicky. Viz L. Futtera, *Německá píseň o české Libuši. Obraz českého dávnověku v české a německé literatuře 19. století*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2015, s. 94. Autor ve studii s důrazem na německé prameny z Čech, Rakouska i Německa rozvádí základní a velmi hutnou stať *Sen o Libuši*, in V. Macura, *Český sen*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 88-96.

255 J. Schiffner, *Gallerie der interessantesten und merkwürdigsten personen Böhmens, nebst der Beschreibung merkwürdiger böhmischer Landesseltenheiten alter und neuer Zeiten*, Prag: J.Buchler, 1803, s. 42-64. Joseph Schiffner (c. 1770-1817) byl popularizátor české historie a německý vlastenec. Vedle medailonků českých katolických světců a patronů napsal též pendant k Pelclově *Geschichte der Böhmen* pro osvícenskou dobu.

256 O vývoji blanické pověsti v návaznosti na Schiffnerovo beletristické podání E. Maur, *Paměť hor*, Praha: Havran, 2006, ISBN 80-86515-60-5, s. 267-274.

dramatem. Druhou ze Schiffnerových inovací, jež se v pozdější poezii i dramatu stane spíše normou, je uvedení krále Vladislava v roli Daliborova soudce, nadstranického ochránce zemského míru proti rozervancům, buřičům a narušitelům řádu, jimž náleží exemplární tresty.²⁵⁷

O „tekuté“ povaze zemské vlastenecké mytologie, zatím se volně přelévající mezi oběma jazykovými prostředími, svědčí skutečnost, že Schiffnerovu *Gallerii* přeložil (stejně jako jiná jeho díla) pražský regenschori, autor historického kalendáře a mravoličného naučení pro děvčata **Jan Nepomuk Rulík**. Vydávání díla (1803-1809) se časově překrývalo s obdobím protinapoleonské kampaně, kdy byl sjednocující zemský patriotismus na vrcholu, a to včetně aktualizace témat ze slavnější české historie, do té doby nevídané.²⁵⁸ Politická aktualizace se ve Schiffnerově pojednání osobě Dalibora samého vyhnula (titulním protagonistou je navíc věž Daliborka, a nikoli vězeň sám). V dobovém, antirevolučním kontextu je třeba číst spíše důraz katolického autora na krále Vladislava. V dosavadní daliborské látce, jež se stále opírá převážně o Hindrákův zápis z jednání zemského soudu, panovník dlící v Budíně zcela chybí; v narrativech pozdějších bývá coby *král Bene* opět zastíněn „konstitučním“ sborem stavovských soudců.²⁵⁹ V roce 1803 je ovšem popsán jako panovník uvážlivý, rozhodný a spravedlivě střežící pokoj a pořádek před „buřiči“ (Rulíkův překlad originálního *Uibertreter des Gesetzes*).

257 "Wladislaw, welcher Dalibors Verbrechen für sehr wichtig hielt, und ein abschreckendes Beyspiel für die Uibertreter des Gesetzes von Landfrieden darstellen wollte, unterschrieb das Todesurtheil des Verhafteten." (J. Schiffner, *Gallerie...*, s. 51).

258 Řadu příkladů z uvedené dekády, kdy byli "podruhé do zbraně", a to i za pomoci vládních subvencí, povolány historické osobnosti včetně např. Jana Žižky, uvádí J. Rak, *Zachovej nám, Hospodine*, Praha: Havran, 2013, ISBN 978-80-87341-15-5, s. 23-27.

259 Ve Wenzigově libretu je ortel plně v rukou soudcovského sboru (B. Smetana, *Dalibor*, s. 189, ř. 176-177). Důvody je ovšem třeba hledat primárně v dramaturgii a obsazení chóru a až na druhém místě v aluzi na aktuální politickou situaci.

6.2. Daliborská látka v historizující romantické poezii

Roli antisystémového elementu, vzpírajícího se řádu, prchlivého, ale zásadového a charismatického si Dalibor ponechá - a ještě ji upevní - v romantické poezii. I na tomto poli je českojazyčná produkce zastíněna německojazyčnou, a to jak časově, tak rozsahem tvorby. Na poli historizující, vlastenecké poezie tematizujícím Dalibora z Kozojed je čeština dosti nenápadně zastoupena jen eklektickým cyklem znělek **Jana Kollára** *Slávy dcera*, a to až přepracovaným vydáním z roku 1832. Ve druhém zpěvu je básnický subjekt v rámci prohlídky Povltaví zaveden k Daliborce, když tu „mne očar hudby divotvorce jakéhosi v uši udeřil“; skrz propast času se mu představí sám Dalibor slovy, že jej Mister nouze naučil housti. Nechybějí známá slova o spouštění motouzu pro almužnu, tím ovšem historické expozé opět končí.²⁶⁰ Obsah je cele převzatý z Beckovského *Poselkyně* a daliborskou pověst, sloužící zde jako nahodilá kulisa k obrazné pointě sonetu, nijak neaktualizuje.²⁶¹

Již v roce prvního vydání Kollárova cyklu (1824) přitom ve Vídni vzniká o Daliborovi monotematická epická skladba *Der Thurm des Dalibor* (1824) z pera literáta **Eduarda Bauernfelda**.²⁶² O poezii si tehdy 22letý student práv učinil názor, že jen ona je, spolu ovšem s filosofií, jediným únikem z všední skutečnosti a dokáže „nás přesadit do ryzího světa obrazů“.²⁶³ Dalibora v básni autor přesazuje do ryzího světa heroického středověku, zejména za pomoci epitet jako „loupeživý rytíř“ či „divoký Dalibor“, který „bojuje jako tygr“ a jehož „střela neporazí“.²⁶⁴ Připo-

260 J. Kollár, *Slávy dcera. Lyricko-epická báseň v pěti zpěvích*, Pešť: Trattner a Karóli, s. 127.

261 Autor sám cituje celou dotyčnou pasáž *Poselkyně* (viz též s. 80) jako vysvětlivku znělky, viz J. Kollár, *Výklad. Přímětky a Vysvětlivky ku Slávy Dceře*. Pešť: Trattner a Karóli, 1832, s. 196).

262 Témata z českých dějin nebyla v literárních kruzích biedermeierovské Vídni nikterak neobvyklá. Vedle již zmiňovaných a velmi oblíbených variací na dávnověké téma kněžny Libuše vznikaly básnické celky zaměřené na dobu mladší; vedle Dalibora je to například velmi zešířka pojatý lyrický, historickými fakty také jen lehce temperovaný cyklus o Janu Žižkovi (*Johannes Ziska*), jež v roce 1837 vydal Bauernfeldův vrstevník a známý Nikolaus Lenau.

263 Eduard von Bauernfeld (1802-1890), básník a dramatik katolického vyznání, současník a známý Franze Schuberta (viz *NDB*, Bd. 1, s. 648, dostupné z: <http://daten.digital-sammlungen.de/bsb00016233/image_666>.) Citovaná pasáž je z knižních memoárů E. Bauernfeld, „Aus Alt- und Neu- Wien“, in *Gesammelte Schriften*, Wien: Braumüller, 1873, dostupné z: <<https://books.google.cz/books?id=jOwqAAAAMAAJ>>, s. 18.

264 Text básně v deseti oddílech vyšel v časopise *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, Wien, 1834, dvojčíslo 74-75, s. 410-412. V orig. *Raubritter Dalibor* (ř. 4), *Dalibor der*

mínkou jagellonských Čech naopak zůstává motiv Daliborova záští vůči obyvatelům Litoměřic, jimž přísahal pomstu (*Den Leutmeritzern Rache schwor*) a jejichž spojencem je (nejmenovaný) ploskovický pán, proti němuž je rovněž nutno vytáhnouti.²⁶⁵ Vojenská zápletky však tvoří jen jakési preludium k zatčení a uvěznění Dalibora, kam tesknícímu hrdinovi. v němž se vztekem pění krev, přinesou housle jako vzpomínku na jeho zabitého přítele Janka. Zbylá část již odpovídá dosavadní kronikářské reflexi případu, jen s výjimkou shlukování posluchačů pod okénkem věže a vytahování almužen. Daliborovi jsou v závěrečné pasáži básně společníkem jen rudě planoucí mraky (okénko tedy přece jen měl) a odlesk vlhkých stěn žaláře. Úplný závěr ve znění „nocí vane chlad a ticho“ (*die Nacht went kühl und leise*, ř. 194) naznačuje, že Bílá věž nebyla rytíři toliko vyšetřovací vazbou před popravením tak jako ve skutečnosti, nýbrž doživotním žalářem, což je motiv pozdějších pověstí.

Bauernfeldova pozdně romantická generace, narozená na přelomu století, byla co do daliborského tématu kromobyčejně plodná. Zastáncem a propagátorem česko-německé vzájemnosti v bolzanovském duchu byl pražský spisovatel, Palackého přítel a Ebertův korespondenční známý **Karl Egon Ebert** (1801-1882). Jeho literární zájem o české dějiny se neomezil jen na Dalibora z Kozojed; je autorem eposu *Wlasta* (1829) či dramatu *Bretislav und Jutta* a *Czestmir*.²⁶⁶ Budoucí rytíř Ebert zavádí čtenáře básně *Dalibor* (1830) *in medias res* vyličením vzezření svého rytířského kolegy ve věži:

Wilde (ř. 41), *ihn schrecken nicht die Pfeile* (ř. 42). *und kämpft er wie der Tyger* (ř. 53).

265 Příkladem (ovšem patrně nikoli předobrazem) jsou odbojné skupiny šlechticů, kteří vedli ozbrojený, mimoprocesní odpor vůči svým deklarovaným nepřítelům, často městům. Nejznámějším z Daliborovy doby je vleklý a brutální spor Jiřího Kopidlanského se Starým Městem pražským. O tom nejnověji J. Francek, *Svatováclavská smlouva*, 2006, s. 53-54).

266 Biografické údaje podle *NDB*, Bd. 4, s. 257, dostupné z: <<http://daten.digital-sammlungen.de/0001/bsb00016320/images/index.html?seite=271>>. Ebert se přátelil s Palackým, rodinou jeho budoucího tchána Měchury a je spolusignatářem prohlášení českých a německých spisovatelů z 21. března 1848. Palacký k tomu napsal: „Protož já i K. E. Ebert, můj někdy přítel mezi Němci Pražskými, svolali jsme hned 18. března všechny spisovatele české i německé dohromady k uvažování, čeho tehdy nejvíce bylo potřeba, a dne 21. března, pod předsedáním Šafaříkovým, formuloval já resultát našich porad v ohlášení ode všech přítomných podepsaném, že slovem i skutkem hájiti budeme zásady rovnoprávnosti obou národův v Čechách a spojení koruny České s konstituční monarchií Rakouskou.“ (B. Rieger et al., *Františka Palackého Spisy drobné, díl I.*, Praha: Bursík & Kohout, 1898.)

*Ein Mann steht oben krank und blaß, / in löchrigem Gewand, / Die Haare wild, das Auge naß, / ein Geiglein in der Hand.*²⁶⁷

V otrhaném a pobledlém vězni není ani stopy po mstivém hrdinovi z Bauernfeldovy verze. Na úpatí Daliborky je rušno; kolem davu shromážděných projíždí i král Vladislav a podivuje se, proč jsou posluchači hrou tak zmámeni. Vzdělaný panovník, či alespoň autor jeho slov, si je vědom homonymické příbuznosti mučicích a hudebních „houslí“ (*Geige*) a nařizuje dozorcí, aby Dalibora vzali do hudební parády. Na druhý den je vězeň mrtev, housličky mlčí a publikum se schází marně. Ebertova balada je prvním básnickým pojednáním, které oba motivy „hry na housle“ v jediném díle slučuje, i kdyby jen obrazným náznakem. Panovníkova role je zde rovněž unikátní: namísto uvážlivého soudce a institucionalizované spravedlnosti figuruje spíše jako anděl smrti.

Deset let po Ebertovi přináší svou verzi daliborské látky vídeňský básník **Johann Nepomuk Vogl** (1802-1866). Jeho báseň *Dalibor, der blinde Geiger* vyšla poprvé roku 1839 a v sebraném vydání autorových skladeb z roku 1846 je zařazena do „historických balad“ v pestré společnosti „Attily u moře“ či „Jindřicha Ptáčníka“.²⁶⁸ Tematicky se blíží Bauernfeldově eposu včetně představení protagonisty jako „loupežníka s divokým srdcem“, jehož milého Janka zlý ploskovický pán (tentokrát bez aliance s litoměřickými) zabije a jeho hlavou ozdobí hradní bránu. Krvavá pomsta Daliborova skončí opět trestným pobytem v žalářní věži Hradčan; Dalibor je navíc oslepen, o což je jeho vyvolávání ducha mrtvého Janka houslovou hrou niternější. Opus končí v jakési bezčasé, snad smířené smrti sadou veršů:

*Lächelnd sitzt er, in den Händen / Janko's Geige, Janko's Bogen / Aber längst schon mit den Klängen / War sein Geist zum Freund gezogen.*²⁶⁹

²⁶⁷ Báseň přetištěna v *Jahrbücher des böhmischen Museums für Natur- und Länderkunde, Geschichte, Kunst und Literatur, Erstes Band, Drittes Heft*, Prag: 1830, s. 275-278.

²⁶⁸ J. N. Vogl, *Balladen, Romanzen, Sagen und Legenden von Johann N. Vogl*, Wien: Wallishaufer, 1846, s. 95-99.

²⁶⁹ *Tamtéž*, s. 99.

V podobné náladě končí báseň *Píseň Dalibora vězně* (vydána 1843) od českého básníka **Jana z Hvězdy**.²⁷⁰ Přesto se dílo s epickými, historizujícími skladbami německé provenience zcela míjí: jde o tematicky sevřenou, spíše reflexivně lyrickou etudu na téma vězeňské samoty. S výjimkou jména Dalibor v titulu a velmi obecného vězeňského kontextu nic neukazuje na přímou souvislost s daliborskou pověstí. Jedinými myšlenkovými společníky vězně jsou jeho děti, což nelze za dvakrát spolehlivý odkaz na Kozojedského vladyku rozhodně považovat.²⁷¹

Pozdně romantické období vrcholí v opět německé skladbě **Josefa Wenziga** *Die Daliborka* (1848), jenž se inspiroval všemi třemi výše uvedenými díly.²⁷² Báseň vychází v roce 1874 i v autorově vlastním českém překladu v edici s příznačným názvem *Výbor prací čelnějších spisovatelů českoslovanských*.²⁷³

Úvodním motivem skladby, jež si na předlouhé expozice nepotrpí, je „hlava v deštivém počasí tam na tvrzi Rabenštynské“ (s. 49), jež nepatří nikomu jinému než Jankovi a za jejíž vystavení na hradby nemůže nikdo jiný nežli známí měšťané z Litoměřic. Dalibor, jemuž Wenzig na rozdíl od předešlých poetů přiznává i vlastní „tvrz“ (*Fest*) Kozojedy, po porážce od „moři nesmírnému podobným jich šikům“ Litoměřických hrdě odmítá královu milost se slovy, že prý „co je mi do světské skvělosti, do titulů a hodností! Mě láká jenom věc jediná: přítele pomstít – Toť touha má!“ (s. 56).²⁷⁴ S takovou se od světské spravedlnosti dočká právě jen žalávní vězeň a

270 Rodák z Liblína na Rokycansku, vlastním jménem Jan Jindřich Marek (1803-1853). Více než třiáct let byl farářem v Kozojedech a založil zde dokonce česky psanou farní kroniku, ovšem jedná se o ves u Kralovic poblíž Berounky, nikoli rodové sídlo Daliborova vladyckého rodu. Více ve stručné obrozencově biografii přináší znalec Kozojed B. Zilynský, *Jan Jindřich Marek – Jan z Hvězdy (Život obrozenského spisovatele)*, Mariánská Týnice: Muzeum a galerie severního Plzeňska, 2003, ISBN 80-903165-1-4.

271 Text básně vyšel v souboru *Zábavné spisy Jana z Hvězdy, sv. II. Pjesně i jiné drobné básně*. Praha: J. Pospíšil, 1843, s. 68-69.

272 Viz V. Schneider, *Wachposten und Grenzgänger: deutschsprachige Autoren in Prag und die öffentliche Herstellung nationaler Identität*, Königshausen & Neumann, 2009, s. 197, pozn. 136.

273 Báseň v něm. originále přetištěna spolu s druhou Wenzigovou „pražskou“ básní *Der Dom auf dem Hradčín* v sedmém ročníku německojazyčného almanachu *Libussa, 1848, s. 100-117*. Pozdější české znění je z vydání *Josefa Wenziga sebrané spisy. Svazek II. Básně*. Praha: I. L. Kober, 1874, s. 49-70. Z této edice (textově shodné s původní německou) jsou pro větší srozumitelnost i autenticitu převzaty citace Wenzigovy básně.

274 V něm. originále: „Was gilt mir die Welt mit seinem Glanz mit Ehrentitel und Ruhmeskranz - für mich hat nur Eins mehr auf Erden Werh: Den Freund zu rächen mit meinem Schwert“ (tamtéž,

príslibu brzké katovy návštevy. Touha věžňova po Jankovi se opět instrumentalizuje houslemi, jež opatří pohotový postarší strážný. Král Vladislav tentokrát zaujímá roli podezíravého zvědavce a vyptává se jej, jak se mohl Dalibor sám bez pomoci tak krásně naučit na housle a zda jeho rozkaz nepouštět nikoho k vězni nebyl porušen.²⁷⁵ Hudcův život skončí ostrým meče v souladu s historickými fakty, přestože se nejedná o soudní ortel, ale dodatečné královo rozhodnutí (stejně jako v Ebertově básni *Dalibor*). Wenzig ovšem přidává na úplný závěr skladby o 124 strofách prvek u starších básní nevídaný, jakousi schillerovskou ódu na Daliborovu hudbu, jež se rozlije do tisícovky duší po celé české (v orig. *böhmisch*) vlasti:

*„Po vlasti celé prostřelo se krásné / Umění jeho v hojných pramenech: / I v chrámě tam, když srdce k Nejvyššímu / Se vznáší v pobožnosti plamenech, / i při hodech, když révy dar se pění, / Slyšeti české hudby hlaholení“.*²⁷⁶

Překvapivým ozvukem a současně protipólem tohoto majestátního tématu je skromné vyznání „z druhé strany“, tj. z pohledu jedné z popisovaných českých „duší“. Wenzig je v libretu *Dalibora* vkládá do úst žaláříkovi Benešovi, jenž „v mladých letech také hrával“ a v komůrce mu požehnáním osudu housličky zbyly Jde o pasáž z českého překladu známou jako *Který pak Čech by hudbu neměl rád!*²⁷⁷ Hudba a hudební cit tak v ději (básně i opery) spojuje nejen mrtvého houslistu Janka s teskným Daliborem, ale rovněž Dalibora se žaláříkem. Abstraktní, zidealizovaný Janko - jakýsi Daliborův Patroklos - pomůže svému příteli v cele abstraktní, nadpo-

s. 107).

275 Starý strážný je předobrazem srdečného, ale králi loajálního žaláříka Beneše z pozdějšího Wenzigova libreta k *Daliborovi*. Rovněž králův zájem o provoz ve věžňově cele jednoznačně směřuje k motivu Milady, jež v převleku za chlapce Dalibora navštíví. Tato zápleтка se ve starších zpracováních pověsti nevyskytuje a je Wenzigovou inovací. Tajná návštěva, jež má sloužit k přepilování mříží a naplánování útěku, vrcholí nepřítis praktickým hlasitým a slavným duetem „*O nevýslovné štěstí lásky*“, v němž se milenci se svou láskou svěrují světu, a Dalibor tak nestihně utéci; převleková scéna, nelogická a v baladickém či beletristickém zpracování směšná, má v divadelní historii i praxi dlouhou tradici a z dramaturgického hlediska představuje vrchol *Dalibora*.

276 V německé verzi působí strofa mnohem slavnostněji: „*Und auf die ganze Heimath ausgeflossen / Ist seine Kunst in vielgetheilter Fluth / In tausend Seelen hat sie sich ergossen, / Und so im Dom zur heil'gen Andachtgluth, / Wie um des Festmahls heit're Lust zu krönen, / Rauscht böhmische Musik in vollen Tönen.*“ (*Tamtéž*, s. 118).

277 „*Denn welcher Böhme liebte nicht Musik! In jüngren Jahren spielt' ich auch darauf; mich dünkt, ich hab in meiner Rumpelkammer das Instrument noch aufbewahrt.*“ (B. Smetana, *Dalibor*, 2009, s. 199, ř. 375-378).

zemskou útěchou, zatímco pomoc zemitého a prostého Beneše, milovníka českého jídla a piva, spočívá v praktickém a zcela konkrétním propašování houslí do Daliborovy cely.

Apoteóza českých muzikantských rukou (kromě *Dalibora* v popisovaném Benešově výstupu) nalézá paralelu také v libretu k *Libuši*, jež Wenzig rovněž v němčině dokončil v roce 1866. Kněžnin výstup o českém národě, jenž neskoná, má v německém, velmi spoře uváděném originále podobu „*Mein theures Böhmenvolk wird nicht vergeh'n / aus Grabensnächten herrlich neuersteh'n.*”²⁷⁸ Všechna tři Wenzigova díla, závěr básně *Die Daliborka* z roku 1848, stejně jako Benešovo bodré vyznání z *Dalibora* a mýtická Libušina věštba z poloviny 60. let, kdy se již cesty českého a německého národního hnutí rozešly, se vztahují k české vlasti ve smyslu původně užívaného, oficiálnějšího a etnický i jazykově méně diskriminačního termínu *böhmisch*.²⁷⁹

6.3. Beletrizace daliborské látky ve 30. letech 19. stol.

V pozdně romantické periodě, sevřené letopočty 1836 a 1840, časopisecky vyšla nezávisle na sobě v sada prozaických črt, z nichž každá tematizovala pověst v odlišném žánrovém duchu. Všechny však spojuje nový metodický přístup k daliborské látce: ta u nich neexistuje sama pro sebe, jsouc v detailech rozvíjena či příběšňována, ale slouží stylistickým potřebám autora spíše jako kulisa či rámec děje.

V roce 1836 vydává **Josef Kajetán Tyl** v jím redigovaném časopise *Květy* rozsáhlejší povídku *Vězeň v nové věži*.²⁸⁰ Na téměř 120 stranách rozehrává složitou, zcela smyšlenou zápletku křivdy a msty, na niž je coby dramatický vrchol naroubován příběh Daliborova dobytí Ploskovic a následného pádu v podobě překvapivě odpovídající kronikářskému podání událostí. Vladykova motivace k převzetí panství je

278 J. Wenzig – E. Špindler, *Libuše*. Praha: Orbis, 1951, s. 193.

279 K pojmenovávání Čechů a Němců v Čechách v proměnách 19. století a v různých sociálních, národnostních či úředních kontextech přehledně J. Kořalka, *Tschechen im Habsburgerreich und in Europa 1815-1914*, Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1991, s. 51-70.

280 Citované pasáže pocházejí z knižního vydání J. K. Tyl, *Drobnější povídky historické, sv. IV.*, Praha: Kober a Markgraf, 1859, s. 3-118.

pro literární účinek převrácena naruby. „Dalibor“ je ve skutečnosti synem a zákonným dědicem ploskovského pána, neboť jej v dětství za svého syna tajně zaměnil zhrzený poddaný Božech; Božechův neurozený syn je tak 15 let na hradě vychováván jako Adam Ploskovský, zatímco mladého šlechtice Božech v duchu absurdní pomsty záměrně trýzní v otrockých podmínkách jako lesního divocha. Mladý Tarzan vyrostl bez jakéhokoli kontaktu se světem, vzděláním či dívkami, ovšem o jeho dispozicích k velkým zvratům v syžetu Tyl nepochybuje: „*Neohrožená odvážlivost mu z černých zraků sršela, a tváře jeho, lepotvárné sice, ale smělé a osmahlé, dlouhými, tmavými kadeřemi zastíněné, obraz otuženosti poskytovaly.*“²⁸¹ Čtenáře tak nepřekvapí, že jinoch zabije medvěda a nosí jeho kůži. Později je dán do opatrování k houslistovi Blažejovi, k němuž *bon sauvage* citově přilne a osvojí si základní společenské a emoční dovednosti, což je nutné pro další fázi pomsty: opětovné převzetí ploskovického panství.²⁸²

Tyl k tomuto aktu připraví všechny historické okolnosti. Uchazeč má nárok právní (na rozdíl od Adama je pokrevním dědicem); převrat dále legitimizuje i poddaný lid, který se jme proti Adamovi pozdvihovat urozencův únosce Božech s poukazem na politickou „tvárnost“ urozeného divocha: „*Onť vás jako bratry, jako ratolístky jednoho stromu chovati bude. Srdce jeho jest měkký vosk a jemná bříza, i nechá se z něho utvořit, co člověku rozumnému napadne. Avšak netoliko že dosazením pravého pána v statek a moc příslušnou sobě sami hojně blaženosti připravíte: vyť i světu důkaz dáte, že se veřejnému pořádku podrobujete a svému panstvu práva hájíte; a takž budou o vás po českých vlastech jakož o lidu nejvěrnějším ještě po mnoha letech mluviti,*“ argumentuje státoprávní a feudální loajalitou únosce šlechtického synka.²⁸³ Jinoch medvědobijec získá od lidí i revoluční jméno *Dalibor*, neboť osvoboditele odchovaného v lesích jim „dal bor“ a přezdívka „lesní stvůra“, jakou .²⁸⁴ S pomocí

281 *Tamtéž*, s. 3-4.

282 Uvedení houslisty coby vychovatele je novátorskou a efektní, byť poněkud těžkopádnou Tylovu interpretací motivu přátelství Dalibora s houslistou Jankem, jenž se v pověsti v intimní, až homoerotické poloze stihl v 19. století v poezii etablovat a bylo vhodné i nutné jej nepominout.

283 *Tamtéž*, s. 87-88.

284 *Tamtéž*, s. 91. Tylem předestřená lidová etymologie samozřejmě neodpovídá běžné teorii o původu slovanského jména z **Dalbeborz* ve významu „oddaluj boj“ (srv. jména s touž substantivní složkou *Ratibor*, *Ctibor*, ale též *Bořivoj*, *Bořislav* či *Boris* (F. Miklošić, *Die Bildung der slavischen Personennamen*, Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1860, s. 249,

jednotky rytíře Chlumského, stylizovaného do jakéhosi bodrého Jánošíka, pak „lesní stvůra“ svůj hrad dobývá a zakrátko o něj zase přichází. Epilogem je doživotní žalář ve věži se všemi tradičními atributy včetně hry na Blažejovy housle a shromážděného davu.

Novátorský přístup, kdy Tyl oděl doposud sporou pověst do bohatého prozaického hávu a zcela převrátil základní vstupní parametry narativu včetně motivace protagonisty, si zasloužil obsírnější vylíčení. Přitom je dobré zdůraznit, že veškeré změny zde autor podřídil primárně literárnímu účinku, nikoli potřebám dějinnou látku aktualizovat ve prospěch aktuálních společenských cílů, jako tomu bylo u jiných jeho zpracování historických látek.²⁸⁵

Česká a německá vrstva liberálně smýšlejících vlastenců se často v přispěvatelské roli potkávala na stránkách kulturního pražského časopisu *Ost und West*. a to až do jeho zániku na konci 40. let. Vedle J. K. Tyla to byl i Karl E. Ebert (viz s. 92), švagr dlouholetého vydavatele Jana Rudolfa Glasera). Jedním z cílů časopisu bylo zprostředkovávat německému publiku kontakt s neněmeckou, převážně slovanskou živou kulturou a literaturou.²⁸⁶ Vedle příznivců konstituce a dvounárodnostního uspořádání v Čechách i skupinu židovských literátů včetně **Isidora Hellera**.²⁸⁷ Tomu zde v prosinci 1839 vychází povídka *Der Thurm Daliborka*, jejíž protagonistka vypráví ve stínu Jeleního příkopu, kterak se na Ploskovicku seznámila s půvabným a výřečným mladíkem, který bydlí v jakési lesní chaloupce. Heller nenechá žádného

dostupné z: <<https://books.google.cz/books?id=vtJIAAAAcAAJ>>. Sémantickým ekvivalentem je řecké jméno *Τηλέμαχος*.

285 Na dramatu z knížecích dob *Krvavé křtiny* se zřetelně projevila Tylova účast na kroměřížském sněmu v době psaní. Projekce do současnosti je patrná i pro *Žižku z Trocnova* z téhož roku, kdy se do husitského programu ústy kněze Korandy dostává rovnost občanů před zákonem apod. (viz J. Rak, *Bývali Čechové...*, Jinočany: H&H, 1994, ISBN 80-85787-73-3, s. 29). Zcela prosta sociální agendy poloviny 19. století není ani ploskovickým událostem časově nejbližší dramatizace povstání kutnohorských havířů z roku 1496.

286 Viz P. Krátká, *Glaser Rudolf (1809-1868)*. *Inventář, NAD č. 1198*, Praha: Archiv hl. h. Prahy, 2012, dostupné z: <<http://www.ahmp.cz/page/docs/AP-541-glaser-rudolf.pdf>>, s. I-III.

287 Isidor Heller (1816-1879), mladoboleslavský rodák, spisovatel a novinář. O jeho působení v kontextu pražské naturalizované židovské literární komunity a její činnosti kolem časopisu *Ost und West* podrobněji H. J. Kieval, *Languages of Community: The Jewish Experience in the Czech Lands*, Los Angeles, University of Carolina Press, 2000, dostupné z: <<https://books.google.cz/books?id=RkfCtj7ZPxOC>>, s. 72-77.

znalce pověsti na pochybách, kdo tajemný obyvatel lesa je: „*Jmenuji se Dalibor. Opustil jsem zámek svého otce, (...), abych mečem a lukem chránil chudé sedláky před robotami rytířů a měst,*“ prozrazuje samozvaný zbojník.²⁸⁸ Nenadále setkání skončí nejen objetím a „tisícovkou polibků“, ale také následným útokem ochranního Dalibora na hrad ženina poručníka. Tím není (jmenovitě) Adam z Drahonic, ale tak jako on je spřažen s Litoměřickými, kteří Dalibora zajmou a odvečou do Prahy. Povídka se uzavírá romantickým výstupem, kdy truchlící žena vystoupí na strom nedaleko věže, aby naposledy uslyšela zvuk houslí a definitivně se oděla do roucha jeptišky.²⁸⁹

Trojici próz ze závěru 30. let uzavírá 230stránkové dílo od vídeňského spisovatele **J. A. Gleicha** z téhož roku 1839.²⁹⁰ Autor pojímá *Das Blutgericht im Thurme Daliborka am Hradschin zu Prag* jako romantický, dobrodružný bildungsroman.²⁹¹ Dalibor vyrůstá v chalupě v drsném krušnohorském polesí se dvěma kozami, políčkem a otcem Jaromírem. Prákem skolí po vzoru biblického Davida (a po vzoru Tylova Dalibora medvědobijce) nebezpečného vlka. Čtenář znalý Tylovy verze příběhu se také dovítí, že sedlák Jaromír není skutečným otcem a Dalibor je ve skutečnosti urozencem, předurčeným k velkým činům. Jinoch absolvuje peregrinaci po Německu a Itálii a pokoří dobové sociální bariéry, když jej Adam Ploskovský jmenuje kastelánem v Drahonicích. Tím na sebe nechtěně přivolá Daliborovu nenávist a pomstu, neboť „Drahonitz“ byla poslední slova jeho otce před smrtí následkem vraždy. Až během pátrání po zločinu je protagonistovi zjeven dopis biologického otce Prokopa z Kozojed, jenž začíná: „*Teprve ve svých dvaceti letech se*

288 V originále: „*Dalibor ist mein Name. Ich zog aus meines Vaters Schloß, (...), um mit Schwert und Bogen die armen Bauern vor den Plackereien der Ritter und Städter zu schützen.*“ (I. Heller, Der Gang durch Prag, in *Ost und West*, č. 103/1839, s. 450.).

289 *Tentýž*, č. 104/1839, s. 458. Spojitost stromu v sousedství věže s ořešákem, jenž podle tradice vyrůstá na místě popravy Daliborovy, je spíše nepřímá.

290 Joseph Alois Gleich (1772-1841), rakouský beletrista, dramatik a státní úředník. Za 50 let napsal mnoho desítek dramát a próz často z historického prostředí a s rytířskou, loupežnickou či strašidelnou tematikou (*NDB* 6, 1964, s. 443-444, dostupné z: <<http://www.deutsche-biographie.de/ppn119559994.html>>). Stylu gotického románu učinil ostatně Gleich žánrovou poklonu také Daliborovým objevováním záhad své identity v tajemném loveckém hrádku v Drahonicích.

291 J. A. Gleich, *Das Blutgericht im Thurme Daliborka am Hradschin zu Prag*, Wien: Dirnböck, 1839.

*dozvíš, kým ve skutečnosti jsi, (...). Vyslechni si v krátkosti příběh svého nešťastného otce...*²⁹²

Spíše než zápletky, jež se dopisem obohacuje o další retrospektivní vrstvu otcova žoldnéřského života, a opět končí Daliborovým odsouzením i autorovou připomínkou známého přísloví o hudbě²⁹³, je z hlediska druhého života legendy podstatná šíře motivů, jež má Gleichův román podobný s Tylovou povídkou a zčásti i s Hellerovou črtou. V éře pozdního romantismu se v próze ustavuje typ Dalibora obdařeného charismatem, bojovými vlohami i ochrannou péčí o sličné ženy i o poddané, v jejichž prostředí od dětství vlivem osudu vyrůstal. Protiprávní pýcha vůči Adamovi z Drahonic je v očích autorů třeba morálně legitimizovat jeho vyvedením z kategorie šlechtického majetkového sporu směrem ku spravedlivé pomstě za příkoří, spáchaná v minulosti.

Romantická typizace příběhů obohacuje pověst i řadou drobných, původně nesouvislých motivů. Prostotu a současně divokost a liminalitu dětství a mládí Daliborova symbolizují uhlíři coby spravedliví, houževnatí lidé z divokých lesních mýtin plných milířů. Rytíř z Gleichova románu dal osiřelého Dalibora, zachráněného ze sutin požáru, schovat do uhlířské boudy (s. 62). V Tylově podání jsou to právě uhlíři, kdo provolají lesního divocha „Daliborem“, jako by šlo o předvěkou náčelnickou hodnost (s. 90). Hlavní ženské role milovnic obsazují silné osobnosti, jež vynikají v jízdě na koni a v lovu. Košatým stromem vyleze k Daliborově věži, kdo chce vězně utěšit. Po ořešáku chvatně slézá Dalibor poté, co nalezl útěchu v dívčině pokoji. Podobných motivů je celá řada a jsou literární licencí, na původní pověsti zcela nezávislou a sdílenou napříč žánry a ještě ve 40. letech i napříč českým i německým jazykovým živlem. V roce 1840 vyšla ve vídeňském časopise *Österreichisches Morgenblatt* kuriozní povídka o setkání české hraběnky s Paganinim v Janově. Zatímco na své časté vídeňské publikum pěje virtuos (potažmo tedy rakouský autor článku) samou chválu, zahanben svou neznalostí *una gente di Nord* se ptá šlechtičny na nějaké velké mistry houslisty z „Böhmen“. Jediný, koho dáma z paměti vyloví a kdo zachrání

292 Něm. orig. "Erst in deinem zwanzigsten Jahre sollst du erfahren, wer du eigentlich bist, (...). Höre in Kürze die Geschichte deines unglücklichen Vaters..." (Tamtéž, s. 57).

293 V německém textu je text přísloví nepříliš korektně citován jako „Take nauze noucílň Dalibora hausle hratí“ (Tamtéž, s. 178).

pověst neznámého severu, je smutný - a smutně fiktivní - umělec z Daliborky. Respondentka nezapomene dodat, že „*noch heute sagen sie in Böhmen: Er spielt die Geige schön wie Dalibor*“.²⁹⁴ Mýtický Dalibor-hrdina i Dalibor-hudec patřil tehdy všem včetně čtenářů z vídeňských kaváren, přestože u nich více než kde jinde zosobňoval obraz ušlechtilého, ovšem přece poněkud divého a roztomilého rozervance z pohraničí (mnoho autorů zdůrazňuje). Tato skutečnost oblíbenost české pověsti ve vídeňských kruzích rozhodně neumenšuje.

²⁹⁴ L. A. Frankl, „Begegnung mit Paganini in Genua“, in *Österreichisches Morgenblatt*, 27. 6. 1840, Wien, č. 77, s. 306. Autor povídky zároveň periodikum redigoval, po něm nastoupil J. N. Vogl, další autor daliborského textu (viz s. 93).

7. 1848-1900: Střípky Daliborova druhého života

7.1. Ozvěny daliborské látky v německé literatuře

S odlukou české a německé „vlastenecké“ tvorby po roce 1848 si tematické využití Dalibora z Kozojed přisvojuje spíše českojazyčná literatura a kultura. Pověst o vladykovi nebyla odvozována od vlasteneckých antedatovaných rukopisů (jako např. pověst o Libuši) a národovecké kontroverze s nimi spojená ji pominula. Na vzpouře v Ploskovicích a vztazích mezi Daliborem a Adamem z Drahonice nebylo možné ani zpětně vystavět nacionalistický stereotyp, tak jako např. u poddanské vzpoury Chodů proti „cizácké“ šlechtě v Trhanově.²⁹⁵ V prostředí německojazyčném pak ke konci 19. století ustrnulo i v poloze jakéhosi lyrického zprostředkovatele mučivých zážitků ve věži, již naznačila již Voglova balada *Dalibor der blinde Geiger* z roku 1839, anebo jakéhosi hypertrofovaného estetického kýče.

Reiner Maria Rilke tak nechá v pražské novele *Die Geschwister* (1899) návštěvníka Daliborky jménem Zdenko (jméno Daliborova přítele houslisty z pozdější Novotného úpravy libreta): „*To je ta slavná hladová věž. Rytíř Dalibor se v ní naučil z čiré touhy hrát na housle.*“ Skeptický Rezek k tomu dodá, že touha je zpravidla nemá, a při obhlídce úzkého hrdla hladomorny doplňuje, že odsouzení tu někdy „*zpola sežerou tělo svého předchůdce*“.²⁹⁶ Také **Meyrinkův** ezoterický román *Walpurgisnacht* (1917) se v kapitole Hladová věž věnuje zážitkům v Daliborce jako jedné

²⁹⁵ Chodská rebelie za stará privilegia má s ploskovickým povstáním proti navyšování „starých a daných“ robotních povinností i přes 200letý časový rozestup mnoho společných témat: charismatického velitele a mučedníka boje za svobodu, nesprávně odvozený emblém (u Chodů psí hlava, u Dalibora erb se třemi kulemi), nepřímou kritiku „podnikatelských aktivit“ lačné šlechty, primárně ekonomickou podstatu sporu, stylistické sjednocení v kanonickém podání Aloise Jiráska aj. Ani Chodové sami nepovažovali svůj zápas (proti již zdomácnělému rodu Lamingenů) za apriori protiněmecký. Hrdých „Psohlavců“, jedné z mála etnicky českých obyvatel v přímém a navíc historickém styku s německou hranicí se národovecká rétorika chopila až na samém konci 19. století. K tomu podrobně E. Maur, *Paměť hor*, s. 191-198.

²⁹⁶ R. M. Rilke, *Zwei Prager Geschichten*, Český Těšín: Vitalis, 2005, ISBN 80-7253-194-8, s. 102-104.

z variací surreálných poutí hradčanských postav. Devatenáctiletý Ottokar Vondřejc zakouší ve snovém vytržení v Daliborce masochistické zážitky, kdy se připevňuje na mučicí nástroje a okenní výklenky a kochá se představou, že by si někdy zase zahrál na housle, jako „*nejméně představitelnou ze všech nepředstavitelností*“. Hladová věž je vskutku personifikována jako moloch s nenasytným kamenným břichem. „*A poté co Smrtka celé století dřímala, [Moloch] se znovu probral,*“ zjišťuje Ottokar v úvodu kapitoly.²⁹⁷

Z obou ilustrativních, současně ovšem jediných existujících ukázek z okruhu kulturně významných děl je zřejmé, že jednotlivé daliborské motivy suplují v německé próze této doby funkci figurativních kulis, jež vlastní pověst nikam neposouvají. Výskyt aluzí a přímých zmínek se už z tohoto důvodu omezuje na texty tematizující Prahu a její realie, a tedy na pražské německé autory. V české jazykové sféře je tomu odlišně.

7.2. Dalibor v českém hudebním nebi

Od 60. let 19. století působí téma Daliborovo, samo o sobě etnicky neutrální, přesto však českojazyčnou kulturní frontou již valně ochočené, především jako pozitivní autostereotyp. Spíše nežli mýtickým hrdinou, jaké konstruovaly historizující pohledy na Jana Žižku či knížete Břetislava, je Dalibor nejčastěji domestikován v útulné a nekontroverzní podobě jakéhosi primase českého muzicírování, plně odpovídajícího Wenzigově, resp. Špindlerově žalářníkově vyznání „*kteřý pak Čech by hudbu neměl rád*“. To i přesto, že Bedřich Smetana nejhudebnější motiv pověsti, tedy scénu s lidem, naslouchajícím pod věží Daliborově dojemné hře, z partitury opery *Dalibor* vypustil.²⁹⁸

297 G. Meyrink, *Walpurgisnacht. Phantastisches Roman*, Leipzig: Kurt Wolff Verlag, 1917, s. 82-87 passim. Ottokar není jedinou literární postavou, jež se opájí utrpením v Daliborce. Protagonistka knihy *Hrdý Budžes* od Ireny Douskové (1998) je na tom podobně: „*Vystříhla jsem si jeho obrázek z knihy Staré pověsti české od Aloise Jiráska, ale o tom naštěstí taky nikdo neví. (...) někdy, když jsem v bezpečí, třeba na záchodě, tak ho vyndám a rozložím. Dívám se, jak je Dalibor krásnej, představuju si, jak má hlad, jak celej smutnej hraje na housle, jak mu usekávaj hlavu, a miluju ho.*“ (I. Dousková, *Hrdý Budžes*, 2. vyd., Brno: Petrov, 2002, s. 17, dostupné z: <<http://media0.webgarden.name/files/media0:510a7177e0a9b.pdf.upl/Hrd%C3%BD%20Bud%C5%BEes.pdf>>).

298 Celý uvedený obraz byl odstraněn ještě před komponováním hudby, neboť druhý akt dramaturgicky vyvrcholil vězeňskou scénou Dalibora a Milady a jakákoli následná scéna by přinesla jen oslabené účinku. Viz stať B. Karásek, „O významu a obsahu díla“, in B. Smetana, *Dalibor*, 2009,

Již deset let před slavnostní premiérou díla se k inspiraci slavným vězněm samoukem přihlásilo první číslo nového týdeníku *Dalibor* z října 1858.²⁹⁹ Titulní stranu hudebního časopisu zdobí pro žánr dosti netypická, tématem však všeríkající báseň Gustava Pfliegera s názvem *Dalibor*. Závěrečné verše nemají daleko k redakčnímu manifestu (zvýraznění v originále):

*„Ve sladkých tónech duše se s ním loučí, / mdlé zemi tělo vetché odporoučí! / Dalibor skonal . . . Rád opustil zemi, / vždyť v dobrých srdcích nalez' ohlas citů, / vždyť ví, že žije dál se zpěvy všemi, / jež k houslím zpíval ve žaláře skrytu, / že mnohém po století jeho jméno / co drahá památka vždy bude ctěno!“*³⁰⁰

Umělecký talent zajistil Daliborovi stálé místo v české poezii všech žánrů i kvalit až do konce století. Figuruje ve sbírkách úsporných, prostých veršovanék, jakou je Nečasova „*Jde sice pověšť, Dalibor / že nevolníkům přál / a že pak na housle / v té smutné věži hrál.*“³⁰¹ V *Písničkách pozůstalého* (1900) se ani Jan Karafiát nevyhne dvojverší „*Pakli že hude Dalibor v nouzi, / hudeť své žaly nad tíží pout’.*“³⁰² Všestranný hudebník drnká dle Jana Opolského (1900) před opilými pány na zámeckém dvoře „*ohebný, směšný kankán opičť,*“ a to rovnou na mandolínu.³⁰³ V roce 1913 vychází dokonce soubor třiceti karikatur dobových umělců a pod podobiznou houslisty Jana Kubelíka se skvějí verše s jasnou narážkou na mučení na skřipci: „*Že Dalibor kdys hrál na struně jedné, / byl o tři stupně horší Kubelíka / a jeho sláva proto před ním bledne / a v rozvalinách černé věže bliká.*“³⁰⁴ Z těchto výběrových ukázek (zmínek podobného druhu je více) je patrné, že daliborského motivu se užívá s elegantní nenuceností a samozřejmostí, typickou spíše pro ustálená

s. 70.

299 Časopis vycházel i s notovými přílohami v letech 1858-1864 a 1869 pod redakčním vedením Emanuela Meliše. S jiným vedením a obsahem, více soustředěným na kritickou publicistiku, přišel stejnojmenný časopis *Dalibor* v letech 1873-1875; třetí hudební časopis téhož jména pak vycházel v období let 1879-1913 a 1919-1927. Podrobnější údaje přináší M. Svobodová, *Hudební periodika v Čechách a na Moravě 1796-1970*, Olomouc: Státní vědecká knihovna, 1971, s. 22-23.

300 G. Pflieger, „Dalibor“, in *Dalibor. Hudební týdeník s měsíční notovou přílohou*, Praha: R. Veit, 7.10.1858, s. 1.

301 J. E. Nečas, „Dalibor (r. 1498)“, in *Pohledy do dějin*, Brno: F. Karafiát, 1886.

302 J. Karafiát, *Broučkova pozůstalost. II. Písničky pozůstalého*, Praha: Reformované listy, 1900, s. 9.

303 J. Opolský, *Klekání*, Praha: Dělnická knihtiskárna, 1900, s. 7.

304 J. Lukavský, *Karikatury umělců*, Praha: Revue Divadlo: 1913, s. 47.

rčení. S tím jde ruku v ruce masivní redukce historického, politického i kulturního pozadí pověsti.

Vedle sebe koexistuje složka „pozemského“ Dalibora, jenž se pokusil o fyzický vzdor na zemi, ale jeho prométheovské úsilí o povznesení prostého lidu bylo zmařeno. Druhá, metafyzická složka časným trestem mučednického stětí a povoláním na nebesa. Ve *Zpěvech bohatýrských* (1889) od Františka Chalupy Dalibor „...*napjal mladých paží sílu. / Však marný boj a marná seč... / Čas nebyl k posvátnému dílu.*“ Pláč lopotného lidu vzlétá do nebes, Dalibor je zmítán dilematem, zda lidu na druhé straně pomyslného břehu pomáhat, či nikoli. Zviklat jej má apostrofa „*Přes bídy lidské širé moře / dál, Dalibore, směle pluj, / vzleť, Dalibore, orle můj!*“³⁰⁵

V básni *Tichá duše* (1879) Elišky Krásnohorské se Dalibor ocitá na nebi spolu s (rovněž sťatým) Závišem, Lumírem s varytem a Švandou Dudákem. K tomuto svéráznému ansámblu zvanému *musici sancti* předvádí Svatý Petr dušičku ustrašenou proto, že je česká: „*Ty, jež se tu chvěješ a a koříš tak znízka, / ty sedneš tam nejvýš, ke muzika výská. / Tam přijde ti smělost, tam potřeba tebe; / jdi, dušičko česká, jdi v české nebe!*“ V nebi vedle bubnujících andělů nechybějí a „hrají v cepy“ husité i Žižla slepý.³⁰⁶

Dalibor je v této básni abstrahován do své vrcholné podoby jakési bezčasé múzické entity, světce, s níž se asociují dva atributy, tedy housle a temná věž. Výsady vstupu do českého nebe se aktérům jiných pověstí podbarvených ekonomickými pověstí nedostane Janu Sladkému Kozinovi ani například vůdcům havířů z Kutné Hory. Ani mučednická smrt není sama o sobě postačující podmínkou apoteózy, zato přijít ve vhodně načasovaný moment se starými, rozvrzanými houslemi může přízeň vrtkavé kolektivní mýtotvorné paměti zajistit mnohem trvaleji. Předešlé kapitoly ukazují, že hudební motiv byl jedním z nejsilnějších nosných prvků daliborského mýtu již před jeho masovou popularizací prostřednictvím Smetanovy opery (1868) a Jiráskovy pověsti (1894); dokonce i bez těchto autorských počinů by do dnešních časů v živé paměti přežil, zejména v souvislosti s tradicí spojenou s věží Daliborkou.

305 F. Chalupa, *Zpěvy bohatýrské*, Praha: J. Otto, 1889, s. 131-132.

306 E. Krásnohorská, *Vlny v proudu*, Praha: F. Šimáček, 1885, s. 54.

Ta je jediným daliborským „místem paměti“, jež ve své fyzické podstatě a napříč pěti staletími spojuje autentický životní příběh Kozojedského šlechtice se současnou tradicí, založenou na smutném zvuku strunných nástrojů (tělo trápících i duši blažících), ozývajících se v touze po svobodě z vysokého úzkého okénka temné věže (obr. 13).

* * *

Obr. 13. Výhled z horního patra Daliborky (kde byly v síle zdi komfortnější cely pro urozené vězně)

Závěr

Posmrtný Dalibor urazil za čtyři století svého mýtického vývoje dlouhou cestu. Po svém premiérovém výstupu majetkuchtivého, svárlivého vladyky, což nebyla role v pozdně středověkých Čechách nijak neobvyklá, střídal role stále vzácnější: byl mučedníkem porobeného lidu, mstivým instrumentem rodové msty, vychovaným v hlubokých lesích, slepým tesklivým lyrikem s homoerotickými sklony, charismatickým milovníkem statečné ženy z antické tragédie, obsazeným v kritizované „německé“ opeře českým národem opěvovaného hudebního velikána, a konečně múzou českého nebe. Dalibor sloužil jako literární symbol, zbavený vší historické identity; byl nadčasovým ochráncem, k němuž se upíraly zraky a tužby českého obyvatelstva, jež potřebovaly ve své strážni věřit v dobrého krále či šlechtice lidumila.

Předložená práce si vytkla za cíl tyto role v dějinném procesu formování daliborského mýtu identifikovat. Nejprve rekonstruovala genealogické a majetkové zázemí Alše a Dalibora z Kozojed. Ukázala na důležitý fakt, že vzdor prokázané zjištěnosti Daliborově a primární potřebě zajistit si ekonomické postavení k udržení sociálního statutu působil v ploskovickém povstání skutečně jako ochránce a záštita chudých. Vzpoula na panství Ploskovice v červenci 1496 svým průběhem, motivy a zřejmě ani rozsahem nevybočovala z řady obdobných povstání poddaných. V moci majitele panství ani hejtmanské správy státu nebylo výbuch povstání poddaných v zárodku potlačit, a tedy násilnému zabránění či zničení majetku zabránit. Naopak v silách izolované, byť zprvu početné skupiny povstalců nebylo zabránit opětovnému „nastolení práva“ se všemi retribučními důsledky poté, co se policejní hotovost konečně sešla. Tento prostý fakt vysvětluje jak Adamovo počáteční „dobrovolné“ odstoupení majetku povstalcům (aby si vykoupil bezpečný odchod a čas k odvetným opatřením), tak i dobrovolné poddání se rebelů „mírnému“ Daliborovi; tím by totiž získali jak legální vrchnostenskou záštitu, tak především ochránce fyzického, který by měl coby nový disponent jako jediný z urozené vrstvy na ochraně „lidí“ osobní zájem. Toto mezidobí mezi povoláním Dalibora a jeho zatčením mohlo trvat celé měsíce.

V kapitolách následných byly identifikovány souběžné linie, po nichž látka inspirovaná Daliborem v čase rostla a proměňovala se: jde o linku dějepisnou, vinoucí se od Hájkovy kroniky po Palackého syntézu a vlastně až dodnes bez zásadních změn a shrnující ploskovické události a následný soudní proces na základě jednou usebraných faktů a pramenů. V době publikace Hájkovy kroniky již existovala linie druhá, šířená zprvu jen ústním podáním a se zpožděním několika dekád „kodifikovaná“ ve sbírkách přísloví. Také přísloví o nouzi a hudbě se od poloviny 16. století do dnešních dob ve svém primárním, „uměleckém“ významu nezměnilo. Umožnilo ovšem literárně nosný motiv uvězněného rytíře Dalibora asociovat jak s představou tortury, tak s opačně polarizovanou, a přitom jazykově příbuznou vizí libé hudby. Oba obrazy přitom manifestují určitou ušlechtilost ducha, a umocňují tak soucit a současný obdiv vůči Daliborovi. Odhodlané snášení nespravedlivé krutosti (zcela v duchu Kristova vykoupení) je projevem ušlechtilého ducha stejně jako univerzální kód procítěného a nadaného umění.

O typ ušlechtilého, trpícího jedince projevili zájem literární romantismus. Šestá kapitola na základě dobových německých a českých textů popsala, jakým způsobem k uchopení tématu došlo a do jaké nové literární podoby posmrtného Dalibora různí autoři oděli. Práce si všímá rozdílů mezi (původnější) německou a českou produkcí a dochází k závěru, že privatizace druhdy vlasteneckých zemských pověstí českou kulturní elitou pro potřeby národního hnutí ve druhé polovině 19. století se dotkla i daliborské látky, zejména poté, co se jí zhostila „velká“ kultura, zapojená do boje za národní a jazykovou suverenitu. Na konci 19. století již nelze o německé reflexi mýtu o Daliborovi, měřeno literárními doklady, vůbec hovořit.

Práce se jen letmo dotkla tématu operních zpracování daliborské látky, neboť téma obrozenecké mytologie a národní hudby, dobové kritiky a kontroverze ve věci Smetanova údajně „německého“, wagneriánského *Dalibora* je široce zpracované jak z muzikologického, tak obecně kulturněhistorického hlediska. Svůj význam by měla případná studie jednotlivých operních pojetí Dalibora³⁰⁷, a to s přihlédnutím k jiným

307 Jen samotný Smetanův nářev se dočkal několika různých verzí; po Wenzigově německém libretu (do češtiny přebásněném Ervínem Špindlerem) došlo k úpravě libreta od Václava J. Novotného. Z roku 1980 pochází verze od Rudolfa Vonáška a nejnovější je zbrusu nové pojetí z pera Pavla Drábka (2008). Viz B. Smetana, *Dalibor*, 2009, s 7-23. Přebásnění (Jiřím Suchým) zvažoval

vizuálním zpracováním, jakými jsou například záznamy operních inscenací, Krškův film *Dalibor* (1956), televizní hudební inscenace *Dalibor* (1978) v režii Milana Macků, ale i loutková podoba pověsti *Daliborka* (scénář Karel Pixa, režie Ivan Renč, 1978) či 49. epizoda „Dalibor“ z animovaného cyklu *Dějiny udatného českého národa* podle předlohy Lucie Seifertové (Česká televize, 2011).

Nyní skončený text si v neposlední řadě kladl snad banální, ovšem z posmrtného pohledu historiky opomíjeného vladyky nikoli samozřejmý cíl: ukázat, že Daliborův nesnadný part v průběhu 16.-19. století dosahoval barvitějších poloh, než je ta dnes nejznámější. Tvoří ji představa rytíře – vzdor typizaci bez koně a zbroje, zato s houslemi – hrajícího v Daliborce, jež je mnohem známějším prvkem mýtu nežli sám jeho původce Dalibor. Ani nejznámější prvek celého daliborského legendária, tj. přísloví o nouzi, nemá co se týče společenského povědomí na různých ustláno. V nedávném průzkumu mezi 70 lidmi ve věku od 18 do 66 let sémantickou znalost přísloví (jeho správným doplněním) prokázalo jen 45 respondentů, což byl nejslabší výsledek z celkem osmi zkoumaných parémií.³⁰⁸

pro nerealizované provedení opery rovněž režisér Miloš Forman („Nerealizované projekty“, dostupné z: <<http://milosforman.com/cz/about/projects>>).

308 Mezi nesprávná doplnění zadání „*Nouze naučila...*“ patřily také odpovědi naznačující roztomilou fonetickou či lexikální dezinterpretaci, např. „*dobře vařit*“, „*Dalibora pástř*“ či „*Pekaře houstř*“. Jeden respondent z věkové kohorty přispěl slovy „*Dalibora Jandu houstř*“. Jde o nereprezentativní průzkum k diplomové práci, viz L. Zelenková, *Prísloví, rčení, pořekadla v různých historických obdobích*, diplomová práce, ved. Bohumila Junková, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, 2013, s. 76-77.

Seznam použitých informačních zdrojů

Prameny nevydané

Archiv hlavního města Prahy. *Kniha kšaftů města Prahy z l. 1518-1528 a Starého města Pražského z l. 1528-1564* [online]. Rukopis č. 2142, fol. N. 18. [cit.2015-07-03]. Dostupné z: <http://amp.bach.cz/pragapublica/permalink?xid=E1BD2FEAB72711DF820F00166F1163D4>.

NA Praha. Fond č. 172 – DZV, č. inv. 83 (1541-1545).

NA Praha. Fond č. 185 - DD, kvatern trhový, č. inv. 62 (1482-1565).

Prameny (edice, ediční řady, literární díla)

[AČ] *Archiv český čili Staré písemné památky české i moravské sebrané z archivů domácích i cizích*. Sv. I-XXXVII. Praha 1840-1944.

Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst. Nr. 74-75. Wien, 1834.

[AI] TADRA, Ferdinand, ed. *Soudní akta konzistoře pražské*. Sv. I-VII. (1373-1387, 1392-1393, 1396-1398, 1401-1408, 1420-1424). Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1893.

BALBÍN, Bohuslav. *Epitome historica rerum bohemicarum* [online]. Pragae: J. N. Hampel, 1677. [cit. 2015-06-28]. Dostupné z: <https://books.google.cz/books?id=bBxJAAAAcAAJ>.

BECKOVSKÝ, Jan František. *Poselkyně Starých Příběhův Českých aneb Kronyka Česká* [online]. Staré Město Pražské, J. K. Jeřábek, 1700. [2015-06-08]. Národní knihovna ČR, sg. 54 B 17. Dostupné z: <https://books.google.cz/books?id=7uxgAAAAcAAJ>.

[CDB] *Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae*. Sv. III-VI. (1231-1283). Pragae, 1942-2006.

[CDM] CHYTIL, Josef, ed. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*. Sv. VI. (1307-1333). Brünn: Nitsch und Grosse, 1854. BRANDL, Vincenc, ed. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*. Sv. X. (1367-1375). Brünn: F. Winiker, 1878.

[CIB] JIREČEK, Hermenegild, ed. *Codex juris bohemicus. Tomi III. pars 2., Complectens jus terrae saeculi XVmi (1420-1500)*. Pragae: F. Tempsky, 1873. *Tomi III. pars 3., Exhibens Victorini a Všehrd opus bohemicus „De jure terrae bohemiae libri novem“*. Pragae: F. Tempsky, 1867.

- ČEJKA, Miroslav et al. *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Brno: Masarykova univerzita, 1991.
- Dalibor. *Hudební týdeník s měsíční notovou přílohou*. Praha: R. Veit, 7. 10. 1858.
- [DD] FRIEDRICH, Gustav, ed. *Desky dvorské království českého. Díl VII. První kniha půhoná z let 1383-1407*. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1929.
- DOUSKOVÁ, Irena. *Hrdý Budžes*. 2. vyd. Brno: Petrov, 2002.
- DITTRICH, A. et al., edd. *Liber decanorum facultatis philosophicae universitatis pragensis, ab anno Christi 1367. usque ad annum 1585, pars I*. Pragae: J. N. Jeřábek, 1830.
- [DRCB] EMLER, Josef, ed. *Decem registra censuum bohemia compilata aetate bellum husiticum praecedente*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1881.
- FLAJŠHANS, Václav, ed. *Václava Hájka z Libočan Kronika česká, I. díl*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1918.
- [FRB] *Fontes rerum bohemicarum*. Sv. II.-VII. Praha: F. Palacký, 1874.1907.
- [FRBSN] ČERNÁ, A, ČORNEJ, P. a KLOSOVÁ, M., edd. *Fontes rerum bohemicarum, Series Nova. Staré letopisy české. Texty nejstarší vrstvy*. Sv. II. Praha: Filosofia, 2003.
- GLEICH, J. A. *Das Blutgericht im Thurme Daliborka am Hradschin zu Prag*. Wien: Dirnböck, 1839.
- HÁJEK Z LIBOČAN, Václav. *Kronyka Czeská cum gratia et priuilegio Regie Maiestatis* [online]. Staré Město Pražské: J. Severin Mladší, 1541. [2015-06-08]. Dostupné z: <http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ167203406>.
- HORNÝ, F. O. *Přísloví Česká aneb Adagia bohemia*. Pragae: V. J. Koniáš, 1705, č. 234 (nestránkováno).
- CHALUPA, František. *Zpěvy bohatýrské*. Praha: J. Otto, 1889.
- Jahrbücher des böhmischen Museums für Natur- und Länderkunde, Geschichte, Kunst und Literatur. Erstes Band, Drittes Heft*. Prag: 1830.
- JIREČEK, Ermenegild, ed. *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království českého*. Praha: F. Tempský, 1888, s. 524-526.
- KARAFIÁT, Jan. *Broučkova pozůstalost. II. Písničky pozůstalého*. Praha: Reformované listy, 1900.
- KOLLÁR, Jan. *Slávy dcera. Lyricko-epická báseň v pěti zpěvích*. Pešť: Trattner a Karóli, 1832.
- KOLLÁR, Jan. *Výklad. Přímětky a Vysvětlivky ku Slávy Dceře*. Pešť: Trattner a Karóli, 1832.
- KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Vlny v proudu*. Praha: F. Šimáček, 1885.
- KUTHEN, Martin. *Kronika o založení země české*. Praha, 1817 (nakladatel neuveden).

- OPOLSKÝ, Jan. *Klekání*. Praha: Dělnická knihtiskárna, 1900.
- [LC] TINGL, F. a J. EMLER, edd, *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim*. Lib. I-X. (1354-1436). Pragae, 1867-1889.
- [LE] BOROŮVÝ, K. a A. PODLAHA, edd. *Libri erectionum archidioecesis pragensis saeculo XIV. et XV.* (1358-1405). Pragae, 1873-1927.
- [LL] RYNEŠOVÁ, B. a J. PELIKÁN, edd. *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka*. Sv. 1.-4. (1418-1462). Praha: MŠNO, 1929-1954.
- LUCE, Siméon, ed. *Chroniques de J. Froissart. Tome Troisième* [online]. Paris: Société de l'Histoire de France, 1872. [2015-06-08]. Dostupné z: <<https://archive.org/details/chroniquesdejfro03fro/>>.
- LUKAVSKÝ, J. *Karikatury umělců*. Praha: Revue Divadlo, 1913.
- LUPÁČ Z HLAVAČOVA, Prokop. *Historia o císaři Karlovi, toho jména Čtvrtém, králi českém* [online]. 2. vyd. (ed. Václav Hanka). Praha: A. C. Kronberger, 1848. [2015-06-08]. Dostupné z: <https://books.google.cz/books?id=FagAAAAAcAAJ&hl=cs&source=gbs_navlinks_s>.
- MEYRINK, Gustav. *Walpurgisnacht. Phantastisches Roman*. Leipzig: Kurt Wolf Verlag, 1917.
- NOVOTNÝ, Václav, ed. Inquisitio domorum hospitalis S. Johannis Hierosolimitani per Pragensem archidioecesim. Facta anno 1373. *Historický archiv*. 1900, č. 19, s. 54-57. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Ost und West*. Nr. 103. Prag, 1839.
- Österreichisches Morgenblatt*. Nr. 77. Wien, 1840.
- PALACKÝ, František. *Starší letopisové čeští od roku 1378 do 1527, sv. 2*. Ed. J. Charvát. Praha: J. Mazáč, 1941.
- POLAIN, M. L., ed. *Les Vrayes Chroniques de Messire Jehan le Bel, Tome Second* [online]. Bruxelles: F. Heussner, 1863. [2015-06-08]. Dostupné z: <<https://archive.org/details/lesvrayeschroni00belgoog/>>.
- PUBIČKA, František. *Chronologische Geschichte Böhmens des vierten Theils zweyter Band. Unter den Zwischenkönigen; dann unter dem König Johann von Lützelburg, und König Karl dem IVten. Sechster Band* [online]. Prag: Johann Karl Hraba, 1784. [2015-06-08]. Library of the University of Michigan, sg. B 49443 1. Dostupné z: <<https://books.google.de/books?id=BiFNAAAAMAAJ>>.
- [RBM] *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Pars II.-VII. Praha, 1882-2004.
- [RDP] TOMEK, Václav V., ed. *Registra decimarum papalium*. Praha: Královská česká učená společnost, 1873.

- RILKE, R. M. *Zwei Prager Geschichten*. Český Těšín: Vitalis, 2005. ISBN 80-7253-194-8.
- [RT] EMLER, Josef, ed. *Reliquiae tabularum terrae regni bohemiae anno MDXLI igne consumptarum*. Díl I.-II. Praha: J. Pospíšil, 1870, J. Otto, 1872.
- [RTV] DVORSKÝ, F. a J. EMLER, edd. *Reliquiae tabularum terrae citationum vetustissimae*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1868.
- SCHIFFNER, J. *Gallerie der interessanten und merkwürdigsten personen Böhmens, nebst der Beschreibung merkwürdiger böhmischer Landesseltenheiten alter und neuer Zeiten*. Prag: J. Buchler, 1803.
- [SČPLL] BENEŠ, F. a K. BERÁNEK, edd. *Soupis česky psaných listin a listů do roku 1526. Díl I.*, sv. 1-3. Praha: Archivní správa MV ČR, 1974-1980.
- SEDLÁČEK, August. *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty*. Svazek 5. Ed. V. Růžek. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1136-6.
- SEDLÁČEK, August, ed. *Sbírka pověstí historických lidu českého v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: J. Otto, 1895.
- SCHLESINGER, Ludwig, ed. *Urkundenbuch der Stadt Saaz bis zum Jahre 1526* [online]. Prag, 1892. [cit. 2015-04-19]. Sources on-line, CMS AV ČR. Dostupné z: <<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=18&bookid=151>>.
- [SLČ] PALACKÝ, František, ed. Staří letopisové čeští od roku 1378 do 1527. In: J. Charvát, ed.: *Dílo Františka Palackého, 2. díl*. Praha: L, Mazáč, 1941.
- SRNEC, Jakub. *Dicteria proverbia bohemia ad phrasim latinorum accomodata* [online]. Pragae: Nigrinus, 1599. [cit. 2015-06-26]. Dostupné z: <<https://books.google.cz/books?id=CVDzcQA-ACAAJ>>.
- ŠIMEK, František, ed. *Cestopis tzv. Mandevilla. Český překlad pořízený Vavřincem z Březové*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1911. TEIGE, Josef, ed. *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy. Díl III. O statcích obcí pražských v l. 1420-1546*. Praha: Hlavní město Praha, 1922.
- ŠIMEK, František, ed. *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*. Praha: Společnost Husova muzea, 1937.
- TEIGE, Josef. *Základy starého místopisu Pražského (1437-1620). Staré Město pražské, díl 1*. Praha: Královské hlavní město Praha, 1910.
- TOMEK, Václav V., ed. *Jana Amosa Komenského Didaktika*. Praha: Řivnáč, 1849.

- TOMEK, Václav V. *Základy starého místopisu Pražského. Oddíl III, IV, V. Malá Strana. Hrad Pražský a Hradčany. Vyšehrad* [online]. Praha: Královská česká společnost nauk, 1872. [cit. 2015-05-31]. Dostupné z: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/1239876>>.
- TYL, Josef K. *Drobnější povídky historické, sv. IV*. Praha: Kober a Markgraf, 1859.
- VŠEHRD, Viktorin Kornel z. *O práviech země české knihy devatery*. In H. Jireček (ed.) CIB III/3. Konkordance vydání z l. 1497 a 1507. Pragae, Fr. Tempsky, 1874.
- VOGL, J. N. *Balladen, Romanzen, Sagen und Legenden von Johann N. Vogl*. Wien: Wallishaufer, 1846.
- [VZZ] KREUZ, P. a I. MARTINOVSKÝ, edd. *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích). Edice*. Dolní Břežany: Scriptorium, 2007. ISBN 978-80-86197-91-3.
- WENZIG, Josef. *Josefa Wenziga sebrané spisy. Svazek II. Básně*. Praha: I. L. Kober, 1874.
- WENZIG, J. - E. ŠPINDLER. *Libuše*. Praha: Orbis, 1951.
- [ZDB, ZDO] CHYTIL, J. et al., edd. *Die Landtafel des Markgrafthumes Mähren (1348-1466). Brünner Cuda. Olmützer Cuda*. Brünn: 1856.
- [ZDO II] MATĚJEK, F., ed. *Moravské zemské desky. Kraj olomoucký (1480-1566)*. Brno, 1948.
- ŽEMLA, Josef. *Dalibor z Kozojed. Historická hra o 5 jednáních*. Praha: ÚNKUČS, 1927.

Tištěné slovníky, příručky a inventáře

- BURDOVÁ, Pavla. *Rejstřík k deskám zemským. Díl I. - Obnovené vklady po požáru desk 1541*. Sv. 1-2. Arch. pom. 970/01-02. Praha: Národní archiv, 1977, 1981.
- CULKOVÁ, Dagmar. *Nejvyšší purkrabství v Praze (inventář)*. Praha: Národní archiv, 1964.
- DOBROVSKÝ, Josef. *Deutsch-böhmisches Wörterbuch. Zweiter Band* [online]. Praha: Herrliche Buchhandlung, 1821. [cit. 2015-04-12]. Boston Public Library, sg. PG 4645. Dostupné z: <<https://archive.org/details/deutschbhmisch02dobr>>.
- EMLER, Josef. *Rukověť chronologie křesťanské, zvláště české. Potřebná pomůcka pro archiváře, dějepisce, duchovní, soudce a advokáty* [online]. Praha: Spolek historický, 1876. [cit. 2015-06-08]. Dostupné z: <<https://archive.org/details/rukovetchronolo00emlegoog>>.
- JUNGSMANN, Josef. *Slownjk česko-německý Josefa Jungmanna, díl IV*. Praha, 1838.

KOMENSKÝ, Jan A. *Janua linguarum reserata aurea* [online]. Praga: Gottlieb Haase, 1805. [cit. 2015-04-10]. Národní knihovna ČR, sg. 54 H 017365. Dostupné z: <<http://kramerus.nkp.cz/kramerus/handle/ABA001/1084352>>.

KRÁTKÁ, P. Glaser Rudolf (1809-1868). Inventář, fond NAD č. 1198. Praha: Archiv hl. m. Prahy, 2012.

SCHULZ, Václav. *Soupis register nejvyššího purkrabství pražského*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906.

Online slovníky a databáze

[DIAKORP] KUČERA, K. a M. STLUKA. *DIAKORP: Diachronní korpus, verze 5 z 21. 2. 2011*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2011. [cit. 2015-04-14]. Dostupné z: <<http://korpus.cz/>>.

[ESSČ] *Vokabulář webový. Elektronický slovník staré češtiny, verze 1.0.0*. [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR. © 2006-2015. [cit. 2015-05-12]. Dostupné z: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/default.aspx>>.

[KAS] *Kartotéky Augusta Sedláčka* [online]. Historický ústav AV ČR. © 2012-2015. [cit. 2015-04-13]. Dostupné z: <<http://www.augustsedlacek.cz/apps/>>.

[KPPSO] *Katalog pečeti, pečetidel a sbírkových odlišků. Soupis sfragistického materiálu uloženého v archivech České republiky* [online]. Archivní správa MV ČR, © 1997-2015. [cit. 2015-06-08]. Dostupné z: <<http://database.aipberoun.cz/pecete/>>.

[NDB] *Neue Deutsche Bibliothek* [online]. Dostupné z: <<http://daten.digitalesammlungen.de>>.

[LDHBČ] NEJEDLÝ, Petr et al. Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2013. [cit. 2015-04-14]. Dostupné z: <<https://madla.ujc.cas.cz>>.

Manuscriptorium. Digitální knihovna [online]. Národní knihovna ČR. [cit. 2015-04-18]. Dostupné z: <<http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php>>.

Literatura

Anon. Nálezové práv zemských tohoto slavného Království Českého od mužův mnohých a v pracích této země známých sebraní. *Právník* [online]. 1861, č. 5, s. 276-289. Praha: Právníká jednota. [cit. 2015-05-02]. Dostupné z: <<http://kramerus.lib.cas.cz/search/i.jsp?pid=uuid:719be951-4eb0-11e1-9043-005056a60003>>.

- BOBKOVÁ, Lenka. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Sv. IVa. Praha-Litomyšl: Paseka, 2003. ISBN 80-7185-501-4.
- BÍLEK, Jiří. Jak to bylo s Daliborem (2). *Naše rodina*. 2009, č. 14, s. 29-30. Praha: Fortuna.
- BRABENEC, Jiří. *Po stopách starých pověstí českých*. Praha: Orbis, 1959.
- BRANDL, Vincenc. *Glossarium illustrans bohemico-moraviae historiae fontes* [online]. Brunn: Carl Winiker, 1876. [cit. 2015-04-13]. University of Carolina. Dostupné z: <<https://archive.org/details/glossariumillust00bran>>.
- CZYMBALAK, T. a V. STAŇKOVÁ. Židovská zahrada na Novém Městě Pražském. Poslední poznatky na základě archeologického výzkumu. *Staletá Praha*. 2014, č. 2, s. 86-100. Praha: NPÚ. ISSN 0231-6056.
- ČECHURA, Jaroslav. České země v letech 1437-1526, II. díl. Jagellonské čechy. Praha: Libri, 2012. ISBN 978-80-7277-447-0.
- ČELAKOVSKÝ, František L., ed. *Mudrosloví národu slovanského v příslovích*. Praha: Řivnáč, 1852.
- ČORNEJ, Petr. *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*. 2. vyd. Praha-Litomyšl: Paseka, 2003. ISBN 978-80-7185-590-1.
- ČORNEJ, P. a M. BARTLOVÁ. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Sv. VI. Praha-Litomyšl: Paseka, 2007. ISBN 978-80-7185-873-7.
- DRÁBEK, Pavel et al. *Bedřich Smetana: Dalibor*. Brno: Větrné mlýny, 2009. ISBN 978-80-86907-68-0.
- ELIÁŠ, J. a M. HORYNA. *Ploskovice státní zámek: grotty v suterénu zámecké budovy. Stavebně-historický průzkum*. Praha: SÚRPMO, 1975.
- FRANCEK, Jindřich. *24. 10. 1517. Svatováclavská smlouva*. Praha: Havran, 2006.
- FRANCEK, Jindřich. *Velké dějiny zemí Koruny české. Zločinnost a bezpráví*. Praha-Litomyšl: Paseka, 2011. ISBN 078-80-7432-115-3.
- FUTTERA, Ladislav. *Německá píseň o české Libuši*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2015. ISBN 978-80-87855-36-2.
- GRAUS, František. Kněžka Libuše – od postavy báje k národnímu symbolu. *Český časopis historický*, 6/1969, s. 817-844.
- HERMAN, Josef. Dalibor v novém libretu. *Divadelní noviny* [online]. 2009, č. 1 [cit. 2015-06-08]. ISSN 1210-471x. Dostupné z: <<http://host.divadlo.cz/noviny/clanek.asp?id=18321>>.
- HLAVAČKA, Milan et al. *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*, sv. 2. Praha: Historický ústav AV ČR, 2014. ISBN 978-80-7286-219-1.

- HOLUB, Zbyněk. Dobrovského Českých přísloví sbírka z pohledu současné regionální frazeologie. *Slavica litteraria*, 2/2012. Brno: Masarykova univerzita. ISSN 1212-1509.
- [Hrady] SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl I-XV*. Vyd. 3. Praha: Argo, 1993-1998.
- HRBATA, Zdeněk. *Romantismus a Čechy. Téma a symboly v literárních a kulturních souvislostech*. Jinočany H&H, 1999. ISBN 80-86022-58-7.
- HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1999.
- HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7419-010-0.
- z HVĚZDY, Jan. *Zábavné spisy Jana z Hvězdy, sv. II. Pjsně i jiné drobné básně*. Praha: J. Pospíšil, 1843.
- IVANOV, Miroslav. *Český pitaval aneb Královraždy*. Praha: XYZ, 2009. ISBN 978-80-7388-036-1.
- JIRÁNEK, Jaroslav. *Smetanova operní tvorba*. Díl 1, sv. 5. Praha: Supraphon, 1984.
- JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. Praha, Jos. R. Vilímek, 1894.
- JÍŠOVÁ, Kateřina. *Testamenty novověkých měšťanů v pozdním středověku* [online]. Praha, 1998. Disertační práce. Filozofická fakulta UK. Ved. František Šmahel. Obhájeno 2008. [cit. 2015-06-08]. Dostupné z: <<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/109144/>>.
- KAŠPAR, Josef. Šlechtičtí rodové v Novém Bydžově. Příspěvek k dějinám a genealogii České šlechty vůbec. *Památky archaeologické a místopisné*. 1906, č. 21, s. 281-306. Praha: Česká Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- KOLÁŘ, M. a A. SEDLÁČEK. *Českomoravská heraldika, sv. 1*. 2. vyd., fotoreprint pův. vyd. z r. 1902. Praha: Argo, 1996-1997.
- KRAMAŘÍK, J. *Kozina a Lomikar v chodské lidové tradici*. Praha: Academia, 1972.
- KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918*. Praha: Academia, 2013. ISBN 978-80-246-2177-7.
- KYPTA, Jan et al. Osamocený dvůr s opevněným sídlem v pozdním středověku: Rychvald u Dřevíče (okr. Rakovník) a jeho analogie. *Archeologické rozhledy*, sešit 3/2012. Praha: Archeologický ústav AV ČR, ISSN 0323-1267, s. 549-569.
- LEMINGER, Emanuel. Stavba hradu pražského za krále Vladislava II. *Památky archaeologické a místopisné*. 1889, č. 14, s. 625-630. Praha: Muzeum království Českého.
- MACEK, Josef. *Jagellonský věk v českých zemích Sv. 1-4*. Praha: Academia, 1992-1999.

- MACEK, P. a P. ZAHRADNÍK. *Ploskovice zámek. Stavebně-historický průzkum*. Ústí nad Labem: NPÚ, 1993.
- MACEK, P. a P. ZAHRADNÍK. *Ploskovice – hospodářský dvůr (o. Litoměřice). Zkrácený stavebně historický průzkum*. Praha: SÚRPMO, 1990.
- MACURA, Vladimír. *Český sen*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-270-7.
- MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany: H&H, 1999.
- MALÝ, Karel. *K českému trestnímu právu 15.-16. století*. Praha: ČSAV, 1962.
- MAUR, Eduard. *Paměť hor*. Praha: Havran, 2006. ISBN 80-86515-60-5.
- MÍKA, Alois. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha: ČSAV, 1960.
- MIKLOŠIČ, F. *Die Bildung der slavischen Personennamen*. [online] Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1860. [cit. 2015-07-08]. Dostupné z: <<https://books.google.cz/books?id=vtJIAAAAcAAJ>>.
- NĚMEC, Igor et al. *Půl kopy názvů pro příbuzenské vztahy*. In: *Slova a dějiny*, s. 76-90. Praha: Academia, 1980
- NEKUDA, Vladimír. *Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1985.
- OLŠÁKOVÁ, Doubravka. *Česká místa paměti mezi dědictvím a tradicí. Dějiny – teorie – kritika*, 2/2012. Praha: Fakulta humanitních studií UK, ISSN 1214-7249, s. 262-277.
- PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Díl V. Věk Jagellonský*. 4. vyd. Praha: Bursík a Kohout, 1895.
- PALACKÝ, František. *Jména pánů a panoší ve vojště p. Jiřího z Poděbrad, při dobytí Prahy. Časopis Společnosti vlastenského museum w Čechách*. 1827, č. 3, s. 78-83. Praha: České museum.
- PALACKÝ, František. *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků zemských i dvorských ve království českém, od nejstarších časů až do nynějška*. In: J. Charvát, ed.: *Dílo Františka Palackého, 1. díl*, s. 321-417. Praha: L. Mazáč, 1941.
- PEKAŘ, Josef. *Žižka a jeho doba*, sv. 4. Praha: Odeon, 1992.
- PELANT, Jan. *České zemské sněmy v letech 1471-1500. Sborník archivních prací*. 1981, č. 2, s. 340-417. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČR.
- PEŠEK, J. - B. ZILINSKYJ. *Vztah k městům a problematika pražských dějin doby jagellonské v Kronice české Václava Hájka z Libočan. Pražský sborník historický*, č. XVI. Praha: Panorama, 1983.

- PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách*. Sv. 3. Praha: ČAVU, 1954.
- PRUSÍK, F. Kniha Třebenská. *Památky archaeologické a místopisné*, 1887, č. 14, s. 251-254.
- RAK, Jiří. *Bývalí Čechové.. České historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H&H, 1994. ISBN 80-85787-73-3.
- RAK, Jiří. *Zachovej nám, Hospodine*. Praha: Havran, 2013. ISBN 978-80-87341-15-5.
- RAKOVÁ, Svatava. Místa paměti na přelomu tisíciletí: výzvy a proměny jednoho konceptu. In HLAVAČKA, Milan – A. MARĚS et al. *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2011, s. 22-30 (cit. pasáž 25-27).
- RIEGER, Bohuslav et al. *Františka Palackého Spisy drobné, díl I*. Praha: Bursík & Kohout, 1898.
- ROUBÍK, František. *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*. Praha: ČSAV, 1959.
- ŘEHOŘOVSKÝ, M., ed. Jakub Srnc z Varvařova. *Časopis muzea Království českého*, 1900, s. 559-563.
- SÁBL, Václav. *Daliborovy Kozojedy a hrad Dřevíč. Z jejich nejstarších dějin*. Nové Strašecí: Vlastivědné muzeum Novostrašecka, 1973.
- SEDLÁČEK, August. *Místopisný slovník historický království Českého*. Praha: Bursík a Kohout, 1909.
- SEDLÁČEK, August. Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův. *Věstník Královské české společnosti nauk*. 1914, č. 3, s. 111-215. Praha: Královská česká společnost nauk.
- SEDLÁK, Vladislav J. Nouze naučila Dalibora housti. *Naše řeč*, 8/1944, s. 180-184.
- SCHNEIDER, Vera. *Wachposten und Grenzgänger: deutschsprachige Autoren in Prag und die öffentliche Herstellung nationaler Identität*. Königshausen & Neumann. ISBN 978-3826037757.
- SMETANA, Bedřich. *Dalibor*. Brno: Větrné mlýny, 2009. ISBN 978-80-86907-68-0.
- SMETÁNKA, Zdeněk. *Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna*. Praha: Academia, 1988.
- SOUČEK, Stanislav. *Komenský jako theoretik kazatelského umění*. Praha: Československá akademie věd a umění, 1938.
- SRSTKA, Jiří. Operní esej: Smetanův a Wenzigův Dalibor. *OperaPlus* [online]. 18.9.2000 [cit. 2015-06-08]. Dostupné z: <<http://operaplus.cz/operni-esej-smetanuv-a-wenziguv-dalibor/>>.
- STARÝ, Marek. *Přední klenot zemský. Větší zemský soud království českého v době rudolfinské*. Praha: Auditorium, 2014. ISBN 978-80-87284-38-4.
- SVÁTEK, Josef. Věž Daliborka na hradě pražském. *Zlatá Praha*, 12/1886.
- SVOBODA, Ladislav et al. *Encyklopedie českých tvrzí*. Díl 2. Praha: Argo, 2000. ISBN 80-7203-279-8.

- SVOBODA, Miroslav. *Majetek johanitského řádu v Čechách ve 12.-16. století* [online]. Praha, 2006. Disertační práce. Filozofická fakulta MU. Ved. Jaroslav Mezník. Obhájeno 2006. [cit. 2015-06-08]. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/23741/ff_d/>.
- SVOBODOVÁ, M. *Hudební periodika v Čechách a na Moravě 1796-1970*. Olomouc: Státní vědecká knihovna, 1971.
- SVÁTEK, Josef. Daliborka. *Ze staré Prahy*, s. 46-58. Praha J. R. Vilímek, 1899.
- ŠIMICOVÁ, Eva. Křivoklátská manská kniha z let 1454-1566. *Rakovnický historický sborník*. 2004, č. 5. Rakovník, SOA Rakovník. ISSN 1213-5879.
- ŠIMŮNEK, Robert. *Reprezentace české středověké šlechty*. Praha: Argo, 2013. ISBN 978-80-257-1004-3.
- ŠIMŮNEK, Robert. Rodová jména, příjmy a rodové tradice české šlechty v pozdním středověku. *Acta Onomastica*. 2005, č. 46, s. 116-142. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. ISSN 1211-4413.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Osídlení Čech ve světle místních jmen*. Praha: ČSAV, 1960.
- ŠRÁMEK, Josef. K otázce smrti Jana Lucemburského. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica*. 2007, č. 33. Olomouc: Univerzita Palackého. ISSN 0472-8947.
- ŠTĚDRÝ, František. *Farní osada Smolnická*. Praha: 1896.
- THEOBALD, Zacharias. *Hussiten Krieg: Darinnen begriffen Das Leben, die Lehr, der Todt M. Johannis Hussi, auch wie derselbe von den Böhmen, besonderes Johann Zischka, Erster Theil*. Nürnberg: Simon Halbmayer, 1621.
- TOMEK, Václav V. *Dějepis města Prahy. Díl II, Díl VIII, Díl X.* Praha: Fr. Řivnáč, 1871, 1891, 1894.
- TOMEK, Václav V. Urbář kláštera Strahovského složený roku 1410. *Památky archaeologické a místopisné* [online]. 1857, č. 2, Praha: Matice česká. [cit. 2015-06-08]. University of Michigan. Dostupné z: <<https://books.google.cz/books?id=kksuAAAAMAAJ>>.
- TRUHLÁŘ, A., ed. J. F. Beckovského Poselkyně starých příběhův českých, 1. díl. *Sborník historický*, díl 2/1884. Praha: Ant. Rezek, 1884, s. 289-294.
- VANČURA, Jiří. *Hradčany, Pražský hrad*. Praha: SNTL, 1976.
- VELC, Ferdinand. *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. XX, Politický okres Slánský*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1904.
- VESELÝ, Jiří. Přelíčení před českým soudem zemským. *Práce ze seminářů právnické fakulty Karlovy univerzity v Praze*. Praha: PF UK, 1930.

- VLNAS, Vít. *Jan Nepomucký. Česká legenda*. Praha: Mladá fronta, 1993. ISBN 80-204-0358-2.
- WINTER, Zikmund. *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku. I.-II. díl*. Praha: Matice česká, 1890, 1892.
- ZELENKOVÁ, Lenka. *Přísluví, rčení, pořekadla v různých historických obdobích*. Diplomová práce. Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2013. Ved. Bohumila Junková.
- ZÍBRT, Čeněk. *Bibliografie české historie, díl třetí*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1900.
- ZILINSKYJ, Bohdan. *Jan Jindřich Marek . Jan z Hvězdy (Život obrozenského spisovatele)*. Mariánská Týnice: Museum a galerie severního Plzeňska, 2003. ISBN 80-903165-1-4.
- ZOUBEK, František J. Držitelé tvrze Ploskovic do roku 1540. *Památky archaeologické a místopisné* [online]. 1870, č. 8, s. 385-386. Praha: Matice česká. [cit. 2015-04-07]. University of Michigan. Dostupné z: <<https://archive.org/details/pamtkyarchaeolo04prazgoog>>.
- ŽALUD, Zdeněk. Několik poznámek k české účasti v bitvě u Kresčaku. *Husitský Tábor*. 2004, č. 14. Tábor: Husitské muzeum v Táboře. ISSN 0231-6080.
- ŽEMLIČKA, Josef. *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014. ISBN 978-80-7422-333-4.

Seznam obrázků

- Obr. 1. (s. 14): *Lokality Kozojedy na mapě Čech 13. století na podkladě (současné) půdní bonity* [mapa]. Projekce zemědělských výrobních oblastí podle graf. dat ČÚZK, in: NĚMEC, J. et al. *Situační a výhledová zpráva. Půda*. [online]. Praha: MZ ČR, 2009, s. 48. [2015-06-08]. ISSN 80-7084-800-5. Dostupné z: <http://eagri.cz/public/web/file/45535/puda_11_2009.pdf>. s. 48. ?
- Obr. 2 (s. 18): „*Daliborův*“ *erb* [fotografie]. Ploskovice, zámek. Foto archiv autora, 2012.
- Obr. 3 (s. 34): *Kresby pečetí Jana Puškaře z Kozojed z let 1413 a 1429* [repro]. Kresba A. Sedláček, *Atlasy erbů a pečetí české a moravské středověké šlechty* Svazek 5., s. 153 (tab. 27-4), s. 326 (tab. 200-12). Ed. V. Růžek. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1136-6.
- Obr. 4 (s. 38): *Kresby pečetí Alše z Kozojed z let 1456 a 1477* [repro]. Kresba A. Sedláček, *Atlasy erbů a pečetí české a moravské středověké šlechty*. Svazek 5., s. 242 (tab 116-8), s. 162 (tab 36-4). Ed. V. Růžek. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1136-6.
- Obr. 5 (s. 39): *Zobrazení Budyně a Mšeného na Klaudyánově mapě Čech* [repro]. Klaudyánova mapa Čech z roku 1518 (reprodukce). Praha: Odeon, 1973.
- Obr. 6 (s. 48): *Parcelace území bývalé židovské zahrady (ohraničena zeleně) mezi dnešní Spálenou, Lazarskou a Jungmannovou ulicí* [plán]. Geodetický podklad: Joseph Jüttner. *Grundriss der königliches Hauptstadt Prag* [online]. Prag: Nationalmuseum, 1815. [2015-06-08]. Historický ústav AV ČR. Dostupné z: <<http://mapy.vugtk.cz/praha/index.php?rs=2&lg=cze>>.
- Obr. 7 (s. 55): *Jeden z ořešáků „na plácku poblíž Černé věže* [fotografie]. Pražský hrad. Foto archiv autora, 2015.
- Obr. 8 (s. 56): *Rozsudek zemského soudu nad Daliborem (13.3.1498) v deskovém zápise Václava Hindráka* [kresba]. Kresba autora podle f. 189r rukopisného originálu z r. c. 1510: *Kodex talmberský* [online]. Knihovna Národního muzea v Praze, sg. I A 1. [cit. 2015-05-04]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NMP___I_A_1_____2E08HQF-cs>.
- Obr. 9 (s. 65). *Situační náčrtek Ploskovic z pol. 19. stol.* [kresba]. Kresba autora podle mapového podkladu: Indikační skica stabilního katastru, 5842-1 Ploskovice. Mapováno 1843. © 2011 ČÚZK. [cit. 2015-05-16]. Dostupné z: <http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/main/cio_query_01.html?mapno_cm=c5842-1>.

- Obr. 10 (s. 65). *Hmotová rekonstrukce dispozičně shodné vsi Mstěnice z doby kolem roku 1468* [repro]. Podle V. Nekudy. J. Klápště. *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005, s. 271.
- Obr. 11 (s. 81): „*Housle*“. *Replika mučícího nástroje v expozici v Daliborce Pražského hradu* [fotografie]. Pražský hrad. Foto archiv autora, 2015.
- Obr. 12 (s. 84): Část kšaftu Václava Daniela (1531). Kresba autora podle rukopisu 2142, Archiv hl. m. Prahy, fol. N. 18. [cit. 2015-06-28]. Dostupné z: <http://amp.bach.cz/pragapubli-ca/permalink?xid=E1BD2FEAB72711DF820F00166F1163D4>.
- Obr. 13 (s. 106): *Výhled z horního patra Daliborky* [fotografie]. Pražský hrad. Foto archiv autora, 2015.

Seznam tabulek

Tabulka 1 (s. 16): *Přehled lokalit Kozojedy v Čechách.*

Tabulka 2 (s. 25-26): *Přehled svobodných nositelů antroponyma z Kozojed podle příslušnosti k danému sídlu (14.-16. stol.).*

Tabulka 3 (s. 80-81): *Kronikářské prameny zmiňující daliborskou látku.*